BIRANINA
HEJAR
SNE 2009
NAMIQ HEWRAMI
هەژار
٢٠٠٩
١٣٨٧
سنه
نامق هەورامی

هەژار لەسنه

کۆی وتارو بابەتەکانی کۆنگرەی دوو رۆژەی یادمانی مامۆستا هەژار لە سنە ساڵی 2009

نامق هەورامی

ناوی کتێب : **هەژار لەسنە**

ئامادەکردنی: نامق **هەورامی**

پیتچن و دیزاین و بەرگ: **هۆرام**

ساڵی بڵاو کردنەوە:2011

ژمـارەی سـپاردن:814 لـە 2011 ی بەڕێوەبەرایـەتی گـشتی کتێبخانە گشتییەکان پێدراوە

ئەم بەرهەمە دیاری منە بۆ گەردەن ئاویەر تا لێنەو بڕژگێتە ناو کوجیەکان شار سنەی ئازیز، سنە بۆ من ماناگەلێك زەریفی هەس کە لە تواو زیندگیما هەر دەفحە کەچوگمەسەو بۆ کورسان ئەو شارە وەك وەوی خۆی ڕازاندگەسەو، سالێك لە سنە زیندەگیم کردگە پۆچکە ئیسەیشە رۆژگەلێك دڵم کەڵکەڵە ئەکا لەکوجیەکان لای مزگت مەلاّ وەیسییەو تا ئەگەیتە ئاغەزەمان و عەمارەت وەکێڵ و سەر تەپەی شێخ حەمە باقر و ناو گوزەر بەراتیان و قەتارچیان وخوار کارێزەو کە هەمیشە لە جریکەی مەلیچکا سەرمەست بوو.

ئێوارەگەل بەهاری ئاویەر ئەو حێس و حالاّنەی لەپای تاقە دارەو ئەڕوانیتە زەریفی شار، لەو وەختگەلە شنەبایەك فێنك ئاتە لاتا و تەزێ ناسك تێرێ بە گیانتا، هەچێ چتە سەوز ئەکاتەو لە کوچکە رەشەو تا ئەگەیتە سەڵواتاوا.

فرە وەختگەل بەکوجێیە تەنگەوەرەکان قەتارچیانا بەدەم خەیاڵەوە تواشای دەورو بەر خوەمم ئەکرد، دیوار داڕزیاگ و پلیکانە کۆنەکان و حەوز و فوارەو قوڵتەی ئاو، درزی پەردەی

پەنجەرە بوچکەکان و نیگای شەرمنی چاوێك لەو دێوەو، لەزەتێك شیرینیان ئەدا پێم، وەك ئەوە لە گەرمای تاوسانا فێنکەبایەك بگەڕێتە گیانتا.

لە خاترات ئاویەر لەتەك ئازیزانا، پاساژەکان شار، دیدار رەفێقەکانم لە دەور مەیان ئێقبالا، گەرەکمە فرەتر بێژم وەلێ زوانم قولفی کردگە هەرچێ ئەکەم کەلیمەیك نایتە سەر زوانم لە وەسف زەریفی سنە.

هەورامی

پێرست

بۆ مێژوو..**7**
دامەزراوەی پێشرەوانی ماف **11**
لە بارەی ئەم دۆسیەی **15**
یادێك لە مام هەژار..................................**19**
هەژارو سەفەری موكریان **30**
لایەنە بەرجەستەكانی كەسایەتی هەژار....................**52**
لە سیلسیلەی مەشایخی **80**
هەژار،خەییام **99**
یادێك و گەشتێك بەهەندێك..............................104
هەژارو پەخشانی كوردی **126**
هەژارو ئایین **140**
لەیادی مەرگی هەژاردا..................................**153**
وەرگێڕانی قانونی ئەبو عەلی سینا **159**
بررسی سبك ادبی هژار **170**
حقوق فرهنگی و جایگاه أن **201**
نسبت حقوق فرهنگی و حقوق شهروندی **224**
ئەلبومی وێنە **239**

بۆ مێژوو

نامق هەورامی

هەژار ك لە دیارترین کارەکتەرە رۆشنبیری و فەرهەنگییەکانی کوردەو مێژوو بەشانازییەوە لەدووتوێی لاپەڕەکانیدا نامیش مارۆنە.

هەمیشە نەتەوەکەمان بەرێزەوە دەڕوانێتە ماندوو نەناسی ئەو کەسانەی رۆژێك لە رۆژان خزمەتی فەرهەنگ و کایە رۆشنبیرییەکانی ئەم گەلەیان کردبێت و لەبەرامبەردا یادیان دەکاتەوە.

مەراسیمی بیرئانینی مام هەژار لەشارە جوانەکەی سنەدا کارێکی جوان و ناوازە بوو،

سنە وەك چۆن رۆژگارێك پایتەختی ئەردەڵانەکان بووە ، ئەمڕۆش پایتەختی جوانی و کانگای رۆشنبیری نەتەوەکەمانە.

بەندە سەرەتا دۆستانی ئازیزم لە دامەزراوەی پێشڕەوانی ماف داوایانکرد هاوکاریان بکەم لە ئاگادارکردنەوەی ئەو کەسانەی کە بانگهێشت کرابوون بەو پێیەی بەرپرسی پەیوەندییە رۆشنبیرییەکانی وەزارەتی رۆشنبیرم لەگەڵ وڵاتی ئێراندا .

دواتر وەك میوان داوەتكرام و لە دوو ڕۆژی پـێش سـەفەرەكەماندا برای بەڕێزم مامۆستا فەلەكەدین كاكـەیی كـە وەزیـری ڕۆشـنبیری حكومـەتی هـەرێمی كوردسـتان بـوو ، ئـەویش داوەتكرابـوو بـەڵام بەهۆی باری تەندروستییەوە نەیتوانی ئامادە بێت ، ڕایسپاردم كە نوێنەرایـــەتی بـــەڕێزیان بكـــەم و وتارەكـــەیان لەكردنـــەوەی كۆنگرەكەدا بخوێنمەوە .

هەروەها بەڵێنی ئەوەی دا كە تـەواوی بابەتـەكانی نـاو كۆنگرەكـە وەك كتێب لەچاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری چاپ بكرێت.

پاش هەوڵ و ماندووبوونی هاوكارانم لە دامەزراوەی ماف بەشـێكی وتارەكانمـان كـۆكردەوەو و دواتـر بـرای بـەڕێزم كـاك ئـازاد عەبدولواحیـد سەرنووسـەری گۆڤـاری ڕامـان ، لـەگۆڤاری ڕامانـدا دۆسیەیەكی جوانی لەسەر ئەو كۆنگرەیە ئامادەكردبوو .

بۆیە كاتێك بڕیارەكەی بەرێز كـاك فەلەكـەدین كاكـەیی م بـە كـاك ئازاد گـووت و داوای مۆڵـەتم كـرد ئـەوەی لـەلای مـن نییـە لـەوەی بەڕێزیانی وەربیگـرم ، بەسوپاسـەوە تـەواوی دۆسـیەكەی دامـێ ، هەندێك لەبابەتەكان لەلای منیش هەبوون ئـەوەی لای هـەردوكمان هـەبوو مـن ئـەوەی لای كـاك ئـازادم بڵاوكـردەوە لەبـەر جـوانی ڕێنووس و وردەكاری زیاتری بەڕێزیان .

هەنــدێك لەوانـــەی لـــەو دۆســـیەیەی رامانـــدان لەكۆنگرەكـــەدا نەخوێندرانەوە یان نەبوون بەڵام چونكە بۆ ئەو یادە نووسـرابوون ئەوانیش لەم كتیبەدا بڵاو دەكەینەوە.

جێگەی خۆیەتی لێرەدا سوپاسی گەرمی رۆشنبیر و هونەرمەندانی شاری سنەو كاربەدەستانی ئەو شارە بكەم كە ئەوپـەڕی لوتفیـان نواند بەرامبەر بە ئێمە كە شاندێك بوین لەباشووری كوردسـتانەوە رۆشتبوین.

دیارە بە سازدانی ئەم جۆرە چالاكییانە ئێمـە دەتـوانین پردێكـی پەیوەندی رۆشنبیری فراوان دروست بكەین و ئـەمرۆش لەجیهانـدا سەردەمی گفتوگۆی مۆدێرنە كە رۆشنبیری و هونـەر نوێنەرایـەتی ئەو كایەیە دەكەن .

ئەم سەردان و گفتوگۆو چالاكییانە دەروازەكان والاتـر دەكـەن بـۆ كرانەوەی زیاتر بەتایبەتی لەگەڵ گەلانی ئێراندا كـە ریـشەگەلێكی مێژویی و فەرهەنگی هاوبەشمان هەیە .

هیوادارم بەو هەوڵە بچوكە خزمەتێكی كەمی مام هەژارم كردبێت و ئەم كتێبە دەكەم بە چـەپكێ گـوڵ و لەیەخـەی شـارە جوانەكـەی سـنەو ئـەو ئازیزانـەی بـەم كـارەوە مانـدوو بـوون بـۆ ئـەوەی

هەوڵەکەیان بمێنێتەوە و خوازیارم دەرگاکانی رۆشـنبیری لـەنێوان هەردوو وڵاتی دراوسێدا کراوەتر بن .

دامەزراوەی پێشرەوانی ماف ، چالاکی و ئامانجەکانی

جاڕنامـــەی مافـــەکانی مـــرۆڤ وەکـــوو گـــەورەترین دەســـکەوتی کۆمەڵگەی جیهـانی بـۆ گەیـشتن بـە ئاشـتی و ئـازادی و بەرابـەری هێمـای تێکۆشـانی ملیۆنـان ئینـسانە بـۆ بـە دیهـاتنی ئاواتـەکانی مرۆڤایەتی، ئەم جاڕنامەیە کە لە رێکەوتی 10 دیـسامبری 1948 لەلایەن کۆمەڵەی گشتی نەتـەوە یەکگرتووەکانـەوە پەسـەند کـرا نیشانەی ئامانجێکی هاوبەشە لـە نێـو هـەموو گـەلانی دونیـادا بـۆ ئەوەی هەموو کەسایەتی و کۆڕ و کۆمەڵەکانی کۆمەڵگە بە لە بـەر چاو گرتنی تێبکۆشن و بە یارمەتی پەروەردە و فێرکاری ئەم ماف و ئازادیانە بڵاو بکەنەوە و پەرەی پێ بدەن و بیپارێزن.

لـەم نێـوەدا، رێکخـراوە ناحکومییـەکان رۆڵێکـی گرینگیـان لـە پەســـەندکردن و بڵاوکردنـــەوەی ئـــەم جاڕنامەیـــەدا هـــەبووە، دامـەزراوەی پێـشڕەوانی مـاف بـە بـاوەڕ بـە ئارمـان و ئامانجـە بـەرزەکانی جاڕنامـەی مافـەکانی مـرۆڤ و تێکۆشـان لـەم بـوارەدا لەلایـەن کۆمـەڵێك لـە دەرچـووان و خوێنـدکارانی مـاف لـە سـاڵی 2004 لە شاری سنە دامـەزراو و بـە بـاوەڕ بـە کـاری هاوبـەش و هاوکاری لەگەڵ ئەو رێکخـراوە نەتـەوەیی و نێونەتەوەییانـەی کـە

لەم بوارەدا کار دەکەن لە تەمەنی کورتی خۆیدا توانیویە لە چوارچێوەی کومیتەگەلی جیاواز لەوانە کومیتەی مافی مرۆڤ، مافی مرۆڤ دۆستانە، مافی ژنان، مافی منداڵان، مافی کولتووری کار و چالاکی دیار و بەرچاو لە نێو کۆمەڵگە و ناوەندگەلی زانستی بەڕێوە ببات . بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی کە بریتین لە بەرزکردنەوە ئاستی زانستی و توێژینەوە لە بواری مافەکانی مرۆڤ و هەوڵدان بۆ ڕاهێنان و ئاشنا کردنی کۆمەڵگە بە مافەکانیان و مافی شارومەندی و گەشەپێدانی سروشتی و تاکە کەسی بە پێی پێوانەکانی مافی مرۆڤ و مافی مرۆڤ دۆستانە و پەروەردە و ڕاهێنان و ڕاگەیێنەری لە بوارەکانی مافی مرۆڤ و بەرنامەڕێژی درێژخایەن بۆ کاریگەری دامەزراوەی ماف لە نێو کۆمەڵگە چەندین پرۆژە و بەرنامە لەلایەن ئەم دامەزراوەوە بەڕێوە چووە کە بە شێوەی کورتکراوە دەتوانرێ ئاماژە بەم بەرنامانە بکرێت.

1. دامەزراندنی کتێبخانەی حقۆقی
2. بەڕێوەبردنی کارگەی فێرکاری مافی منداڵان
3. کارگەی فێرکاری مافی ژنان لە پێکهاتەی بنەمایەدا
4. کارگەی فێرکاری مافی شارومەندی

5. کارگەی فێرکاری بەرەکانی مافی مرۆڤ بە داکۆکی لەسەر مافی گەشەسەندن.

6. کارگەی فێرکاری مافی نیونەتەوەیی مرۆڤ دۆستانە بە ئاوڕدانێك لەسەر کارەساتی هەڵەبجە (بە هاوکاری خاچی سووری نێو دەوڵەتی)

7. پڕۆژەی (من و مین) بە هاوکاری خاچی سووری نێو دەوڵەتی لە سێ قۆناغدا:

1- کارگەی فێرکاری مەترسییەکانی مین و پەروەردەی راهێنەر

2- راهێنانی مەترسییەکانی مین لە گوندە مین رێژکراوەکانی کوردستان

3- کۆنگرەی مین بەبەشداری لایەنە پێوەندیدارە حکومی و نا حکومییەکان

8. بەڕێوەبردنی کۆنگرەی بیرئانینی مامۆستا هەژار بە ئاوڕدانێك لەسەر مافی کولتووری.

9. چاپ و بڵاوکردنەوەی بەیاننامەی مافی مرۆڤ بە دوو زمانی کوردی و فارسی.

هەروەها بە باوەڕ بە بەردەوامی ئەم بەرنامە و پرۆژانە و پەرەدان بە کار و چالاکییەکانی دامەزراوەی پێشڕەوانی ماف بە هیوای

ئەوەیە کە لـە داهاتووشـدا بـە هـەنگاوی بـە هێزتـر هەوڵبـدات بـۆ گەیــشتن بــە ئامانجــەکانی و ڕۆڵــی خــۆی وەکــوو ڕێکخراوێکــی ناحکومی لەم بوارە هەستیارەدا بگێڕێت. بـە هیـوای سـەرکەوتنی هەڵسوڕاوانی مافی مرۆڤ و ئازادی و بە دیهاتنی جیهانێك لێوانلێو لە ئاشتی و خۆشەویستی و بە دوور لە شەڕ و توند و تیژی.

لە بارەی ئەم دۆسیەی مام هەژار

ئازاد عەبدولواحید

مام هەژار لەناو مێژووی بزاڤی ڕووناکبیریی کوردیدا کارەکتـەرێکی گرنگە. بێجگە لە زمان زانینەکەی ڕووناکبیرێکی ئینسایکلۆپیدیایی بوو، لە زۆر مەیداندا جیٚ دەستی دیارە. ئێمە لە گۆڤاری ڕامان–دا بەدرێـژایی سـاڵانی ڕابـردوو لـە زۆر ژمـارەدا نـاو بـەناو وتـار و لێکۆڵینەوەمان سەبارەت بەو کەسایەتییە بڵاو کردووەتـەوە. ئـەم سـاڵ ڕۆژانـی 9–2009/3/10، لـە شـاری سـنەی پایتـەختی ئـەردەلان و لـە هـۆڵی (الفجـر) مـاوەی دوو ڕۆژ سـیمینارێك بـۆ بیرئانینی مامۆستا هەژار لەلایەن ڕێکخراوی جـەوانانی پێـشڕەوانی ماف بەڕێوەچوو. ئەگەرچـی نووسـەرانێکی زۆری باشـوور بـۆ ئـەم سیمینارە بانگ کرابوون، بـەڵام لەبـەر ئـەوەی خـەرجێی چـوون و هاتنەوە دەبوو لەسـەر نووسـەرەکان خۆیـان بـیٚ، بۆیـە لـە چـەند کەسـێك بـترازیٚ، نووسـەری دیکـەی بـۆ نەچـوو، واتـە وەك سیمینارەکانی دیکـە قەڵـەباڵغی لەسـەر دروسـت نـەبوو. ئەوانـەی لێرەوە چوون: د. شێرکۆ بابـان، د. عەبـدوڵڵا ئامێـدی، د. سـەباح بەرزنجی، د. ئەنوەر قـادر، ئـازاد عەبدولواحیـد، نـامیق هـەورامی، چنار نامیق، ئاری عەبدوللەتیف بوون، کە لەهەولێر و سلێمانییەوە

چووبوونە ئەویّ.

نامیق هەورامی نوێنەری وەزارەتی ڕۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان بوو، وتاری کاك فەلەکەدین کاکەیی وەزیری ڕۆشنبیری خوێندەوە کە دەقەکەی لەو دۆسیەیەدا بڵاوکراوەتەوە. من بۆ خۆم کەڵکێکی زۆرم لەو سەفەرەم وەرگرت، جگە لە بەشداربوونم لە سیمینارەکەدا، لەویّ بە خزمەتی دۆستان و نووسەرانێکی زۆر گەیشتم، کە بەشێکیان لە شارەکانی دیکەی کوردستانی ئێرانیشەوە هاتبوون، وەك جارەکانی پێشوو برایانی ئەودیومان لەناو لێشاوی لوتف و مەحەبەتی خۆیان نقوومیان کردین کە هەموو جاریّ بەرانبەرمان دەینوێنن و شەرمەزارمان دەکەن.
ئەوەی لەو سەردانەمدا زۆر سەرنجی بۆ لای خۆی ڕاکێشام ئەو دیاردە بەرجەستەیە بوو کە خۆی لە ئامادە بوونی ئەو هەموو لاو و جەوانە، ئەو هەموو ئافرەتەدا دەنواند کە بەدرێژایی دانیشتنەکانی سیمینار بەیانیان و ئێواران و جاری وا هەبوو تا درەنگانیّ لەناو هۆڵەکە دەمانەوە و هەر هەموویان بەتامەزرۆیی و بە تاسووق و ئیشتیاقەوە گوێیان لە کۆرگێڕان و بیروڕاو قسەکانیان ڕادەگرت و هۆڵەکەیان بەجیّ نەدەهێشت.
دانیشتنی سەرلەبەیانی ڕۆژی یەکەم 2009/3/9بەو بۆنەیەوە بە

کۆمەڵێك وتاری کردنەوەی سیمینار دەستی پێ کرد، لەناویاندا وتاری دەستەی جەوانانی پێشڕەوانی ماف هەبوو کە لەلایەن (کاوە ئەسەدی) خوێنرایەوە، ئێوارەی ئەو ڕۆژە بەرنامەکە دەستی پێ کرد و لیژنەی هەڵسەنگاندن کە بریتی بوون لە بەڕێزان: (ئەحمەدی قازی، دکتۆر ئەردەلان، فەتاح ئەمیری، کولسووم عوسمان پوور) چوونە سەر شانۆ و بەڕێزان: (دکتۆر عەزیزی، ناسر عەلی یار، سەلاح حوسەین پەناهی) وتار و لێکۆڵینەوەکانیان خوێندەوە. ڕۆژی دووەم 2009/3/10، لیژنەی هەڵسەنگاندن کە بریتی بوون لە (ئازاد عەبدولواحید، کامبیز کەریمی، دکتۆر جەباری) لیژنەی هەڵسەنگاندن و لێدوان و قسە کردن بوون سەبارەت بە وتار و لێکۆڵینەوەی بەڕێزان: (ماجید مەردۆخ ڕۆحانی، سەعید نەجاڕی (ئاسۆ)، عەلی نوسرەتی، محەمەد ئەحمەدیان). لە دوا دانیشتنی سیمینارەکەشدا لیژنەی هەڵسەنگاندن ئەم بەڕێزانە بوون: (ماجید مەردۆخی ڕۆحانی، دکتۆر پارسا، دکتۆر عەبدوڵڵا ئامێدی، عەدنان بەرزنجی)، کە ڕووبەڕووی هەڵسەنگاندنی بابەتی ئەم بەڕێزانە کرانەوە: (دکتۆر ئەسعەد ئەردەلان، دکتۆر سەباح بەرزنجی، جەبار ئەسلانی). لەکۆتایی سیمینارەکەدا خەڵاتی لەلایەن

دامەزراوەی پێشڕەوانی ماف و زەینەب خانمی خوشکی مامۆستا هەژار بەخشرایە بەشداربووان و میوانەکان.
لە کۆتاییدا دەستخۆشانە لە ڕێکخراوی جەوانانی پێشڕەوانی ماف دەکەم کە توانییان یادێکی جوان و شایان بە مام هەژار لە شاری سنەی جواندا بکەنەوە و ئەو حەمکە نووسەرانە لە زۆربەی شارەکانی کوردستان لەسەر خوانی مام هەژار کۆ بکەنەوە. جارێکی دیکەش ئافەرینیان پێ دەڵێین کە توانییان لەبن سایەو سێبەری مام هەژار چەند باس و خواسێکی گرنگی ئەوڕۆیی بوروژێنن و لە پەنای جاڕنامەی مافی مرۆڤ و مافی کولتووری میللەتان باسی زۆر مافی خوراوی مرۆڤی کوردی ستەمدیدە و کولتوور و زمانە بێ نازەکەی بخەنەوە سەر خوانی باس و لێکۆڵینەوەوە.

یادێك لە مام هەژار

فەلەکەدین کاکەیی

سوپاس بۆ پەروەردگار، بۆ ڕووناکبیرانی میللەتی کورد کە نـاهێڵن یـادی زانـا و بیرمەنـدانی گـەورەی وەك مـام هـەژاری موکریـانی فەرامۆش ببێ، بەڵکو هەمیشە یادە پڕشنگدارەکەی دەکەنەوە. ڕەنگە چاوەڕوان بن دەربارەی شیعر، یان لێکۆڵینەوە و وەرگێڕانە بەنرخەکانی مام هەژار بنووسم، بەڵام خۆم بە شایانی ئەوە نازانم، چـونکە حەوسـەڵە و وەخـتی زیـادی دەویّ، بـەڵام ڕێگـەم بـدەن، سەرپێیی چەند سەرگوزەشتەم لەگـەڵ ئـەم کەسـایەتییە بلیمەتـە بگێڕمەوە، کە بـەر لـە چـل و دوو سـاڵ یەکـەم جـار لـە بەغـدا بـە دیداری شادبووم، دواجار لە ساڵانی 1972ی زایینی، واتـە سـی و حەوت ساڵ بەر لە ئێستا، تـا چـەند ڕۆژێـك بـەر لـە مـاڵاوایی لـەم دنیایەدا، هەمیشە یەکدیمان بینیوە و زۆران جار پێکەوە بووینە. ساڵی 1972ی زایـینی لـە شـاری بەغـدا بـوو، مـام هـەژار لەگـەڵ شادڕەوان ڕەفیق چالاك و کۆمەڵێك نووسەری نەوڕەسیو خـەریکی دەرهێنانی هەفتەنامەی (برایەتی) بـوون، کـە پاشـکۆی ڕۆژنامـەی

عـەرەبی زمـان (التـاخی) بـوو، کـە لەلایـەن پـارتی دیمـوکراتی کوردستانەوە دەردەچوو.

مـن ڕۆژانـە، بـە عـەرەبی لـە (التـاخی) دەمنووسـی، زۆرینـەی نووسینەکانم بە ڕەنگ و بۆی عیرفانی و سۆفیگەری، هەندێکیـشی سەبارەت بە فەرهەنگی کورد، بەتایبەتی زەردەشت بوو، کـە لـەو سەردەمەدا کەس نەیدەتوانی بـە ئاسـانی لـە پـەیامی فەرهـەنگی زەردەشت ئەویش لە عیراقی ئەو سەردەمەدا بـدویٚ. بـە کـوردیش کەم باسی دەکرا، جا چ بگات بە عەرەبی.

مـام هـەژار پـشتگیریی دەکـردم. بـیٚ گومـان لـە زمـانی عەرەبیـدا شارەزابوو. نووسینەکانی ئەو سەردەمەم پەخشانی هونەری شیعر مانەند بوو، هەنـدیٚ جـار بـە ڕەمـز و ڕاز دەمنووسـی، کـەم کـەس پەی بە مەبەستی دەروونیم دەبرد.

مـام هـەژار لـە سـەرەتای هەفتاکانـەوە یەکـەمین سـەرۆکی تـی نووسەرانی کورد بوو، کە بۆ ئەو زەمانە بە دەسـکەوتێکی گرنگـی ڕۆشنبیرانی کورد دەژمێردرا. من ساڵی 1972 بـە ئەنـدامێتی تـی نووسـەران وەرگـیرام. سـەرەتا وەریـان نـەگرتم، لـە دەسـتەی تییەکەدا گوتبوویان کە فلانە کـەس (واتـە بەنـدە) پـتر بـە زمـانی عەرەبی دەنووسیٚ، هەربۆیەش بـە ئـەدیبێکی کـورد ناژمێردرێت،

هەرچەندە یەکەمین چیرۆکم (واتە یەکەمین بەرهەمی ئەدەبێتم) ساڵی 1962 (واتە چل و شەش ساڵ بەرێ) بە زمانی کوردی بڵاوبووەوە، دوای ئەوەش کەم و زیاد بابەتی کوردیم بڵاوکردبۆوە.

دواجار پێیان گوتم کە وەختێك مەسەلەی وەرگرتنم، یان وەرنەگرتنم لە تی نووسەران بە مام هەژار گەیشتبوو، ئەمان فەرموبوویان یەکسەر وەری بگرن و ناسنامەی تی پێبدەن، چونکە کوردە، دەزانم کە چ کوردێکە، بە عەرەبیش بنووسێ هەر بە کوردی بیردەکاتەوە، بابەتە عەرەبییەکانی لەسەر کورد و کوردستانە. کەواتە: گفتوگۆ هەڵناگرێ. وەرییبگرن و تەواو.

مام هەژار بە دیدی ڕوونی فرە ئاسۆ تەماشای فەرهەنگ و ناسنامەی ڕۆشنبیریی دەکرد. بەخۆی هەر بە کوردی دەینووسی و هانی هەموانی دەدا بەکوردی بنووسن، بەزمانی سادەی خۆیان بنووسن. دواجار کە لێی نزیکتر بوومەوە کەوتمە ژێر کاریگەریی ئەو و ئیتر بایەخم بە نووسینی کوردی دەدا، هەرچەندە تائێستا، لە هەمان کاتدا، بەزمانی عەرەبیش دەنووسم بە تایبەتی بۆ ڕوونکردنەوەی کێشە سیاسی و فەرهەنگییەکانی کورد، تا ڕای گشتی عەرەبی ئاگادار ببێ. ئێستاش هەفتانە وتارێکم هەیە کە بە

زمانی عەرەبی لە ڕۆژنامە (بە چەند سەد هەزار تیراژ) لە (لەندەن) بڵاو دەبێتتەوە. هەفتانەش بە لانی کەم دوو وتار بەزمانی کوردی دەنووسم.

ببوورن، قسە بۆ سەرخۆم ڕایکێشام، مەبەستم ئەوە نەبوو، بەڵکو دەمویست شێوەیەك ئەندێشەی شاد ڕەوان مام هەژار بگێڕمەوە.

ساڵی 1974یش (سی و پێنج ساڵ بەرێ) زۆربەی ڕووناکبیرانی کورد شارەکانیان بەجێ هێڵاو چوونە پاڵ موقاوەمەتی گەلی کوردستان بەرانبەر هێرشی تازەی ڕژێمی حزبی بەعس کە ساڵێکی پڕ لە مەینەت و ئازاری خایاند.

ئەوکاتە سکرتێری نووسینی ڕۆژنامەی (التاخی) بووم لە بەغدا. منیش هاتمە چیا، لە ناوچەی چۆمان و گەڵاڵە بنکە و بارەگامان دامەزراندەوە. مام هەژار بەر لە ئێمە لەوێ بوو. یەکەمین کارمان ڕێکخستنەوەی دامودەزگای ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندن بوو، ئەویش لەژێر بۆردومانی فڕۆکە و تۆپ و هەڕەشەی توندی ڕژێمی بەعسدا.

لە ئاداری 1974 ئەندامانی یەکێتی نووسەران، کە بە چیا گەیشتبوون، کۆبوونەوە، بۆ تاووتووکردنی هەلومەرجی تازە و پلان و نەخشەی چالاکی ئاییندەمان. مام هەژار و برایم ئەحمەد و شەهید ساڵح یووسفی و حوسێن عارف و چەند نووسەری ناسراوی

دیکە دەستەان بۆ ڕێکخستنەوە پێکهێنا و بەیاننامەان نووسی، ئەندامانی ئامادەبوو ئیمزامان کرد کە (79) نووسەر و شاعیر بووین.

لەو ماوەیەدا مام هەژار لە بەشی کوردی ئێزگەی دەنگی کوردستان دامەزرا، کاری ئەو ئەوەبوو هەموو وتار و بابەتی سیاسی و ئەدەبێت کوردی ئێزگەکە بخوێنێتەوە و لە ڕووی زمانەوانییەوە بژاری بکات. مام هەژار خۆشحاڵ بوو بەو ئەرکە، وەکو قوتابی تازە، لە هەمووماں باشتر، گوێ ڕایەڵی دەوام و ئامادەی ڕۆژانەی کار دەبوو. ئەو لەگەڵ بژاری زمانەوانی و هەڵەچنی، ڕێنومایی بە نووسەرە گەنجەکان دەدا تا جوانتر بنووسن.

تەوەرێکی سەرەکی ژیانی مام هەژار بایەخدان بوو بە زمانی کوردی، بەتایبەتی هانی دەداین بە زمانی کوردی پەتی سادە و ڕەسەن بنووسین، لەو دەمەدا چەند چیرۆکی کورتم بە زمانێکی سادەی دێهاتی گەرمیانی نووسی، کە لەلای مام هەژار پەسەند بوون. ئارەزووی هەبوو بەو شێوە زارە بنووسین.

ئەوەی لێرەدا بە یادم دێتەوە کەسایەتیی خۆڕاگرانە و بڵند ڕەوشی مام هەژار بوو، کە لەو وەختانە دەردەکەوت فرۆکە

جەنگییـەکانی عـێراق بـە ئاسمـانی چـۆمان و حـاجی ئۆمـەران دەگەیشتن. ئێمەومانان زۆربەمان خۆمان دەشاردەوە، یان خۆمان دەدایە پەنا نزیك، هەرچەندە پەناگای ئەسـتوورمان نـەبوو، بـەڵام ئا لەو کاتانەدا، ئەگەریش فڕۆکـەکان بۆمبیـان بهاوێشتبا، کـە لـە هاشوهووشیدا دیار بوو بەرەو خوار دێن، مـام هـەژار لەسـەر ئـەو تاشەبەردەی لەسەری دادەنیشت نەدەجووڵایەوە، دەتگوت پارچە بەردەکەیە، تەنانەت ئەگەر خەریکی حـەلکردنی وشـە یـەکبڕەکان ببـا، ئـەوە هـەر لەسـەر ئـەوە دەڕۆیـشت. ئـەو زۆری حـەز لـە پڕکردنەوەی خاڵی وشەیەکبڕەکان بوو.

ئەو دیمەنانـەمان لـەلا سـەیر بـوو، هەربۆیـەش ڕێـزی بـەرزمان لـە چاونەترسی و خـۆڕاگری مـام هـەژار دەنـا. جارێکیـان نهێنی ئـەم هەڵوێـستە بوێرانەیـەم لـیّ پرسـی، گـوتی: ئـەوە لـە بـارزانی فێربووم... دواتر زانیم کە بارزانی وەها بووە، ئەبـەد لـە هێـرش و بۆردومـانی فڕۆکـەکان خـۆی نەشـاردۆتەوە، لـەو جێگەیـەی دانیـشتووە هـەر لـەویّ ماوەتـەوە تـا شـەپۆلی بۆردومانـەکان بڕاوەتەوە. تۆزقاڵێك گوێی پێنداوە، لە جێگەی خۆی نەبزووتووە.

دوای کارەساتی 1975 (بەر لە سی و چوار ساڵ) مـام هـەژاریش لەگەڵ ئێمەی کوردی عێراق ئاوارەی ئێران بوو، هـەروەها (هێـدی)

شاعیریش. کەواتە ئەمانە سیٚ جار ئاوارە بوونـە. لـە مـەهابادەوە بۆ بەغدا و هەولێر و سلێمانی. لەو شارانەشەوە بۆ چیاکان. ئەمجا بۆ ئێـران، بـەڵام مـەلا مـستەفا بـارزانی نـەمر، لـە ڕێگـەی کـەناڵی ڕابیتەی پەناهەندەکانەوە توانی دەزگاکانی ئەو سەردەمەی ڕژێمی شاهەنشاهی ڕازی بکات تـا ڕێگـە بـدەن لەگـەڵ مـام هـەژار و مـام هێدی و چەندین کەسی تـری وەك ئـەوان، هـەروەکو پەناهەنـدەی کـوردی عێراقـی موعامەلـەی ئیـداری بکـەن. هەرچـەندە کـارێکی (نەشودەنی) بوو، وەکو دەڵێن، بـەڵام بـارزانی سـوور بـوو لەسـەر داواکەی، تا قبووڵیان کرد.

ئەوەبوو ئیتر مام هەژار لە گەڕەکی عەزیمیەی کەرەج گیرسایەوە، تا کۆچی دوایـی هـەر لـەویٚ مایـەوە. منـیش چـەندین سـاڵ لـەویٚ بووم، دەرفەت بوو تا زوو زوو سـەر لـەمام هـەژار بـدەم، کـە وەك مامۆستا هێژا زۆر شتی لێوە فێر بووم.

ببـوورن لێـرەدا دەمـەویٚ بـەکورتی بەچـەند تێبینییـەك وتەکـەم کۆتایی پیٚ بهێنم:

(1) تا ئێستا ژیانی مام هـەژار کتێبێکـی نیمـچە خوێنراوەیـە. زۆر نهـێنی و لایــەنی دیکــەش هــەن کــە بەنیوەچــڵی بــۆی بــەجیٚ هێشتووین. لە (چێشتی مجێـور)دا بەشـێکی ژیـان و بیروبۆچـوونی

خۆی گێڕاوەتەوە، بەڵام بۆ ئەوەی باشتر لێی تێبگەین دەبێت پێشەکییە گرنگەکانی بۆ (شەرەفنامە) و (مەموزین)ی خانی و (دیوانی مەلای جزیری) و (قانون در طب) و (هەنبانە بۆرینە) بخەینە سەریەك، یان لە تەك چێشتی مجێوردا، پێکەوە لەچاپ بدرێنەوە، ئەمجا ڕەنگە لەنیوەی ژیانی تێبگەین، هێشتاش چەندین چاوپێکەوتن و وتاری خۆی دەمێنێتەوە، کە لە هەر جێگەدا چەندین خاڵی دیکەی خستووەتە ڕوو.

(2) مام هەژار مرۆڤێکی بیرمەند (هزروەر)، واتە: موتەفکر بوو، کە لە ئەوروپا بەو کەسانە دەڵێن (فەیلەسووف). ئەو جیهانبینی تایبەتمەندی خۆی هەبوو، تەنیا شاعیرێکی سادە، یان پەخشاننووس نەبوو. بێ گومان بایەخی زیادی بە جواننووسی (جوانکاری) و دەوڵەمەندکردنی زمانی کوردی دەدا، واژە و وشەی ڕەنگاوڕەنگی ڕەنگینی گشت شێوەزارەکانی کوردی دەهێنایە ئاراوە و زیندووی دەکردنەوە. هەربۆیەش دەڵێم کە هەژار خاوەنی مەکتەبێکی تایبەتمەندی شێوەی نووسینە، خاوەن هونەرێکی دەگمەنە، لەزماندا بلیمەتە. دیارە زمانیش ئامانی بیروهۆشە. واتە: مرۆڤێکی ڕۆشندڵ و ڕۆشن ویژدان بوو.

زیندووکردنەوەی زمان و ئەو کەلەپوورەی بووژاندییەوە (هی خانی

و بەدلیسی و جزیری و هی تر)، نیشانەی میهرەبانی و خۆشویستنی بێ سنووری ئەو بووە، بە زمان و فەرهەنگی میللەتەکەی، لەتەك ئەوەشدا دەرمارگیر نەبوو، ڕەگەزپەرست و (موتەعەسیب) نەبوو، بەڵکو مرۆڤدۆست و ئاشتیخواز بوو. ئەو تەنیا بەرانبەر زۆردار و ستەمکاران زمانی زبری بەکاردەهێنا.

(3) ئەو سەردەمەی مام هەژار قورئانی پیرۆزی بۆ زمانی کوردی وەردەگێڕا، زۆرجاران ڕووبەڕووی پرسیاری چاوەڕوان نەکراوی ئەو دەبوومەوە. لەو دەمەدا بە شەوق و زەوقەوە ڕۆژانە ئایەتەکانی قورئانی پیرۆزی بە زمانی کوردی دەهۆنییەوە. لە پرسیارە وردەکانی تێگەیشتبووم کە مام هەژار کەوتووەتە لێواری دەریای عیرفان و تەسەوفەوە.

ئەو هەرچەند منی بدیبا پرسیاربارانی دەکردم، دەربارەی ژیان و بوون و ئەم دنیایە و مەنزڵی ڕوح و ئاکامی بەشەرییەت.

زۆرباش فامم بەسەر ئەوەدا دەشکا کە مام هەژار خەریکە لە قاوغی جاران دەربچێت. هەوای عیرفانی لە مێشك و دەروونی دابوو، بەڵام من خۆم بەو بارەدا نەدەبرد، ئەویش بە ئاشکرا نەیدەپرسی. ئەوەندە دەزانم کە ئەو دەیزانی من لە ساڵی (1967)ەوە (واتە: چل و سێ ساڵ بەرێ) بەزمانی عەرەبی

دەربارەی عیرفان و تەسەوف دەمنووسی و هەندێ جار دوورتر دەڕۆیشتم و قووڵتر دەبوومەوە. ئەو دەیشیزانی کە من هەمیشە دەربارەی عیرفان دەخوێنمەوە چ بە زمانی عەرەبی، یان کوردی، یان فارسی (ئەوکاتە برێك شارەزای فارسیش ببووم).

مام هەژار، لە دوورەوە، وەها دەهاتە بەرچاو کە هەندێ جار دەم لە (کوفر و ئیلحاد) دەدا، بەڵام لە گەوهەردا وەها نەبوو. ئەو لە بێزاری و ڕق و پەستی لە ستەم و زۆرداری و بێبەشی میللەتەکەی زمانی زبری وەهای بەکاردەهێنا، کە هەموو کەس تێی نەدەگەیشت.

هەر بۆیەش لەلام سەیر نەبوو کە مام هەژار بە لێواری عیرفان گەیشتووە. واتە: دەمزانی لە (فیطرەتی) پاکی ئەودا باوەڕێکی خاوێن و زوڵاڵ بە پەروەردگار هەیە.بەهەرحاڵ، ئەو لە دنیای زاهیر نەماوە، نامەوێ لەوە زیاتر، بەو بوارەدا بڕۆم، چونکە شیوێکی خەتەرناك و پڕ مەترسییە. ناشمەوێ ئێستا دوای خۆی، مۆرکێکی پێوە بنێم کە ئاسان نییە.

ئەوەندەش دەڵێم کە مام هەژار لەدوایین پلەی ژیانیدا بە ئاستێکی ڕوونتر و بەرزتری بیروهۆش و ئیدراك گەیشتبوو، کە جیاواز بوو لەوەی (بە زاهیر) دەیانناسی.ئەمە هەرچەندە بە ئاشکرای ئاشکرا

نەدەچووە سەر ئەو حاڵەتە و بۆی نەدەگێڕامەوە، بەڵام من لە قووڵایی دەروون و ویژدانەوە هەستم دەکرد کە مام هەژار بەرەو جیهانێکی بەرزتر و جوانتر، ڕۆیشتووە، زۆریش شادمان بوو بەو حاڵەتە. خۆشحاڵی خۆی نەدەشاردەوە.

ڕۆحی هەژار شادو دەسخۆشی بۆ ئێوەش .

هەژار و سەفەری موکریان

ئەحمەدی قازی – مەهاباد

مەڵبەندی موکریان لە کۆنەوە مەکۆی شاعیران و نووسەران و هونەرمەندانی بەناوبانگ بووە و لەو نێوەدا ژیان و بەسەرهاتی سێ کەڵە شاعیری ناو بەدەرەوە کە بریتین لە هەژار و هێمن و هێدی کە هەرسێکیان لەبەر هۆکاری سیاسی و زۆری ڕژێمی پەهلەوی ناچار زێد و نیشتمانی خۆیان بەجێ هێشت، زۆر سەرنجڕاکێشە. ئەو سێ بەڕێزە بە دوو هۆی سەرەکی لەسەردەمی ئێمەدا زۆرتر لە هەموو شاعیرانی کوردستانی ئێران و تا ڕادە زۆریش کوردستانی باشوور، ناوبانگیان دەرکردووە و ئاسەواریان بڵاوکردۆتەوە و سەرنجی خوێنەرانیان بۆ لای خۆیان ڕاکێشاوە. هۆکاری یەکەم لەو ناو دەرکردنەدا ئەوە بووە کە هەر کام لەم شاعیرانە دەمەڵسووڕانی سیاسی و پێشمەرگایەتی و کاری فەرهەنگی و بزاڤی نەتەوەییدا چالاکییان نواندووە و تا کۆتایی ژیانیان ساتێك لە تێکۆشان ڕانەوەستاون. هۆکاری دووەمی ناو بە دەرەوە بوونیان ئەو شیعر و بەرهەمە نووسراوانەیە کە زۆر

ئازایانە باسی ڕۆژە ڕەشی و ژێردەستی و کڵۆڵی گەلی کوردیان بەگوێی کۆمەڵانی گەلدا چرپاندووە و هانی هەستان و خرۆشانیان داوە و هەر ئەو نەترسی و نیشتمانپەروەرییەش بۆتە هۆی ئاوارەبوون و دەربەدەری و چەرمەسەری زۆر بۆ هەرسێکیان.

دەتوانین ئاماژە بەزۆر هۆکاری دیکەش لەمەڕ ئاوازە و ناو بەدەرەوەیی ئەوان بکەین بۆ نموونە، زمان پاراوی و هەڵبژاردنی شێوازێکی خۆماڵی و نزیك لە زمانی جەماوەری زۆرینە و بەیانی دەردی گەل بە زمانی ئاشنا و دوور لە فەخر فرۆشی و تێکەوە پێچراوی، بێجگە لەم لایەنانە، دەتوانین لە قاودانی گەندەڵی و خیانەتی گەل فرۆشان و زۆر بابەتی تری لەم چەشنە وەك هۆکاری خۆشەویستی ئەوان بخەینە بەرباس و لێکۆڵینەوە. هەروەها بنیادنانی ئاسەوارەکان لەسەر بنەما خەڵکانی و فۆلکلۆری و کوردانە. لەم بەستێنەدا بوونەتە هۆی پێشوازی جەماوەری زۆری خەڵك لە ئاسەوارەکانیان. هەرچەند ڕادەی خۆشەویستی و ناوبانگی ئەم سێ شاعیر و نووسەرە لەناو خەڵکدا وەك یەك نییە، بەڵام هەرسێك کەس دەکەونە ڕیزی شاعیرانی خەباتگێڕ و لە بزاڤی سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی ئەم سەردەمەدا هاوڕێ و هاوبەشن.

مەبەستی من لێرەدا ئەوە نییە بە قووڵی و لە هەموو ڕوانگەیەکەوە– باری زمانی، جوانکاری، ناوەڕۆك، کارتێکردن– باسی کەسایەتی و ئاسەواری ئەو بەڕێزانە بکەم. چون ئاشکرایە بە نووسراوە لەم چەشنە و بەم مەبەستە خۆی دەگەیەنێتە قەوارە و بارستایی کتێبێکی گەورە و قەبە کە

دە حەوسەڵەی ئەم وتارەدا نییە. ئەوەی من دەمەوێ لێرەدا بە کورتی باسی بکەم. گەڕانەوەی خەیاڵی هەرسێك شاعیرە لە مەنفاوە بۆ موکریان: من پێم وایە ئەو بابەتە کە هەرسێك شاعیر ئاوڕیان لێداوەتەوە گرنگترین و جوانترین بەشی سەرجەمی ئاسەوارە شیعرەکانیانە و هەڵدەگرێ بە وردی وەك گرنگترین بەرهەمی پڕ لە ئەفراندن و چێژ و بەهرەمەندی، بخرێنە بەر سەرنج و لێکۆڵینەوەی توێژکاران و زانایانی داهاتوو. ئەوەی من لێرەدا دەینووسم تەنیا ڕچە شکاندنێکە لەم بوارەدا و هیچی تر.

گەڕانەوەکەی هەژاری نەمر لە سەفەرێکی خەیاڵ بزوێن بە ناوی (بەرەو موکریان)دا خۆی دەنوێنێ و هێمن دەگەڵ شەپۆلی پڕ سۆزی ناڵەی بلوێری مەولانای ڕۆمی کە لە هەڵبڕان و جودایی سکاڵایەتی (ناڵەی جودایی) دەگەڕێتەوە موکریان و هێدی دەگەڵ (کاروانی خەیاڵ) ئەم گەڕانەوەیە دەست پێدەکا.

لـە هەرسـێك گەڕانـەوەدا، نـاوەرۆكی هاوبـەش گـەلێك بەرچـاون. هەرســێك شــاعیر (غوربــەت) و (دووره ولاتــی و هــەڵبڕان) لــە خۆشەویــستان و خــزم و كەســوكاران و زێــد و نیــشتمان، هەڵیاندەپێچێ و بارگەی سەفەریان پێ تێكدەنێ و بەرەو موكریان ڕەپێـچەكیان دەدا، بـەڵام ئـەم هەسـتی غوربەتـە و ئـەم دەردی دوورییە لە هەرسێكاندا وەك یەك بەهێز نییە، بەتایبەتی لای هێدی زۆر هەستی پێ نـاكرێ و لـەلای هێمنـیش بەقـەدەر هـەژار كـوڵ و جۆش ناخاتە ناو دەروونی شاعیر.

بابەتێك لە گەڕانەوەكانی هـەژار و هێـدی-دا زۆر بەرچـاوە كـە لـە گەڕانەوەكەی هێمن-دا نابیندرێ. هەژار و هێدی هـەڵگری پـەیامی مەڵبەندی شۆڕش و خەباتن بـۆ مەڵبەنـدی موكریـان كـە لـە حـاڵی حازردا خامۆشە و ئاگری خەباتی تێدا ناگرێ. ئەگەر بە وردی لـەم دوو گەڕانەوەیەی (هەژار- هێدی) بڕوانین، ئەوەمان بە جـوانی بـۆ دەردەكـەوێ كـە هـەردووك شـاعیر هـانی هەسـتانەوە و ئـاوەدان كردنەوەی سەنگەر و هەڵگیرساندنەوەی ئـاگری شۆڕشـێك دەدەن كـە ماوەیـەك لەمەوبـەر لێـرەدا بەڕێوەچـوو بـوو، بـەڵام ئێـستە خامۆش و كپە و گڕ و بڵێسەی دامركاوە.

1- هەژار و بەرەو موكریان:

ئەو مەسنەوییە لە 625 تاك پێکهاتووە و لە 75 لاپەڕەی دیوانی (هەژار بۆ کوردستان)دا جێگەی گرتووە. درێژترین شیعری هەژارە و بە هەموو بارێکدا و لە هەموو ڕوانگەیەکەوە: (جوانکاری، سنعاتی شیعری، ناوەرۆك، واژە و ڕێکەوەندی جوان، ناسك خەیاڵی و ئەفراندن و...) بەرزترین بەرهەمی قەڵەم و هزر و ئەندێشەی شاعیرە. هەژار لە ئەنگوستە چاوی سەرەتای شەوێکی بەهاریدا کە هێشتا مانگ سەری لە ئاسۆ وەدەرنەناوە و ئەستێرەکان گەش و ڕووناکن کەڵکەڵەی سەفەری موکریان دەکەوێتە سەری. پاش نەخشاندنی تابلۆ ڕازاوەی پڕ لە مۆسیقای شەوگاری بەهاری و دەرکەوتنی مانگ لە ئاسۆ، خەیاڵی خاو دەورووژێنێ و داوای لێدەکا بە سواری شنەبا دەخزمەت بووکی شەوگاردا بەرەو موکریان وەڕێ کەوێ:

دە ئەتۆش هەستە خەیاڵی خاوم

من ئەگەر تۆم نەبێ زۆر داماوم

لەم هەژارخانەیە بمهێنە دەرێ

بمبە دەشت و دەرێ بمگێڕە سەرێ

دەست و بردێ شنەبام بۆ زین کە

جێم دەگەڵ خۆت لە هەیف دابین کە

سەیری خاکی موکوریم دیّ بە دلاّ
تا نەچووین خۆم و دلّ و تۆش بە گلاّ
سەری هەلّبێنمەوە لەو مەلّبەندە
گەرچی لەش دوورە، لەویّ دلّ بەندە

بەم جۆرە هەژاری تامەزرۆی دیداری یاران و شوێنی ئاشنای جاران، لەسەر نەرمە زینی پشتی شنەبا دەخزمەت شاژنی شەوگاردا دەگەڕێتەوە موکریان و لە لاجانەوە کە لانکی یەکەم دلّداری و دلّ و دۆڕاندنی بووە وەژوور دەکەویّ:

دەشتی لاجانە بەهەشتی پێشووم
هونەرم گەر هەبیّ لەوڕا تێشووم
ئێرە بوو لانکی یەکەم دلّداریم
لێرە هەلّبوو سەرەتای خەمباریم

گڕ و تینی یادی یەکەم دلّداری شاعیری ناسک خەیالّ لە دەشتی لاجان پیّ بەست دەکا و بەدەنگی دێنیّ و ڕازی یەکەم ئەوینی پیّ ئاشکرا دەکا.

نرخی ماچێکی دلّ و دینم دا

ئەمە چەرخی بەهەموو ژینم دا
تووشی دەردی دڵی دڵداران بووم
شیاوی ناو کۆمەڵی خەمباران بووم
گەنج و سامانی هەژاریم کە هەیە
سوودی سەوداسەری ئەو سەردەمەیە
بیری سەرشێت و سەری شێواوم
چم نەبوو پاکی ئەوین پێی داوم
شەوەکەی کورتە دەبا واز بێنین
دڵی هار چیدی نەهاروورژێنین

پاش ئەوەی بەبێ مەیلییەوە یەکەم ژوانگەی ئەوین بەجێ دێڵێ لە یەکە یەکەی ئەو قۆناغ و شوێنانەدا کە پێیاندا ڕۆیشتووە، هەڵوێستەیەك دەکا و یادی ئەو ڕووداوانە دەکاتەوە کە بەسەری هاتووە. لەچیا پشت گوندی (ماسوو)، یان (ماسوێ)دا باسی دڵداریمان بۆ دەگێڕێتەوە.

ماسوو، ئەو کێوە هەوارگەی دڵ بوو
جوانێ لەو نێوە گوڵی سەرچڵ بوو
لێك دەهاڵاین دەسەمل شەوگاران

ئەو بەناز من بەنزای دڵداران

بەدوای بەجێ هێشتنی ماسوو، قازی ئاوا و پردی سووردا دەگاتە باغی مکایل و ئەو گڕەبەردەی بەنهێنی و دوور لە چاوی سیخوڕ و چەتە، کتێب و گۆواری کوردی دەگەڵ هەڵاڵان دەخوێندەوە و لە ئەشکەوتێکی ئەم کێوەدا کلاسی زمانی کوردییان بەڕێوە دەبرد.

گڕە بەردێ هەیە لەو بەرگردە
ڕوو بە کوردایەتی بۆ من پردە
دوور لە چاوی چەتە کوردیم دێنا
لێرە دەمخوێندەوە خۆم ڕاهێنا

لەتایبەتمەندییە هەرە سەرەکییەکانی گەڕانەوەی هەژار بۆ موکریان ئەوەیە، کە هیچ ڕووداوێك، هیچ کەسایەتییەك، هیچ بیرەوەرییەك، یان شوێنێك بەجێ ناهێڵێ، سەر بە هەموو کون و کاژێرێکی تەمەنی ڕابردوودا دەکاتەوە. لە ڕاستیدا دووبارە لە دایك دەبێتەوە، پێ هەڵدەگرێ، دەرس دەخوێنێ، لە کووچە و کۆڵاندا یاری دەکا، دەبێتەوە فەقێ و هاتوچۆی خزمەت مامۆستایان لە مزگەوت و حوجرە و خانەقاکاندا دەست پێدەکاتەوە، دڵداری دەکا و دەکەوێتە گەڕیانی سیاسەت و کوردایەتی و لەمەودوا

هەموو بەهرە و هێز و توانای خۆی بۆ خزمەت بەگەل و نیشتیمان تەرخان دەکا.

زۆرترین بەشی ئەم گەڕانەوەیە تایبەتە بە شاری مەهاباد و ڕووداوەکانی، لە هەرای کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد (ژ.ك)ڕا دەست پێدەکا، پاش سکاڵا و فرمێسك هەڵوەراندن بۆ شەهیدان و دووپات کردنەوەی گفت و بەڵێن و پابەندی بە ئامانج و بیروبڕوا، بە شاردا دەگەڕێ و باسی خۆی و ڕابردوومان بۆ دەگێڕێتەوە و ڕوو بەمەهاباد دەڵێ:

گەرچی کەوتیتەوە بەر چنگوڕی دەڵ
گەرچی هێندێك لە چەمت بوونە چەقەڵ
زۆر کوڕی وات هەبوو خۆیان بەخشی
خوێنی گەشیان گڵی تۆی پێ نەخشی
گۆڕی پیرۆزی حوسێن و قازی
باشترین بەڵگەیە بۆ شانازی

ئەو جار شارەکە دەلاوێنێتەوە و مژدەی دوارۆژی ڕووناکی پێدەدا:

نەچی دڵمەند بی لەوەی هاتە سەرت
زۆر کەسی وات هەیە بمرن لەبەرت

ئەوی پێی وایە کە تۆی بۆ دەخورێ
ئەبێ تالاوی بە دەمدا بکرێ
لاوە کوردت هەیە ئالا هەڵکا
لاوەیی ناشێ دەس تێکەڵ کا
دەڕەوێ تۆز و تەمی ژێر دەستی
دەیگرین ڕەشبەڵەکی سەربەستی

لەم وتووێژەی دەگەڵ شاری مەهاباددا حاڵ و ڕۆژی خۆی ئـاوا بـۆ شارەکە دەگێڕێتەوە:

من بەبێ تۆم کە دەپرسی چۆنم
لە تەشەن دایە برینی کۆنم.
دوور لە بالآت لە ژیانم زیزم
سیس و بابردە گەلای پاییزم
کاتی وا نەبووە لە دڵما لاچی
تا ژیان ماوە لە بیرم ناچی
نمەکت بمگرێ گەر لێت لادەم
لەو جیهانیش بە بەهەشتت نادەم
بۆ سولەیمانی کە نالی نالی

وەك مە نەیچێشتووە تامی تاڵی

پاش ئەو بەڵێن تازەکردنەوەیە، دەکەوێتە گەڕانی کووچە و کۆڵان و گەڕەکەکان و دەگاتە بەردەرکی ماڵی باوان و دەڵێ:

ماڵەکەم یادی جوانی خێر بێ
هەرکەسێ ئەمنی لەتۆ کرد کوێر بێ
سێبەری باب لەسەرم بوو ئەودەم
باغی شادی لەبەردم بوو ئەودەم
دوورخرام وا لەکەس و خوشك و برام
گێژی تاریکە شەوم دوورە چرام

شاعیر، هەروەك گوتمان لەم گەڕانەوەیەدا هیچ شتێك لەبیر ناکا، تەنانەت ئەم یاری و سەرگەرمی و گەپو گاڵتانە کە ئەودەم باو بوون و ئێستا لەبیر چوونەتەوە، دەخاتەوە بیرمان و ناوی هەموو گەڕەکەکانی مەهاباد، یان سابلاغی ئەو سەردەمەمان بۆ دەنووسێتەوە و دەتوانین بێژین ئەم سەفەرنامەیە لە باری واژە و زاراوە و ناسینی مێژووی مەهاباد و هێڵی ئەو سەفەرنامەیە سەرچاوە بەنرخە و لە زۆر ڕەهەندەوە کەڵکی لێ وەردەگیرێ.

ناوی چەند یاری ئەو سەردەمە:

ئیوهیە، تەوغییە، شەگگە و چك و پك
لیکی زاری دەلکاندم تك تك
وەك (هەلووك) لێرە و لەویٚ هەڵدەبەزیم
(سواپ) و (شیشۆقە) بوو چارەی وەرەزیم
(مەرزەقم) یار و هەواڵ (مەڕ مەڕ) بوو
(قۆچەقانیم) چەکی ڕاو و شەڕ بوو
(قازەڵیٚ) و (هەنزەلی) و (ئاورۆچکە) بەگشت
(تۆپە ڕاکرن) و (کەری سووری) بە پشت
یان (مەلا تەق تەقە) یان (هەنگڵە شەلە)
جێژنە بوو ئەو هەلە ڕۆیی بە پەلە

پاش تۆمارکردنی ناوی (یاری)یەکان، گەڕەکەکان ناو دەبا و بە ناو بازاڕدا دەخولێتەوە و ڕێگەی دەکەوێتە بەستێنی قەراغ چۆمی ڕوون و زولاڵی ئەو سەردەمەی سابڵاغ، ئەودەم شارەکە تۆڕی لوولەکێشی ئاوی نەبوو، ئاوی ماڵەکان زۆرتر بە گۆزە و لەسەر شانی کیژ و کچی لاو دابین دەکرا. شاعیر کە دەگاتە ئێرە دەڵیٚ:

دڵە سەیرێکە لە دەم بەستێنیٚ

دیدە مەستێك لە منت نەستێنیٚ
چاو کەژاڵانی لە چەم ئاو دێنن
دەم بە جادوون دڵان دەڕفێنن.

بەڵام هەروەك لە سەرەتاوە ئاماژەی پێکرا، هەژار بۆ مەبەستی گرنگتر گەڕاوەتەوە موکریان، ئەو لە بێ دەنگی و دارماوی و داماوی ڕووناکبیران و هەستیارانی موکریان تووڕەیە و گەڕاوەتەوە بزانێ هۆی ئەو بێ هەست و خوستییە چییە و چۆن دەکرێ کۆتایی پێ بێنێ و خامۆشی قورس و گران تێك بشکێنێ. بۆ ئەم مەبەستە ڕوو دەکاتە کۆمەڵگەی شار و دەپرسێ.

هۆنەر و نووسەرەکانت لە چییان
چۆنە تا سەر بەهەوای تۆ نەژیان؟
(خاڵەمین) زیرەك و پسپۆڕی چییە؟
چاوی سوور و تەڕی وشك و سپییە
(سەوزەسیس نێوی دەنێ کاری بەجێ
نیوە نووزەی مەم و سیامەند و خەجێ؟
(هێمن) ئەو بولبولە سەر بێ تووکە
بۆچی لێی نایە چ جووکە و نووکە؟

لەم بەشەدا زۆرتر لۆمەی هێمن دەکا و ڕەخنەی لێ دەگرێ. هۆیەکەشی ئەوەیە کە پلەو پایەی ئەدەبێت و شاعیری و کۆمەڵایەتی ئەو لەهەمووان سەرترە و بێجگە لەوەش هەڵاڵی گیانی گیانی بوون و لە سالآنی پێش کۆمارەوە پێکەوە هاوبیر و هاوسەنگەر بوون و بێ یەکتر هەڵیان نەدەکرد و لە بزاڵی فەرهەنگی سەردەمی کۆماریشدا دەوری بەرچاویان هەبوو. لەبەر ئەوە وەك بۆ خۆی دەڵێ: (دەبا بیشێلم) دەست دەکا بە شێلانی و بانگی دەکا بگەڕێتەوە ناو کۆڕی خەیات.

کوانێ ئەو سینگە کە ماژینۆ بوو؟
سەر لە مەیدانی نەبەردا گۆ بوو
کاکە مەرجی من و تۆ کوا وابوون؟
کەی تیانا بوو لە یەکدی جیا بوون؟
بیر و پێنووس و دەس و دڵ یەك بوو
دوانەیەك بووین و بەدەم یەك چەك بوو
ئێستەکەش نەچوو بچێ، چوو ڕۆیی
وەرەوە ناو گەل و خزم و خۆیی
با دەسەو مل مەلی بێچاران بین

هەر (هەژار هێمنە)کەی جاران بین

پاش ئەم لۆمە و لەقەمە بە دوایین نیگای پڕ حەسرەت و دڵی بە کوڵ لەسەر داشامەجیدەوە، دەڕوانێتە شار و ناوی چەند گەڕەك و باغ و مێشە و باغچە وەبیر دێنێتەوە و ئەوجار بە یەکجاری مالاوایی دەگەڵ شار دەکا و بەرەو ڕۆژهەڵاتی مەهاباد وەڕێ دەکەوێ:

سا، مەهاباد بە ئومێدی دیدار
تاکو دەتبینمەوە ئازا و ڕزگار

لەو بەشەی سەفەرەکەیدا بە شیلاناوێ و لاچین و بە تەنیشت کێوی (زاوابووك)دا تێدەپەڕێ و دیسان دەچێتەوە ناو گەڕی داوەت و زەماوەندی هێمن و دەست دەکاتەوە بەسەما و هەڵبەز هەڵبەزی پێشووی:

داوەتم دێننەوە بیر (زاوا بووك)
وەك سەری هێمنی بۆر و بێ تووك
لێرە (لاچین) وەرە (شیلاناوێ)
کۆنە لانمانە بمێنین تاوێ

شایی هێمن بوو هەژار هەڵدەبەزی
دۆ هاتە دەس و مێشکی تەزی

لێـــرە بـــەدواوە گونـــد و چـــیا و مەڵبەنـــدە جۆراوجۆرەکـــان وەك دێیەکانی سارەوانان، بەسری، ئیساکەند، خانـەقای شـەرەفکەند، ئاجی کەند، تەرەغـە و چـەند شـوێنی تـر بـەجێ دێڵـێ و دەگاتـە بۆکـان و لـە هـەر کـام لـەو شـوێنانەدا هەڵوێستەیەك دەکـا و لـە گۆڕسـتانی خانـەقا دەگـەڵ گڵکـۆی بـاوکی دەکەوێتـە وتووێـژێکی قووڵ و باسـی هـەژاری و ژێـر چـەپۆکەیی گـەلی بـۆ دەگێڕێتـەوە، ئەوجار دەگاتە بن چیای تەرەغە و پێی دەڵێ:

تەرەغە کێوی لەمێژینەی کورد
کۆنە هاوڕازی سەفین و هەڵگورد
(ئاگری) و (پێرسن) و (مازی) و (ماسۆن)
خزمی (پیرانی) کەس و کاری تۆن
لە لوڕستانەوە تا پشت (تورۆس)
گەلێ زۆرن بنەماڵەی (زاگرۆس)
کورد هەزاران و هەزاران ساڵە
سایە پەروەردە ئەژین لەو ماڵە

ئێوە بوون پشت و پەنا و داژداری
نان بدە و یار و دژی بەدکاری
پەندی پڕ بایەخی پێشینانە
(کورد لە تەنگانە تەلانی لانە)
(چیای مەزن لێی هەبێ بزن و هەرزن)
نابەزن بۆ کەس و هەر سەر بەرزن

لـەم بـوارەدا بۆمـان ڕوون دەبێتتـەوە کـە هـەژار زۆر بـە وردی سەرنجی بۆ لای گرنگی و دەوری چیای ئەستەم لەمانەوەی گـەلی کورددا ڕاکێشراوە و ئەوەیە کە بەڕێز و حورمەت گرتنێکی زۆرەوە چیاکان دەکاتە بـەرگۆی خـۆی و لەگەڵیانـدا دەدوێ و بـە بـەژن و باڵایـان هەڵـدەڵێ. بـەدوای ئـەم پەسـن دانـەدا دەچـێتە قـووڵایی مێژووی کوردستان و باسی ئەو هێرشکەرانە دەکا کـە ویـستوویانە کوردستان هەڵ لووشن و گەلی خاشەبڕ بکەن، بەڵام چیای مەزن و بەرەکەت و بژێوی نێو دۆڵ و دەرەکـانی، پلانـی دوژمنـانی بـەتاڵ کردۆتەوە و خۆیان تێداچوون و کورد بەسەر بەرزی بەسەر قەیران و نەهامەت و ئاستەنگەکاندا زاڵ بووە.

ئێوە دیتان بە سەتان خوونکاران

زۆر و بیست هەو هەو و خرمەی سواران
پانی پاڵ داوە دەمێ (بانی پال)
ڕێوی لێ کردنە کوێخا بە خەیاڵ
عەرەبوو هات بەسەرا وەك سێڵاو
بێ بەزەیی دڵ ڕەشی فێڵبازی بە داو
چەنگی چەنگیز و بەخوێن پاراو بوون
بۆ هەڵاکوو، بەرەگە و سەر راو بوون
جارێ تەیموور بە شەلی سەر دەکەوت
تیری کوێری کەڵری بەردەکەوت
شا عەباس ویستی سمێڵ بابڕکا
کێو لەبن بێنی گەلی کورد قڕ کا
زۆر گەماڵ داویە گەمارۆی ناومان
ئێمە هەر ماین و ئەوان بەدناومان.

ئـەو جـار بـە هومێـد و هیـوای زۆرەوە لەسـەر بنـەمای هـەرمان و هـەبوونی کـورد دەڕوانێتـە دواڕۆژ و بەشـێوە سـەمبۆلیك دەگـەڵ تەرەغە دەدوێ و هیوای دواڕۆژی لە دڵدا زیندوو دەکاتەوە:

تەمی خەم نەگری بلێی چارە ڕەشم

شۆڕشی کورد هەیە من دوورەبەشم
دڵ پتەو بە، بەهیوای ڕۆژی خۆش
ئاوەدان دەبنەوە نێو سەنگەری تۆش
تازە دەکرێتەوە دوژمن کوشتن
ژەنگی سەر دڵ ئەسرێ خوێن ڕشتن
خوات لەگەڵ بێ تەرەغەی قیت و قۆز
جەژنی ڕزگاری نزیکت پیرۆز

لە کۆتایی سەفەر و لە ئاخرین مەنزڵیدا کە بۆکانە، پاش پرسینی حاڵی هێندێ لە دۆستانی پێشوو، هەڵوێستەیەك دەکا بۆ ئەوەی سەیری جوانی بکا. ئەوەش بۆ شاعیری ناسك خەیاڵ و جوانی پەرست کە وێڕای کەڵکەڵەی خەبات و هاندانی گەل بۆ ڕزگاری ئەفراندنی جوانی و هونەر و شاکار بۆ ئەو، کارێکی سروشتییە. تکا لە مانگ دەکا کە بە لەز و پەلە نەبێ، وچانی پێ بدا سەیرێکی جوانە شۆخوشەنگەکانی بۆکان بکاتەوە:

مانگە هەرچەند بە لەزی، ئەیزانم
لێم گەڕێ تۆزێ تریش بڕوانم
سەر بکێشم بە بڕێك ماڵاندا

چاو بگێڕم بە خەت و خاڵاندا
کیژە بۆکانی خەواڵووی نازن
پاوو پووز ڕووتن و پێسیر وازن
زەردە مەم دیارە کە خاوەن خەوتوون
بۆ پشوودان لە کراس دەرکەوتوون
پرچی ئاڵۆز کە لەسەر لەشیانە
شەوە زەنگ داگری ئاوی ژیانە
دڵە خۆ تێرکە لەسەیری جوانی
ڕێت هەیە چەند بەخەیاڵ بڕوانی

سەرەنجام سەفەر دەگاتە کۆتایی و دەبێت ماڵاوایی بکا و بگەڕێتەوە هەرێمی شۆڕش و کارەسات و غوربەت. مانگەشەوی سەفەر ڕوو لە تەواو بوونە و بەرەبەیانی ڕۆژێکی تازە لە نزیک بوونەوەدایە. میعراجی شاعیر کۆتایی پێ دێ و ماڵاوایی دەست پێدەکا.

گیانە مەودا کەمە ئاسۆ سوورە
بیر نەبوورێتەوە ڕێمان دوورە
وەختە لێڵایی لەبەرچاو بڕەوێ

خێڵی شەو کۆچەرە، ڕۆژ دەردەکەوێ
بە هومێدم کە بە ڕۆژی ڕۆشن
تیشکی ئازادی خەمان داپۆشن
ئەی موکریان بە خودات دەسپێرم
یادگار وەرگرە ئەشکی سوێرم
بێ منیش خۆش بە مەکۆی بیرەوەریم
تو بەجێ هێشتنە هۆی کوێرەوەریم

لێرەدا سەفەرەکەی هەژار بۆ موکریان کۆتایی پێدێ و شاعیر دەگەڕێتەوە مەڵبەی شۆڕش و خەبات. هەروەك ئاماژەمان پێکرد ئەو سەفەرە وەبیر هێنانەوەی زۆربەی ڕووداوەکانی ژیانی ڕابردووی ئەو ڕێبوارەمان بۆ دەگێڕێتەوە و بە وردی وەك ژیاننامەیەك ژیان و بەسەرهاتی هەژارمان پێ دەناسێنێ و دەتوانێ لەم ڕوانگەیەوە یارمەتیمان بدا و لەوە تێ بگەین کە ژیان و هەڵسووڕانی شاعیر بە دەوری چ تەوەرێکدا خولاوەتەوە و ئامانجی لەژیان و چالاکی چ بووە؟ ئەو سەفەرنامە بێجگە لەلایەنی ژیاننامەیی، هەڵگری پەیامی هانی هەستانەوە و تێکۆشانە و ئەو پەیامەش ئەوەندە کاریگەرە کە هێمن خۆی بۆ ڕاناگیرێ و بەرەو

مەڵبەنــدی شــۆڕش و خــەبات وەڕێ دەکــەوێ. شــاعیرێك بــەناوی هێمنەوە دەجوابێکدا بۆ هەژار نووسیبووی:

پێت گوتم بولبولی سەر بێ تووکم
پێت گوتم نایە چ جووکە و نووکم
پێت گوتم باڵ و پەڕم هەڵبوەرێ
زەمزەمەم کردووە بۆ حاشەکەرێ
تەشەر و تانە وەهای پێکاتم
سەرم هەڵگرت و بەرەو ڕووت هاتم

نووسەری ئەم وتارە باشی لەبیرە کە شیعری (بەرەو موکریان) بـە دەسخەت لە مەهاباد و شارو گوندەکانی موکریاندا دەستاودەست دەگەڕا و دەخوێندرایەوە و هاندەر و پاڵنەرێکی گرنگ بوو کـە زۆر کەسـی نـاردە نـاو ڕیـزی خـەباتگێڕانی ئـەو سـەردەمە و تەنانـەت دەتوانم بڵێم کە شۆڕشــە کــەم تەمــەن و جوانەمەرگەکـەی سـاڵانی 1346–47 تــا ڕادە زۆر لــەژێر کــارتێکردنی ئــەم شــیعرە پــڕ ناوەرۆکەی هەژاردا هەڵایسا.

لایەنە بەرجەستەکانی
کەسایەتی مامۆستا هەژار

دکتۆر سەباح بەرزنجی

پێشەکی :

مامۆستا هەژار کەسایەتیەکی گەورەی ئەدەبیات و کەلتووری کوردییە ، کە ناوبانگ و کاریگەرییەکی بەرچاوی هەبوە و هەیە لەسەر زۆرێك لە نووسەران و شاعیران و تەنانەت سیاسەتوانانی کوردستان ، ئەو لە یەك کاتدا شاعیر نووسەر وەرگێڕ رۆژنامەوان مێژوونووس و چالاکێکی نەتەوەیی بووە . کۆبوونەوەی ئەم رەهەندانە لە تاکە کەسێکدا هەم مایەی سەرنجە و هەم مایەی ئیعجاب،و وامان لێدەکات ئافەرین بنێرین بۆ ئەو گەل و کۆمەڵگا و ژینگە و فەزایەی لە ئامێزیدا کەسێکی وا هەڵکەوتوو پەروەردە بووە . بۆیە پێویستە لە یادی شازدەساڵەی کۆچی دوایی ئەودا ئاورێك لە رەهەندەکانی کەسایەتی ئەدەبی و کەلتوورییەکەی بدەینەوە بۆ ئەوەی باشتر و زیاتر بەنەوەی نوێی بناسێنین . لەو رووەوە کە ژیاننامەی کەڵەپیاوانی ئەدەبی و هزری و رووناکبیری

قورسایی ژیان و هەژاریی . بەڵام ئەم تەرزی ژیان و کۆسپ و گرفتانە نەك سەریان پێ نەوی نەکرد لە بەرامبەر دوژمن و نەبوە هۆی ئەوەی رادەستی ئیرادەی داگیرکەران ببێ و لە خەبات و بەرخۆدان ببەزێت ، بەڵکو بووە بۆتەیەك و ئەوی زیاتر قاڵ و ساغ کردەوە بۆ ئەوەی خزمەتی گەورەو شایان بە گەل و وڵات و ئەدەب و ژیارەکەی بکات .

بەشداریی سیاسی

ئەو بەشدارێکی چالاکی شۆرشی کورد بووە و لانی کەم سی ساڵ بە شێوەیەکی راستەوخۆ شایەتی زیندووی ئەو شۆڕشە بووە لە هەردووبەشە کوردستانی ئێران و عیراق دا پەیوەندییەکی نزیك و دۆستانەی هەبووە بە سەرکردایەتی شۆڕش ، هەربۆیە کەسێکی بەئەمەگ و وەفادار بووە بۆ هەردوو رەمزی نەتەوەیی پێشەوا قازیی و مەلا مستەفای بارزانی ، شیعری جوان و گەرم و گوڕ و پڕ لە سۆزی بۆ گوتوون و بە مانای کەلیمە لە ویژدانی گەلدا بە نەمریی هێشتوونیەوە . رۆڵی ئەو تەنها رۆڵیکی پیاهەڵدان و شاعیری مەدح و پەسەنکردن نییە ، ئەو زیاتر لە راوێژکار و تیۆریسیەنی راگەیاندن و پڕوپاگەندەی شۆڕش دەچێت ، باوەکوو ناحەزەکانی ، زۆر جار ویستوویانە لە پلەو پایەی ئەو کەم

بکەنەوە و بە شاعیری دەربار ناوی ببەن . لەبەر ئەو شیعرە داشۆرین و گاڵتەجارییانەی لە دیوانی بۆ کوردستاندا دژ بە باڵی مەکتەب سیاسی پارتی نووسیونی ، کە بە قیاسی ئەو سەردەمە پێویست بوون و بە قیاسی ئەمڕۆ ناپێویست بەڵکو بێزراون . ئەو بە مانای کەلیمە لە کەسایەتی بارزانیدا توابووەوە ، لە روخساری ئەودا هەموو راستیەکانی سیاسەت و هەموو چارەسەرەکانی کێشەی دۆزی کوردی دەبینی ، نەك بۆ ئەم دنیا بەڵکو بۆ ئەو دنیاش هیوایەکی زۆری بە بارزانی هەیە ، ئەم راستییە لە وەسیەتنامەکەیدا بەڕونی و بە جوانی دەردەکەوێت ، کاتێك دەنوسێت : منی هەژار لە هەموو تەمەنی ژیانمدا هیچ کەسێکم بە قەدەر مەلا مستەفا بارزانی بارزانی خۆشنەویستووە . کەبەرامبەر بەوحەدیسە دەبێ حەشرم دەگەڵ ئەوبێ [2]. تا لە ژیاندا بوو یار و یاوەرێکی دلسۆز و گیانفیدا و دوای مەرگیشی کەسێکی بە ئەمەگ و بەوەفا بوو بۆ بارزانی . ئەم جۆرە مامەڵەکردنە لە گەڵ سیاسەت هی کەسانی خاوەن بڕوا و نەگۆڕە و هەموو کاتێك مایەی ستایشە ، پەیوەندییەکەش لە پەیوەندی شێخ و مورید دەچێت ، تا سەرکردەو سەرباز ، چونکە پەیوەندیی نێوان شێخ و

[2] بۆ کوردستان ل367 .

مورید پەیوەندییەکی رووحی و دەروونی و بڕوایی یە ، بەلاّم هی سەرکردەو سەرباز پەیوەندییەکی شکلّی و رۆتینی و فەرمییە ، هی یەکەمیان بە جەوهەرو ناوەرۆکە ، بەلاّم ئەویتر بە عەرەز و بە روالّەت . بەلاّم بۆ کەسێکی بیرمەند ناشێت ئا بەو شێوەیە مامەلّە لە تەك سیاسەت بکات و ئاوەها ببێتە دەروێشی سەرکردەیەکی سیاسی ، کە دیارە ئەمە ڕەخنەیەکە لە مامۆستا دەگیرێت ، و پێویستی بە وەلاّمێکی موقنیعە ، وەلاّمەکەش ئەوەیە ، کە هەژار هەر لەسەرەتاوە نەیویستووە کەسێکی سیاسەتمەدار بێت بەو ئەندازەیەی کە ویستوویەتی لە ئێش وئازاری گەلەکەی بەشداربێت و لە کاروانی شۆڕشەکەی دوانەکەوێت و پێی وابوو یەك سیاسەتی گشتی هەیە کە پێویستە هەموو کەسێك پێوەی پابەندبێت ئەویش بەرگری و داکۆکییە لە مافە ڕەواکان . بۆیە وەك سیاسییەکی پیشەیی ئەم حیزب و ئەو حیزب و پەتپەتێنی حیزبایەتی نەکردووە و نەیویستووە بە پلە حیزبییەکاندا سەر بکەوێت تا بگاتە پۆستی گەورە و گرنگ و سەرنج ڕاکێش ، چونکە ئەو بە راستی هەژاربوو ، بۆیە حورمەتی هەژارییەکەی خۆیی نەشکاند . بە هەژاریی ژیا و بە هەژاریی مرد .

باری ئەدەبی و رووناکبیری

بنەرەتیترین پایەی کەسایەتی هەژار بریتییە لە بارە ئەدەبی و رووناکبیری و کەلتوورییەکەی ، بە جۆرێك ئەگەر کەسێك لە بەرهەم و نووسینەکانی ورد ببێتەوە ، هەست بە فرەچەشنی و قووڵیی و فراوانییەکی سەرسورهێنەر دەکات ، کاتێك دەبینێت ئەو لە هەموو بوارەکانی زمان و ئەدەبیات و مێژووی کورد و ئاین و جوگرافیای کوردستان دا ئەسپی تاوداوە و شاکاری کردووە . شایانی وتنە بەهرە و ناوبانگی مامۆستا هەژار هەر لە تاف لاوییەوە لە لایەن کەسێکی شارەزای وەك مامۆستا حەسەن قزڵجییەوە لە ژمارە 3 گۆڤاری هەلاڵەدا لە بانەمەڕی 1325 هەتاویدا ئاماژەی بۆ کراوە ، و هەر ئەویش لە وتارەدا باس لەوە دەکات کە ئەفسەری زانا و بەرزی سۆڤیەتی (جەعفەری خەندان) ، کە عاشقی شیعرەکانی هەژار بووە ، شیعرەکانی ئەوی بە زمانی ئازەری تەرجەمە و چاپکردووە [3] .

[3] بروانە : سەرجەمی بەرهەمی حەسەن قزڵجی ، ئامادەکردنی موحسین قزڵجی ، لە بڵاوکراوەکانی چاپ و پەخشی سەردەم ، پاشکۆی ژمارە 4 .

لەبواری زماندا فەرهەنگی هەنبانە بۆرینەی نووسیوە ، کە فەرهەنگێکی کوردی – فارسییە و پتر لە 70 هەزار وشەی لە خۆی گرتووە و بۆی هەیە ببیتە بناغەی ئەنسکلۆپیدیایەکی کوردی بایەخدار ، ئەگەر دەزگایەکی پانوپۆڕی بۆ دابمەزرێت و ناوەندەکانی لێکۆڵینەوە و توێژینەوە زمان پەرە بە بابەت و دەروازەکانی بدەن و زانایانیش کاتی خۆیانی بۆ تەرخان بکەن . ، وەك ئەوەی بۆ لوغەتنامەی دیهخودا کراوە و دەکرێت . بۆ ئەوەی ئەم فەرهەنگە رۆژ بە رۆژ تازە ببێتەوە . جگە لەوەی لە هەناوی نووسین و تەرجەمەکانیدا ، مامۆستا هەژار توانیویەتی زمانی کوردی دەوڵەمەند بکا و تازەی بکاتەوە .

ئەم بارە ئەدەبی و ئاستە زانستییە بەرزە ، گەیاندیە ئەوەی ببێتە ئەندامی کارای کۆڕی زانیاری کورد لە بەغدا ، لە کەناری کەسانی گەورەی وەك شێخ محەممەدی خاڵ و عەلادین سەججادی و مامۆستا مەسعوود محەممەد . ئەو لە کۆڕدا پلەو پایەیەکی تایبەتی هەبوو ، بە سەنگی خۆی و بە حوکمی توانا و بەهرەی خۆی ئەو شەرەفەی پێبڕابوو . نەك بە خاتری خاتران , هەربۆیە لە و ماوەیەدا زۆر بە چاکی جێی خۆی کردەوە و بەرهەمی باش و بەپێزی خستە سەر خەرمانی وشە و کەلتووری کوردی ، یەك

لەوانە تەرجەمەی شەرەفنامە بوو . ئەو کەسەی سەیری تەقریزاتی سەرەتای شەرەفنامەکە بکەن ، کە زانا مومتازەکانی وەك مەسعوود محەممەد و سەججادی و کەمال مەزهەر و رۆژبەیانی و مام هێمن نووسیویانە زیاتر لە پێگەی هەژار حاڵیی دەبێت ,

ئەم پێگە یە ی هەژار لە لایەن خەڵکانی ترەوە لە زانایانی غەیری کوردیش پەی پێبراوە ، کە بێ گومان قسەی ئەوان لە هی ئێمە زیاتر دەبێتە بەڵگەو سەنەد . وەك ئەوەی دکتۆر حەقشناس و دکتۆر فریهوەشی لەبارەیەوە بە گەورەیی و شکۆوە باسیان کردووە و جێی خۆیەتی دۆستان و هۆگرانی مامۆستا هەموو ئەو شایەتی و بۆچوونانە کۆبکەنەوە بۆ ئەوەی بچێتە سەر تۆماری شانازییەکانی ئەم کەسایەتیە مەزنە .

کاتێك لەبەغدا لە خەستەخانەی توێسە دەیخەوێنن و لەوێ بە مەلامحەممەدی چروستانی ئاشنا دەبێت و پێکەوە دیوانی نالی دەخوێننەوە، مامۆستای چروستانی بەم مولاتەفەیە هەست و هەڵسەنگاندنی خۆی بۆ هەژار تۆمار دەکات :

کەبێ (ژێ) هاری یو بـــــێ (هــێ) کە ژاری

وەها وریـــــا و و ژیری ، چۆن هــــــــەژاری ؟[4]
دوای ئەوەی توانی بەسەرکەوتوویی قانوونی ئەبوو عەلی سینا لە عەرەبییەوە بکاتە فارسییەکی ڕەوانی ئەمرۆژی ، بە سەربەرزییەوە بووە ئەندامی فەرهەنگستانی زمان و ئەدەبی فارسی ، کە بێگومان ئەمەش شانازییەکی ترە ئەچێتە سەر تۆماری شانازییەکانی .

شاعیرێتی هەژار

بەپێی گێڕانەوەی قزڵجی بێت هەژار لە تەمەن 22 ساڵیدا دەستی داوەتە شیعر و لە ماوەیەکی کەمدا 2000 بەیتی نووسیوە[5] .
بێگومان مەبەست ئەوە نیە کە هەژار یەکسەرە لەو تەمەنەدا شیعروتنی دەستپێکردووە . بەبێ رێخۆشکردن و بەبێ پێشەکی ، چونکە مەحاڵە بەبێ بوونی مەوهیبەی شیعری هەر لە منداڵییەوە شاعیرێتی لە کەسێکدا چرۆ بکات .
لەئەدەبیاتدا خزمەتێکی گەورەی بە کاروانی شیعری کوردی و شیعری فارسی کردووە ، دیوانەکانی (ئاڵەکۆك 1945)و (بۆ

4 بروانە : دیوانی نالی ، لیکۆڵینەوە و لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەرریس ل10 .
5 هەمان سەرچاوەی پێشوو .

کوردستان 1966) شایەتن لەسەر توانا و قەریحەی بەرزی شیعریی ئەو . چوارینەکانی خەییامی بە جوانترین شێوە و بە هەمان دەریای عەرووزیی گۆریوەتە سەر کوردی و بووەتە توحفەیەکی ئەدەبی لە کتێبخانەی کوردیدا و بەڵگەیەکی رۆشنە لە سەر توانا و باڵادەستیی ئەو لە هونەری هۆنەریدا .

بەم هونەرە و بە پابەندبوونی بە هێڵەسەرە کییەکانی ئیبتیزامی سیاسی چووەتە ناو دڵی خەڵکی خەباتگێڕ و زەحمەتکێش و گوزارشتی لە دەردو مەینەتییەکان و هەروا لە هیواو ئاواتەکانی گەل کردووە ، تا گەیشتووەتە ئەوەی لە گەڵ هێمنی شاعیر نازناوی شاعیری میللی پێدراوە ، شیعرەکانی رەنگاورەنگن و پڕن لە تابلۆی جوان و دیمەنی ناوازەی ژیانی کوردەواری و حیکمەتی ژیان و نەفەسی بە ئەزموونی خۆی ، ویڕای قسەو نوکتەی خۆش . چاوگێڕانێك بە دیوانی بۆ کوردستاندا ئەو راستییەمان لەلا بەرجەستە دەکات ، کە ئەو لە هەموو مەبەستە شیعرییەکاندا لە نیشتمانی و نەتەوەییو دڵداری و کۆمەڵایەتی و ئەدەبی منداڵان و گاڵتەجاری و تانەو توانج و داشۆرین و پیاهەڵداندا شیعری جوان و تەڕ وپاراوی هەیە ، لەرووی فۆرمەوە پابەندبووە بە قاڵبـی کێشی عەرووزی و بێزار بووە لە شیعری نوێ

شیعرەکانیشی پارچەو غەزەل و قەصیدەو مەسنەوین . لە کێش و سەروادا هیچ گرفتێکی نیە و ئوستادانە و بەجێ وشەکان و دێڕەکان لە جێی خۆیان داناوە ، بۆ نموونە با تەماشایەکی ئەم کۆپلەیە بکەین لە بەیتی درێژی (بەرەو موکریان) :

مانگ ئەوا تازە لە ئاسۆ دەردێ
کۆمەڵێ هەورە سپیلکەی بەردێ
وەك منالّی کزی باب ئاوارە
چاوەڕێ بوون وەگەڕێ دووبارە
وا ڕەوی مژ لەبەر ئەو پیوارە
گەش و ڕوون بوونەوە بەو دیدارە
بەلەز و هەڵپە هەموو زۆر بەدەون
هێندێ پێشڕەون و بڕێ دوا ئەکەون
گش بەرەو پیری ئەچن زووی بگەنێ
مانگ لە خۆشیان دەگری و پێش دەکەنێ
دیمەنی ڕوون و جگەر سووتاوە
ئاگری دووری بە تین وتاوە
یەك یەکی گرتنە هامێز رووخۆش
هەورییە هەورو لە ڕوودا رووپۆش

پاش گەلێ ماچ و لە باوەش کردن
تیشکی زیوینی لەسەر بەش کردن
چاك و خۆشی لە گەڵ ئەستێران کرد
کەوتە خۆو بووکی زەمینی جوان کرد
ئاوی کانیاوێ کە وێنە نوێنە
دڵی خری داوەتێ دڵبزوێنە[6] .

ئەو توانیویەتی هەردوو غەرەزی دڵداری و نیشتمانپەروەری لە زۆرێك لە شیعرەکانیدا پێوە گرێداوە . بۆ نموونە لەم غەزەلەدا :

ئەرێ ئەی کیژە کوردەی چاوکەژاڵە
ئەرێ ئەی شۆخ و شەنگی چاردەساڵە
ئەتۆ خوت کورد و خوێنی لاوی کوردان
بە (تورك) ی چاوی مەستت کرد حەواڵە
بەخوێنی مەی دەدەی ئاوی مژۆڵت
بژانگت بۆچی سەرنێزەی (کەماڵ) ە
رنووی سەر (ئاگریی) ن لاجانگ و کوڵمەت
لە خوێنی نەوجەواناندا شەلاڵە[7]

[6] بۆ کوردستان ل 114–115 .
[7] **هەمان سەرچاوە ل** 11 .

یان لە غەزەڵێکی تردا دەڵێت :

نەسرینی قوندیلانەوو نازداری نەوجەوان
چاتر نموونە سوورە گوڵی باخی کوردسان
کوڵمت گەش و بەتینە وەکوو جەوری موستەبید
پرچت رەش و درێژە وەکوو رۆژی کوردەکان
بەژنت هەقی ژیانی هەموو میللەتی بچووك
ئازادی کوردسانە دەمت لێی دەدا نیشان
دوژمن بە تانگ لەسەرتە ئەتۆ تازە سازدەکەی
لەم قەرنی بیستە تیری مژۆڵ و برۆی کەوان
چاوت هەواڵی بەختی منە رۆژ و شەو بەخەو
نازت میسالی دەردی منە دەم بەدەم گران
ئەگریجەکەت کە دێتە نەزەر رووتی گرتووە
دڵ ژان دەکات و دێتەوە بیر وەزعی نیشتمان
بەم کیژییەش دەزانی کە هاوخوێنی خۆت نەبێ
نابێ بە یاری بگری ، (هەژار) بەسیەتی ئەمان [8]

[8] هەمان سەرچاوە ل 11–12 .

بەڵگەیەکی تر لە سەر توانای شاعیری هەژار ، وەرگێرانی چوارینەکانی خەییامە ، لەو ڕووەوە کە پێش ئەو کەسانێکی تریش وەریانگێڕاوەتە سەر کوردی ، بەڵام هیچیان هونەر و پاراوییەکەی ئەمیان تیا بەدی ناکرێت ، ئەوەی ئەوان لە کوێ و ئەمەی هەژار لە کوێ . با چەند نموونەیەك لە چوارینە نایاب و ناوازانە بهێنینەوە .

پەندێکی مناڵەکەت بدە مامەی پیر
با بازی بە خاك و گڵ نەکا ژیری بەبیر
بێژنگی لەدەس دەرێنە بەس دابێژێ
کەللەی سەری پاتشاهو میر و وەزیر[9]

لە چوارینەیەکی تردا :

بۆ گۆزەکڕین دەچوومە لای گۆزە کەرێك
سەد گۆزە بەمن پێکەنی هەریەك لە بەرێك
ئێمەی وەکوو خۆت ئەبەی سبەینێ خۆشت
وەك ئێمە دەبی بە گۆزە لای بێ خەبەرێك[10]

چوارینەیەکی تر :

[9] چوارینەکانی خەییام ، وەرگێڕاوی مامۆستا هەژار ل11 .
[10] هەمان سەر چاوە ل14 .

ڕۆژی وتەمەنت پتر بکەی ناتوانی
بۆ زۆر و کەمیش پەرۆش و سەرگەردانی
زۆر دەستەوسانیت و بزۆزیشی بەدەم
ئاواتی دڵت لە مێو بکەی نازانی [11]

چوارینەیەکی تر :

رابرد تەمەنم هەموو بە نافەرمانـــی
نەینۆکی دڵم لە چەوتی ژەنگی هانی
هێشتا بە ئومێدی بەزەییم چون هەرگیز
پێم وانەبوو دوانی ، هەر بەتاکم زانی [12]

چوارینەیەکی تر :

بەخشین لە گوناهـ و هەڵە چاوپۆشینە
تۆ چۆن هەڕەشەت بە ئاگری پر تینە؟
بمبەخشی بە نوێژانەوە کەسمان لە کەسە
بە گوناهەوە بمبەخشە دەڵێم بەخشینە ![13]

[11] هەمان ل71 .
[12] هەمان ل78 .
[13] هەمان ل83 .

هەژار شاعیرێکی زۆر ورە بەرز و ئومێدەواربووە ، لە تاریکترین ڕۆژگاری ژیانیدا هیوای ژیان و سەربەستی لە دەست نەداوە و بە گەشبینییەوە لە دوارۆژی ڕوانیوە ، چاکترین بە ڵگەش بۆ ئەم ڕاستییە پارچە شیعرێکی بڵندی ئەوە کە ساڵی 1957 کاتێك لە سووریا پەنابەربووە وتوویەتی ، لەم شیعرەدا هەم هونەری شاعیری و نەفەسی درێژ و ئایدیای فیکری و سیاسی ئەومان بۆ دەردەکەوێ هەم گەشبینی ڕادەی دڵنیابوونی لە دوارۆژی گەلەکەی . ئەم شیعرە بەلای منەوە بەڵگەنامەیەکی گەورەی سیاسی مێژوویی و جوگرافیایی یە ، جگە لەوەی کەشکۆلێکی میللی و فۆلکلۆرییە و سەرگوزەشت و تۆمارێکی مرۆڤناسانەیە لە مەڕ کورد و کوردستان .

هەژار و هونەری وەرگێڕان

وەرگێران هەم هونەرەو هەم زانست و هەم تێگەیشتن لە هەل و مەرجەکانی کات و شوێن و بابەت ، کەواتە بۆ وەرگێرێکی سەرکەوتوو پێویستە چەند مەرجێك فەراهەم ببێت :

1– زانینی زمانی ئەسڵ و زمانی فەرع ، وەکوو یەك یان لە ئاستێکی نزیك بە یەکدا .

2- شارەزابوون لە ژانرەکانی گەیاندن و هونەرەکانی ئەدەب و ڕەوانبێژیی و ئیدیۆم و میتافۆر و ...لە هەردوو زماندا .

3- بوونی سەلیقەو بۆچوونێکی تایبەت بە هەڵبژاردنی بابەتی پێویست و زیندوو .

4- زانینی زمانێکی سێهەم و یاریدەدەر لە نێوان ئەسڵ و فەرعدا . بۆ دەستخستنی وەرگێڕدراوی دیکە و بەراورد کردنیان بە یەکتر .

لەم ڕووەوە ئەمڕۆ لە هەموو وڵاتان و هەموو ناوەندەکانی خوێندن و لێکۆڵینەوە دا گرنگییەکی زۆر بە وەرگێڕان دەدرێت ، وەکوو پسپۆڕییەکی تایبەت و ورد حسابی بۆ دەکرێت و لەم بارەوە چەندین کتێب و لێکۆڵینەوە و وتار نوسراوە .

کە دێینە سەر مامۆستا هەژار دەبینین ئەو سەرەڕای بوونی هەموو ئەم مەرجانە لە ئاستێکی زۆر باشدا ، تەرجەمەکانی ،سیماو روخسارێکی تایبەت بە خۆیان هەیە ، بە جۆرێك بە ئاسانی دەتوانی تەرجەمەی ئەم لە هی دیکە جیا بکەیتەوە .گەورەترین بەرهەمی لە رووی ناوەرۆك و پیرۆزییەوە تەرجەمەی قورئانی پیرۆزە بە زمانی کوردی ، لە ماوەیەکی نزیکەی هەشت مانگدا ئەم کارەی بە ئەنجامگەیاندووە . تەرجەمەی قورئان کارێکی ئێجگار

دژوارە و زۆر ئەستەمە موتەرجیم بتوانێت تەرجەمەی قورئان بکات ، لەگەڵ ئەوەشدا مامۆستا هەژار ویستوویەتی خزمەتێکی مێژوویی بە زمانی کوردی بکات لە رێگەی قورئانەوە . بۆ ئەوەی لە قودسیەتی قورئان پشکێك بەر دەقە کوردییەکە بکەوێت ، لە کاتێکیشدا بەو کارە هەستاوە ، کە بۆ خۆی خاوەنی مێژوویەك لە ئەزموونی وەرگێڕان بووە ، لە لوتکەی تەمەنیدا کە دیارە تەکامولێکی زیاتری کردووە و تەفاعولێکی زیاتری لە گەڵ رۆحی قورئان کردووە . بۆ خۆشی چاك دەرکی بە گرنگیی کارەکەی کردووە ، هەربۆیە سەرەتا بە حەزەرێکی زۆرەوە لێی روانیوە ، بەڵام کە چووەتە سایەو سێبەری قورئانەوە ، ئیتر مەجزووبی بەیان و بەلاغە و ئیجاز و ئیعجازی قورئان بووە وخوای پەروەردگار ئەو فەیزەی بە نسیب کردووە کە ئەو شاکارە بەرهەم بهێنێت . بەڵام چونکە وەرگێڕان جودایە لە تەفسیر و تەئویل خوێندەواری کورد ناتوانێت بە تەنها ئەم تەرجەمە لە مەبەستەکانی قورئان شارەزا ببێت بە بێ گەڕانەوە بۆ کتێبەکانی تەفسیر ، کە توێکاری و شیکاری ئایەتەکانیان کردووە لە رووی جیاوازەوە ، لەگەڵ ئەمەشدا وەرگێڕاوەکەی هەژار بۆ ئەوە

دەشێت کە هەموو زانایەکی ئاینی بیکاتە کلیل و رابەر بۆ چوونە ناو جیهانی دەقەوە، بۆ تەفسیر و لێکدانەوەکانی،
بۆ نزیککردنەوەی ئەو مەبەستانە لە زەین و عەقڵی جەماوەر .
ئەوەی کە لەم وەرگێرانەدا زۆر سەرنجمان رادەکێشێت تەفەننونی مامۆستایە لە هەڵبژاردنی وشەو زاراوەکان ، بۆ هەرجارێك بەوشەو ئیقاعێکی نوێوە دێتە مەیدان خۆ دەنوێنێت ، بۆ ئەم مەبەستەش لە زارە جیاوازەکانی زمانی کوردی سوودوەردەگرێت، وەك ئامادەکاران و توێژەرانی ئەم کارە دەڵێن : لە قورئاندا وشەی وا هەن کە زۆر جاران دووپاتە کراونەتەوە ، مامۆستا بۆ مانای فرەیەك لەمانە یەك بەرامبەری دانەناوە و بە چەشنێکی زانایانە ، لە زۆربەی ئەو جێگایانە وشەی وای بۆ دابین کردووەکە پڕبە پڕی مەبەستی رستەکەیە . بەم وێنە جارێکی تر و جۆرێکی تر هێز و توانی زمانە شیرینەکەمانی نیشانداوە . بۆ نموونە وشەی کافر ، ئەم بەرامبەرانەی هەیە : خوانەناس ، سپڵە ، دین دوژمن ، خۆبەزلزان ، لەدین لادەر ، ناشکوری کەر ، ئێرەیی بەر ، لەرێ خوالادەر ، بێباوەڕ ، لەدین پەژیوان ، پێنەزان و حاشاکەر ..[14] ، هەندێك وشەی کە بینیوە لە کوردیدا پراوپری نیە مانای بە پێی

[14] بڕوانە : پاشەکی وەرگێراوی قورئانی پیرۆز .

مانایەکی پەیوەست لێکردووە ، بۆ نموونە وشەی (وحی) لە سوورەی نەجمدا : بە تێگەیاندن مانا کردووە ، وشەیەکی تر لەو بابەتە وشەی (تسبیح) ە کە مانای کردووە بە پەسندکردن ، ئەم شێوازە لە ناو زانایانی تەفسیردا زۆر باش پەیرەوی لێکراوە ، هەربۆیە مامۆستا بێ سێ ودوو بە کاری دەهێنێت و بۆ ئەوە دەشێت وەرگێڕەکانمان چاوی لێبکەن ، بە تایبەتی لە دەقە ئاینی و فەلسەفی و زانستییەکاندا ، چونکە زمان بەمە دەوڵەمەند دەبێ و گەشەی زیاتر دەکات. لە ئایەتەکانی میرات دا لە سەرەتای سوورەتی نیسا دا ، کاتێك خوای پەروەردگار ئەفەرموێت :" مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْدَيْنٍ "، مامۆستا هەژار بەم شێوەیە تەرجەمەی دەکات : پاش دانەوەی قەرز و قۆڵە و پێکهێنانی وەسیەتەکە . وەك دەبینین ئایەتەکە وەسیەتی پێشخستووە بەڵام تەرجەمەکە دانەوەی قەرزی خستووەتە پپش وەسیەتەوە ، وادیارە مامۆستا ئاگاداری تەفسیری فوقەها بووە ، کە لە هەموو مەزهەبەکاندا دانەوەی قەرز بە خاوەنەکانیان پێش دەخرێت بەسەر جێبەجێکردنی وەسیەتدا . هەرچەندە لە ئایەتی دواتردا رەچاوی ئەم نوکتەیەی نەکردووە و دەقاودەق وەك قورئانەکە هێناویەتی . ئەو بە شێوەی سەجع تەرجەمەی کردووە ، بەبێ

ئەوەی مانای دەقە ئەسڵییەکە بفەوتێنێت . بەڵکو جوانتر و شیرینتری کردووە .

لە زمانە زیندووەکانی ناوچەکە شارەزابووە و بەتایبەت لە زار و زارۆکەکانی زمانی کوردی ئاگادار بووە – هەرچەندە بە ئیقراری خۆی زاری هەورامی نەزانیوە و خۆزگەی فێربوونی خواستووە ، بۆ نزیککردنەوەی زارەکانی زمانی کوردیش دوو کاری نایابی ئەنجامداوە یەکەم حەماسەی مەم و زینی ئەحمەدی خانیی بە هۆنراو هێناوەتە سەرزاری موکریانی و ئەلحەق جوانی وەرگێڕاوە و دووەم شەرحێکی زانستی و ئەدەبی لە دیوانی مەلای جەزیری کردووە و دەستی خوێندەوارانی کوردی گرتووە بۆ چوونە جیهانی جوان و فراوانی ئەم شێخە مەزنەوە. ئەم زمانزانی یەشی تەرخانکردووە بۆ خزمەتی نەتەوەکەی و کتێبی گرانمایەی پێوەرگێڕاوە و فەرهەنگی پێنووسیوە . لەبواری وەرگێڕاندا کتیبێکی نایابی دکتۆر مستەفا جەواد (پیری سەردەستەی مێژوونووسانی هاوچەرخی عەرەبی)ی لە عەرەبییەوە کردووە بە کوردی سەبارەت بە (هۆزی لەبیرکراوی گاوان) و بەشێك لە (ئ‌ێپار البلاد و أخبار العباد) ی قەزوینی کردووە بە فارسی ، کە بۆ خۆی کتێبێکە کاتی خۆی لە پەراوێزی (الحیوان الکبری) ی

دمێریدا چاپکراوە و مامۆستا بە پێویستی زانیوە وەك شاکارێکی جوگرافیای مێژوویی بیکاتە فارسی . لە هەمان کاتدا ئەو ئەرکەی گرتووەتە ئەستۆ کە کتیبی (القانون) ی ئەبوو عەلی سینا بکات بە فارسی و حەقی مێژوویی ئەو زانا و حەکیمە گەورەیەی خۆرهەڵات بەسەر گەلانی ئێران و ئیسلامەوە ئەدا بکات و بە شێوەیەکی ئوستادانەی وا ئەنجامی بدات ، کە دوورو نزیك سەرسام بکات . زووتر مامۆستا هەژار تەرجەمەی شەرەفنامەی شەرەفخانی بەدلیسی کردبوو ، کە ئەم کارەش لە رووی قەبارە و ناوەرۆکەوە بە شاکار و داهێنانێکی تری ئەم زاتە دەژمێردرێت ، لەو رووەوە کە ئەسڵی کتێبەکە بە فارسی بە پەخشانێکی ئیجگار زانایانە و ئەدیبانە نووسراوە و کەسی تر جگە لە هەژار نەیدەوێرا خۆی لە تەنگە بدات ، هەم بابەتە مێژووییەکان پێویستیان بە جۆرێك دەربڕینی حەماسی و هاندەرانە هەبوو کە تەنها هەژار دەرەقەتی دەهات . لە درێژەی گرنگیدان بە مێژووی کورد ، کتێبە بەنرخەکەی مەستوورەی (تاریخ اردلان) یشی کرد بە کوردی و پەراوێزی جوانیشی لەسەر نووسی

مامۆستا هەژار لایەنی هزری کۆمەڵایەتی و ئاینیشی لە تەرجەمەکانی دا رەچاوکردووە ، هەربۆیە لە سەرەتای

سەرکەوتنی شۆرشی ئیسلامی ئێراندا چوار نامیلکەی دکتۆر عەلی شەریعەتی بیرمەند و نووسەر و ئایدۆلۆگی گەورەی ئیرانی بە نەسرێکی موسەججەع وەگێڕایە سەرزمانی کوردی ، ئەو نامیلکانەش بریتی بوون لە :

1- دایە باوە کێ خراوە ؟ .

2- عیرفان بەرامبەری ،ئازادی .

3- ئاریێ برا وا ڕابرا .

4- یەك لە پەنای خاڵ و سفری بێبرانەوە .

ئەم کتێبانە لەو سەردەمەدا بە نیسبەت لاوانی رۆشنبیری کوردەوە تازەو سەرنج راکێش بوون و ڕۆڵێکی باشیان بینی لە قووڵکردنەوەی تێگەیشتن و بۆ سرینەوەی بیر و بۆچوونە پووچی ئەفسانەو خورافات . چونکە بە دیدێکی رەخنەگرانەوە لە واقیعی کۆمەڵگا مسوڵمانەکان دەروانن .

زمانی هەژار بە گشتی زمانێکی دەوڵەمەند و پاراوە و خاوەن ئیقاعێکی مۆسیقایی سەرنج راکێشە . لەم رووەوە نووسینەکانی بوونەتە بابەتی لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی بەرز یەك لەوانە تێزی دکتۆرای کەریمی ئەییوبییە کە پێشکەشی ئەکادیمیای زانستی

سۆڤیەتی جارانی کردووە بۆ بەدەستهێنانی دکتۆرا لە فەلسەفەی ئەدەبدا .

بە گوتەی نووسەر و رووناکبیر فەلەکەدین کاکەیی ، هەژاری موکریانی کۆڵەکەیەکی بزاڤی رووناکبیریی کوردی هاوچەرخە ، ئەو بیرمەند و پیتۆڵێکی کەلتووریی میللیی کوردە پێش ئەوەی شاعیر و وەرگێڕ و پەخشاننووس بێت

هەژاری نوکتەبێژ و قسە خۆش

کۆمەڵی کوردەواری هەمیشە شانازیکردووە بە کەسانی حازر جواب و نوکتەسەنج و قسە خۆش و مەجلیس ئارا ، کە بێ گومان یەك لەوانە هەژاری رەحمەتی بووە . ئەمەش لایەنێکی تری کەسایەتی هەژاری نەمرە و بۆ ئەوە دەشێت بەدواداچوون و توێژینەوەی تایبەتی لەسەر بکرێت و هەموو نوکتە و قسە خۆشەکانی لە دووتوێی کتێبێکدا کۆ بکرێنەوە ،

دیوانەکانی پڕن لە تەنز و لە قسەی نەستەق و بەتام ، جگە لەوەی لە ژیانی ئاسایی خۆیدا زۆر قسەی خۆشی لێدەگێرنەوە (چێشتی مجێور) ەکەی زۆر رووداوی سەیر و سەمەرە و سەرنج

راكێشی تێدایە . وادیارە مامۆستا ویستوویەتی بەو تەنز و بزەخستنەسەرلێوانە ئەندازەیەك لە رەنج و مەینەتیەكانی خۆی و دەورو بەری كەم بكاتەوە و جاروباریش تانەو توانجێك بگرێتە دیاردەیەكی ناشیرین ، وەك ئەمەی لە بە شێكی دیوانی بۆ كوردستاندا هێناویەتی

هەڵەی زمان :

سالێك لە دێیەك كۆلكە فەقێیەك
لەناو كتیبێك دیتی لە جێیەك
دەلێ شێخ فەرمووی هەتاهەتایە
پێستی پیسی سەگ دەباغی نایە
ئەمەی هەژنۆ جار پاتە كردەوە
پاش رەوان كردن ئاوای خوێندەوە
سەگ فەرموویەتی هەتاهەتایە
پێستی پیسی شێخ دەباغی نایە[15]

ئایەتی گۆپاڵ

[15] بۆ كوردستان ل 369 .

بۆ سەفەر ئەچوو مەلای مەزموورە
دەشیگوت رێگام گوندێکی دوورە
ژنەکەی وتی : ئایەتەلکورسی
بۆتۆ زۆر باشە لەسەگ دەترسی
ئەگەر بۆت هاتن بۆیان بخوێنە
وتی عافرەتێ بەسم بدوێنە
سەگەلی لادێ نەخوێندەوارە
لە قورعان ناگا چارە هەردارە
سوورەی گۆپالًیان لەسەر دەخوێنم
ئەگەر تێم نەگەن دەمیان دەشکێنم[16]

بە کۆچی مامۆستا هەژار ئەستێرەیەکی پرشنگداری زمان و ئەدەب و حیکمەت و ئەزموونی کوردی کوژایەوە ، بەڵام بەبوونی بەرهەم و شاکارەکانی ، ناوی ئەو هەتا هەتایە لە مێژووی کورد و ئێران و رۆژهەڵاتدا دەدرەوشێتەوە .

سڵاو لە گیانی پاکی ئەو هەژارەی خۆی بووە سەرمایەیەکی گەورەی نەتەوەیی بۆ کورد .

---

[16] هەمان سەرچاوە ل257 .

سەرچاوەکان :

1- بۆ کوردستان، هەژار ، انتشارات هەژار سنە پاساژ عیززەتی .

2- چوارینەکانی خەییام ، وەرگێڕاوی مامۆستا هەژار انتشارات سروش چاپ سوم 1383 ..

3- دیوانی نالی ، لیکۆڵینەوە و لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەرریس وفاتح عبدالکریم تجدید چاپ انتشارات صلاح الدین ایوبی 1364.

4- سەرجەمی بەرهەمی حەسەن قزڵجی ، ئامادەکردنی موحسین قزڵجی ، لە بڵاوکراوەکانی چاپ و پەخشی سەردەم سلێمانی 2003.

5- وەرگێراوی قورئانی پیرۆز ، مامۆستا هەژار .

لە سیلسیلەی مەشایخی نەقشبەندی ڕا
هەتا وەرگێڕانی قورئان

ناسر عەلی یار– بۆکان

هەڵکەوتن و ناوبانگ دەرکردنی هـەژار لەناوچـەی موکریـان لەگـەڵ بـارودۆخی ناوچـەکەو چـەند ئـاڵوگۆڕی گـەورە، چـەندان ڕووداوی گـرینگ، قـەومانی هێنـدێك کارەسـات، پێکـەوە شـان بـە شـان هاتوون. چەندە لە کەشوهەوای ئەوکات نزیك ببیەوە لـە هەسـت و خوسـتی هــەژاریش زێـدەتر شـارەزا دەبێـت، کۆمەڵـە، کۆمـار، کوردایەتی، شێخایەتی و ئاغایەتی و فەقێیەتی و مەلایەتی بنەماڵە گــەورەکان، دیوەخانــەکان، شــیعر و هەڵبەســت، ئــەو وشــە سەرەکییانەن کە سەرەتای هەودای ئاڵۆزی ژیانی ئەدەبێت و وێژە و وێژەوانی هەژارمان دەدەنە دەست. موکریان ناوچـە گرینگـە لـە کوردستاندا زۆر شت لەوێ ڕاداهـاتووە، لـە سیاسـەت و ئـەدەب ڕا پێدا وەرە تا دەگەیـە ڕۆشـنبیری و زۆرزانـی، ڕووداو و کارەسـات، شـەڕ و پێکـدادان، خـوێن و خـەبات و خیانـەت، ئـایین و عیرفـان،

ئەوین و دڵداری، پڕە لە ڕووداو و کەسایەتی سەیر و سەمەرە.
هەژار کە پێی ناوەتە ناو دنیای ئەدەبەوە بە هێز و تواناوە هاتۆتە ئەو مەیدانەوە، هەموو هونەر و هۆزانەکان بە کۆی دەنگ ملیان بۆ ڕاکێشاوە و ئەشهەدویان بۆ کێشاوە، وا نازانم پاشی شست حەفتا ساڵ ڕێزگرتن و ئەو هەمووە تاریفەی لە هەژار دەکریٚ بەقەت ئەو مل ڕاکێشانەی ئەدیبە پایە بەرزەکانی ئەوکاتی موکریان بایەخی بووبیٚ، هیچ دیوەخانێك، هیچ تەکیە و خانەقایەك، هیچ حوجرەیەك نەبووە کە باس باسی شیعری هەژار نەبووبیٚ، ئەوانەی بە زەینتر بوون دەستیان کردووە بە لەبەرکردنیان، ئەوانەی خەت خۆش بوون دەستیان کردووە بە نووسینەوەیان، نوسخە لەبەر گرتنیان، ئەوەی کە کۆمەڵەی ژ—ك و کۆماری کورد لەلای زۆر کەس لە ئاوێنەی شیعری هەژاردا تەماشاکراوە لێی دەگەڕێین. بێینەوە سەر باری ئەدەب بە تەنیا لە جەنگەی گەشەی ئەدەبێت و دەرکردنی ناو و شۆرەتی هەژار دوو گەورە شاعیری موکریان یانی مەلا مارف کۆکەیی و میرزا حەسەنی سەیفی قازی بە ساڵێك دوو ساڵ پێش هەڵکردنی ئاڵا و دامەزراندنی کۆماری کوردستان بە ڕەحمەتی خودا چوون. ئەو دوو کەسەی هەژار لە تاقی لاوێتیدا بە شیعری ئەوان فرچکی گرتبوو خۆی

دەڵێ: وەك عەرەب گوتەنی ببوومە ڕاویەی شیعری مەلا مارف هەر شیعرێکی دادەنا لەبەرم دەکرد، لەبابەت سەیفیش دەڵێ: شیعرێکی سەیفی کە لەسەر قاتیوقڕی ساڵێك لە ساڵەکانی زوو دایینابوو لەبەرم کردبوو، وام بۆ خوێندەوە کە پێی خۆش بوو، پێی گوتم کەس شیعری من ئاوا چاك ناخوێنێتەوە.

ئەو شاعیرانەش کە لە ژیاندا بوون وەختی دەرچوونی یەکەمین شیعرەکانی هەژار زۆریان لە هەژار بە تەمەنتر بوون بە تایبەت دووانیان ئەزموونی شیعریشیان هەبووە هەمیشە بە شاعیری چاك ناسراون هەوەڵێن لەو هاوچەرخانەی هەژار هەباسی حەقیقی بووە کە دواتر بە مامۆستا حەقیقی ناوبانگی دەرکرد دووەمیان کە هەژار زۆرتریشی پێ کاریگەر بووە خاڵەمینی بەرزنجی بووە، هەردووك لەوانە کە شاعیری باش و نێو دەرکردو لەناوچەی موکریان بوون بۆ شاعیریەتی هەژار ملیان ڕاکێشاو بۆیان سەلماند.

کەسانێکی دیکەی بە تەمەنیش لەوکاتەدا بوون کە زۆر نەناسراون هێندێکیان شاعیری چاکیش بوون وەك شێخ ئەحمەدی سریلاوا، مەلا عیسامەدین شەفیعی، عەلی بەگی حەیدەری، قازی کاکەحەمەی قزڵجی کە ئەوانیش هەموو شاعیریەتی هەژاریان سەلماند.

ناودارەکانی دواتری دەورەی کۆماریش وەك هێمن و هێدی و ئاوات و عەتری حەسابیان مەعلوومە و بە شوێنکەوتوو و شوێن هـەڵگری هەژار دەناسران، هەڵبەت لە چاوی خـەڵکی ئـەو زەبـانی موکریـان ئـەو هەڵـسەنگاندنە بـووە، دەنـا دواتـر ئەدیبـەکانی هاوچـەرخ جۆرێکی تر دەڕوانن. لـە شـاعیرەکانی ئـەودەمیش بێینـە خـوارێ هێندێك ئەدەبناس و ڕەخنـەگر هـەبوون وەك زەبحـی و حەسـەنی قزڵجـی و کاکـەڕەحمانی ئێلخـانی زادەی دواتـر موهتـەدی و وەك حاجی مەحموودی وەتەمیشی، هەروەها هێنـدێك مـەلای ئـەدیب و سەر دەرچوو لـە جوانکارییـەکانی زمـان و ڕەوانبێـژی کـە قـسەی سەرزاریان و مەجلیسی دانیشتنیان باس لە ئەدەب و شیعر بـووە، بەگشتی شـاعیریەتی هـەژاریان سـەلماندووە(٥). ك لـە دەسـەڵاتی شیعری ئەودەم شەڕە شیعر و بە شیعر یـەکتر شـڕکردن ناسـراوە، ئەلەو ڕۆژەشەوە کەس نەیوێراوە خـۆ لـە قـەرەی هـەژار بـدا و لـە بەرانبەری خـۆی ڕاگـرێ خوانـەکا کـەس وەبـەر تـاویری هـەجووی هەژار کەوتبێ.

لە سەرنجی یەکەم ڕەنگـە ئـەوە بێتـە زەینـەوە کـە چـوون هـەژار شـاعیرێکی نیـشتمانی بـووە، ئـەوکاتیش گـڕی کوردایـەتی و نیـشتمانخوازی بڵێـسەی سـەندبوو، لەبـەر ئـەوە خـەڵك شـیعری

هـەژاريان پـتر بـە دڵ بـووە، ئـەوە ڕێـی تێدەچـێ، بـەڵام هـۆی گۆشـەیەك لـە تاموچـێژی شـیعری هـەژار لـەبن ددانـی خـەڵكی ئـەودەمی موكريـان بـەيان دەكـا، لـە كاتێكـدا هـەژار لـە شـيعرە (هجوو)ەكان و لە شيعری (سيلسيلەی مەشايخی نەقشبەندی) كـە هيچ مەبەستێكی ئەوتۆی نيشتمانی تێدا نييە توانای شيعری خۆی ڕاناو لە شيعرە نيشتمانييەكانی كەمتر برەويان سەند، لە ڕاسـتيدا هەژار لە دانانی وشەی ڕەسەن و توندو تۆڵ و لـە تێكخـستنی ئـەو وشـانەدا هـەر وەسـتا بـووە، لـە شـيعری نيـشتمانيدا سـۆزێكی تايبەتيشی تێدەخا. ئەوەيە كە ڕكێـشەی هەسـتی هـەر كـوردێكی پـێ كـردووە و پـێ دەكـا ك لـەو دەسـتە شـيعرانەی كـە دەگـەڵ بڵاوبوونـەوەی كەوتـە سـەر ڕووپـەڕی زەيـنی خـەڵكی ناوچـەی موكريان شيعری (سيلسيلەی مەشايخی نەقشبەندی) بـوو. پێـشی ئەو شيعرانەی هـەژار (سيلـسيلە)ی زۆر دانرابـوون هـەر لەمەولانـە بيگرە تا مەلا ئەحمـەدی نۆدشـی، هـەتا عـەلی بـەگی حەيـدەری، هـەمووی نـاوی گـەورەكانی نەقـشبەنديان لـە پێغەمبـەرەوە هـەتا شـێخەكانی دوايـی لـە زنجـيرە هاويـشتبوو، بـەڵام ئـەو شـيعرانەی هەژار لە هەموويان زۆرتر و سەركەوتووانەتر بوو. لەوكاتی زۆربەی خەڵكی موكريان سۆفی نەقشبەندی بوون جا، يـان موريـدی تەوێڵـە

بـوون، یـان موریـدی بورهـان، یـان موریـدی نـەهری، هـەژار بـە شـارەزای تـەواوەوە لەسـەر ئـەو پـەنجا شێـست نەفـەرەی نـاو زنجیرەکە هەریـەك بـە تایبەتمەنـدی سـەربەخۆیەوە ناویـان دەبـا، وەختێ دەگاتە شێخە کوردەکان، بە تایبەت ئەوانەی کوردپەروەر و شۆڕشگێڕ بوون، شیعرەکان ڕەنگێکی دیکـە بـە خـۆوە دەگـرن. هەژار کە قۆناغی فەقێیەتی تازە تێپەڕاند بوو لەو شیعرەدا یەکەم هەستی ئایینداری خۆی لە قاپۆڕی ئەدەب دەردەبڕێ، ئاییـنداری سوننەتی و کۆنینە کـە بـە دوو سـەت سـاڵێك بـەر لەوکاتـە خـەڵك لەسەری بوون هەژاریش پێی ئاشنا بـووە و هـۆگری بـووە. هـەژار وەك بۆ خۆی لە چیشتی مجێوردا دەڵێ ژیانی فەقێیەتی بە قسەی خۆش و کاری منداڵانە و گەمە و زرمە زلێت و جحیلایـەتی بەسـەر بـردووە، بـەڵام وێدەچـێ لـە لای دوو مـەلای نێـو بـە دەرەوەی موکریان بڕێك زەینی شڵەقابێ و نەختێك لەو سۆفیەتییە خەستەی خانەقای بورهان تلاسا بووبێ کە بابیشی هەر لەسەر ئەو ڕێچکەیە بووە و خاڵی بـابی مـەلا ێادق ناسـراو بـە مـەولانا، خەلیفـە هـەرە گەورەی شێخی بورهان بووە.

یەکەمین لەو مەلایانەی ڕەنگ بێ کاری کردبێتە سەر بیر و هۆشـی هەژار، مەلا حەمەدەمینی کـوڕی مـەلا عـەوڵای وەڵـزی ناسـراو بـە

(ئەشعەری) بووە، ئەو مەلا حەمەدەمینە پیاوێکی باسەواد لە علوومی عەرەبی و ئیسلامی بووە، بەڵام هەڵگری پەیامێکی ئایینی ئاوەهانە بووە کە کار بکاتە سەر دەوروبەرەکەی، تەنیا یەك تایبەتی ڕووناکبیرانەی هەبووە کە ئەوی لە بڕێك مەلای دیکە و تەنانەت لە ڕێبازی باوکیشی کە خەلیفەی شێخ عومەری بیارە بووە جیاکردۆتەوە، ئەو تایبەتییەش لە مەلای گەورەی کۆیەڕا پێی گەییوە کە سەردەمێك فەقێی وی بووە. نەچوونە ژێر باری هەموو بیر و وتارێکی سۆفیانە، چ بە گاڵتە و خۆدزینەوە، چ بە جددی، میراتییەك بووە کە مەلا حەمەدەمین لە مەلای گەورەی کۆیەڕا پێی گەییوە دوور نییە کاری کردبێتە سەر هەژاری خوارزازای مەولانای جێداری شێخی بورهان.

دووەمین لەو مەلایانەی کاریان کردۆتە سەر بیر و هۆشی هەژار لە باری ئایینەوە مەلا سەید محەمەدی حەمیدییە، کە هەژار بۆ خۆی لە چێشتی مجێوردا دەڵێ هەرچی سەوادی عەرەبی و مەلایانە بوو لەو ڕاوەدەستم کەوت هەروا هەژار دەڵێ کە مەلا سەید محەمەد زۆر لەژێر کاریگەری سەید جەمالەدینی ئەفغانیدا بووە. لێرەڕا ڕچەی ئایینی نوێخوازانەی مەلا سەید محەمەدی حەمیدیمان بۆ دەردەکەوێ. هەر ئەو مەلا سەید محەمەدە بوو کە دواتر لە

ساڵەکانی کۆمار، واتە 1334 و 1335ی هەتاوی بوو بە بەڕێوەبەری ڕۆژنامەی کوردستان ئۆرگانی ئەو کۆمارە ساوایە جارێکی تر لە بەستینی کوردایەتی لەگەڵ هەژار یەکتریان گرتەوە. دوو کەسی تر وێدەچێ لەسەر هەژار کاریگەری ئایینی و کوردایەتییان بووبێ، یەکەمیان کاکە ڕەحمانی ئێلخانی زادەی ئەوسا، واتە حاجی ڕەحماناغای موهتەدی دواتر بووە کە تەمەنی لە هەژار زیاتر بووە، تێکەڵاوی زۆریشیان بووە بە یەکەوە، ئەویش هەرچەند لە بنەماڵە ئاغا و عەشیرەتی بووە، بەڵام مەلا خوێندەوار بووە، هەر لە ڕێگای حاجی ڕەحماناغاوە لەگەڵ خاڵەمینی بەرزنجی شاعیری نیشتمانی ئاشنا دەبێت، خاڵەمینیش هەرچەند بە شاعیرێکی نیشتمانی ناسراوە، بەڵام هەڵگری خەتێکی ئیسلامی نوێخوازانەش بوو، کە خۆی دەڵێ لە مەدرەسەی سابڵاغ لە مەلا محەمەدی قزڵجی وەریگرتووە.

دەبێت بگوترێ سێ کەس لەو مامۆستا ڕەسمی و غەیرە ڕەسمیانەی هەژار، واتە حەمیدی و ئێلخانی زادە و بەرزنجی هەرسێکیان لە ئاکامدا باری مەزەبیەکەیان بەسەر باری کوردایەتییەکەیاندا شکاوەتەوە، بەڵام هەژار بە پێچەوانەوە باری کوردایەتییەکەی بەسەر باری مەزەبی داشکاوەتەوە. وەختێك

تەماشای کۆمەڵە شیعری لەچاپ دراوی هەژار لە تەوریزی ئەوکات، واتە (ئالەکۆك) دەکەین، بۆمان دەردەکەوێ کە هەژار وردە وردە باری مەزەبییەکەی کەم ڕەنگتر دەبێت لە ڕێگای کوردایەتییەوە بەسۆسیالیزم و (استالینیزم) دەگا. ئەگەر سەرنج بدەین لەگەڵ ئەو هەموو تاریفە کە لە ستالینی کردووە، باسی لینینی کردووە، باسی تەواریشی کردووە هەر باری مەزەبییەکە لە بنەوە ماوە، بۆیە لاسایی لاهووتی دەکاتەوە و دەڵێ:

بێ قرە و بێ فرە و پەلە قاژە
خۆش دەڵێ شاعیری دەری واژە
بولشویکی است خچر راە نجات
بر محمد و ئ‌ێلە صلوات

ئەوە بۆ ئەودەم شتێکی کەس نەکردوونە بوو سەیفی قازی کە هەم پیاوێکی بە ساڵاچووتر بووهەم موریدێکی سەرسەختی شێخی بورهان، لە شیعرەکانی دوای ساڵی 1320ی هەتاوی بە هەموو هەست و خۆشەویستی خۆی ئۆردووی سوور و ستالین دەحوبێنێ، کچانی بەلەك هەڵکراوی ئۆردووی سوور تاریف دەکا. جا بۆ هەژارێکی لاوی کوردی پڕ هەستی دڵ بەستراو بە حکوومەتی

کوردی لایەنی مەزەبییەکەی هەڵپەسێریێ لەدوای دانانی شیعری بەرزی (سیلسیلەی مەشایخی نەقشبەندی، یان کارخانەی قەندی) کە لە شیعرە بەرزەکانی ساڵانی هەوەڵینی شاعیریەتی هەژارە، هیچ بەرهەمێکی ئەدەبێت لە خزمەتی (ئایین و مەزهەب)دانەناوە. دوای ڕاکردنی بۆ کوردستانی ئەودیو وێدەچێ دیسان برێك لە هەستی مەزەبی کەم بووبێتەوە و زۆرتر کەوتبێتە بەر کاریگەری هێزی چەپی مارکسیستییەوە هەرچەند دۆست کەسێکی وەك (عەلائەدین سەجادی) بووە لە هەمبەر ئەودا دەیان دۆستی نزیکی دوور لە ئایینی سەر بە بەرەی چەپ و نائایینی هەبووە، ڕەنگ بێ تاڵێ و ترشی ژیانی قاچاغی و غەریبایەتی هەر مەجالی پێداچوونەوە بە فیکر و ئەندێشەی پێ نەدابێ ئەویش بیر و ئەندێشە وا کە بنەماکانی سیستمی فیکری و سیاسی و موبارەزاتی چەسپاوی ڕۆژ هەڵوەشێنێتەوە، لەو کاتەدا بە شۆق و ئیشتیا زۆریشەوە بەرەو (فیستیڤاڵی لاوان)ی وڵاتە سۆسیالیستییەکان ڕۆییوە ئەو شیعرانەی لەو سەروبەندەدا هۆنیوەتەوە هەر لایەنی مەزەبی تێیدا گومە، بەڵام لایەنی کوردایەتی هەر تێدا بەهێزە ئەو ویستانەی بە نوێنەرایەتی چۆمەکانی کوردستان. لە (ڕاین)ی شۆخ و شەنگی دەکا بەڵگەی

ئەو کوردایەتییە بەهێزەیە. (مەم و زینی) خانی هەروەها شـەرحی مەلای جزیـری لەسـەردەمی پـێش شۆڕشـی ئـەیلوول و چـواردەی تەمووز ڕەنگبێ دیداری دووبارەی هەژار بووبێت لەگـەڵ (ئـایین و مەزهەب) بە سۆنگەی ئەدەبـەوە، بـە تایبـەت دیباچـە بـە سـۆز و خەست و خۆڵەکەی مەم و زین لە ستایـشی خـودادا، ڕاسـت مـرۆڤ دەباتـــەوە بـــۆ موناجاتەکـــەی ئـــاخری (سیلـــسیلەی مەشـــایخی نەقـــشبەندی) لـــە ڕاســـتیدا ئـــەوەی وەك پێوەنـــدی بـــەردەوام و هەمیشەیی هەژار و ئایین دەکرێ باسی لەسەر بکـرێ، خواناسـییە کە لە زۆربەی بڵاوکراوەکان و نووسراوەکان هـەژاردا بـە گەرمـەوە باســـی لەســـەر کـــراوە و بـــە ئاشـــکرا لێـــی دواوە. دوای شۆڕشـــی ئەیلوول وردە وردە هەژار لەبیر و ئەندێشەی سۆسیالیستی و چەپ و دنیای سۆسیالیستی ئەودەم بێزار دەبێت و لەسەر کوردایەتییـە ڕووت و بـــێ پاشـــکۆکە دەگیرســـێتەوە. زۆرجـــاریش بەرپەرچـــی بیرکردنەوەی دەورەی کۆماری خۆی دەداتەوە کە لەژێر کاریگەری (ستالین) و بەهەویای پشتیوانی کردن لەکورد کراوە.

کی دیکە لەو نووسراوانەی کە لەوێدا هەژار لەگەڵ ئاییندا ڕووبەڕوو بۆتەوە، وەرگێڕانی خەیامەکەیـە. ئەگـەر وەك مامۆسـتا هـەژار لـە ڕاســـتی و دروســـتی ئـــەوەی وەپـــاڵ خـــەیام دراوە بگـــەڕێین، هـــەر

ئەوەنـدەی بـەناوی خـەیام لەبەردەسـتدایە و مامۆسـتا هـەژاریش هاتووە لێی نەدیوە و وەری گێڕاوەتـە سـەر کـوردی، بـە پێـوەری ئایینی وە بەرهەڵسەنگاندنی بدەین، وەك مامۆستا ئەحمەدیان لـە خەزێنەدا لە زەمانی ژیانی مامۆستا هەژاردا دەربیبڕیوە، لانی کـەم بەشێکی زۆری لەگەڵ بنەما سـەرەکییەکانی ئـایین دژ دەوەسـتن. مامۆستا هەژاریش گوێی پێ نەداوە و وەری گێڕاوەتە سەر کوردی بە بەراورد کردنی ئەوەی لە خەیامەکەدا هاتووە لەگەڵ ئەوانـە لـە چێشتی مجێوردا هاتوون پـەی بـەوە دەبـەین کـە مامۆسـتا هـەژار داخێکـی زۆری لـەفریودەرانی خـەڵك و کەللـە ویـشکەکان لـە دڵـدا بـووە. جـا ئـەوان و بنـەما فیکرییـەکانیانی داوەتـە بـەر تـەوس و پلاروە لەڕاستیشدا مەبەستیشی نەبووە کە بـە وردی سـنوورەکان ڕاگرێ، لەو جێگایانە کە ئایین دەکەوێتە بەر پلار دەسـت ڕاگـرێ. بێ پەروا هێرشی خۆی کردووە هەرچی بـادا بـاد، بـەڵام هـەژار لـە خەیام و هـەم لـە چێـشتی مجێـوردا بەشـێوە سیـستماتیك لەگـەڵ ئـایین بەربـەرەکانی ناکـا، بـەڵکو بەشـێوە ئیحـساسی و سـاکار و ڕووکەش لەگەڵ واتا و چەمکە ئایینیەکان جارجار تێك گێـڕاوە بـە جۆرێـك دەکـرێ ئـەو کەسـانەی ئاییـنداری قـووڵ و عـەقڵی و فەلـسەفییان هەیـە، بتـوانن خـۆ لـە بازنـەی جنێوەکـانی هـەژار

دەرباوێن. ئەوەندەش بڵێین لەکاتی هۆنینەوەی خەیامیش هەستی خواناسی لە هەژاردا خۆی هەر دەردەخا:

ڕابرد تەمەنم هەموو بەنا فەرمانی
نەینۆکی دڵم لە چەوتی ژەنگی هانی
هێشتا بە هومێدی بەزەییم چوون هەرگیز
پێم وانەبوو دوانی هەر بەتاکم زانی

هەر لەوکاتەدا کە خەیامەکەی هۆنیوەتەوە، شیعری لووتکەی ئەدەبێت کوردی، یانی بەرەو موکریانیشی داناوە کە لەوێیدا ڕوودەکاتە خانەقای بورهان هەستێکی نوستالوژیشی بۆ پەیدا دەبێت لەلایەن باب و خاڵانەوە دەبێتتە وتارێکی ئایینیش دیسان دەچێتەوە قاڵبی سۆفی پڕ لە سۆز و بەشێخەکەیدا هەڵدەڵێ:

گیان لە ڕێی چوونی بەلەز دەمداهان
کەوتە بەر کێشەری (پیری بورهان)
مانگە زەرد بوویەوە؟ ڕۆژت دیوە؟
دیارە تۆ بەر لەمنت ناسیوە...
دڵە دامرکێ خەیاڵ لێم لادە
گیانە بۆ دیتنی پیر ئامادە...

*****

گومبەزی سپییە وەکو ڕووی چاکان

پاکە وەك گیان و دڵی دڵ پاکان

سەدەفە و گەوهەری یەکتای تێدا

بارەگا هێکە شەهەنشای تێدا

ماڵی سەرخێڵی خودا ناسانە

بێرەدا چوونە بەهەشت هاسانە

لێرە کەشکۆڵی هەژاری تژییە

هەرچی ئێرەی هەیە چاوی لە چییە

ڕۆژی تینی بەگەشە و تیرێژە

ڕۆژی ئایینی گەش و تیشك ڕێژە

*****

سەروەرێکت هەیە پێی دڵشادی

ئا ئەوت ماوە لە خەم ئازادی

خۆشەویست (شێمحەمەد)ی ڕیش سوورە

لەخودا یار و لە دنیا دوورە

چۆڕە ئاوێکە لە دەریای بێ پەی

دڵی دەریایەکە پەی پێ نابەی

وا لە جێی پیر و بە بیریش پیرە

لە نەزان شیرە بە زانا پیرە
سەدبری هێندە برای نەبوایە
پاك و بیٚ گورگە بوو ئەو کۆگایە

بەڕاستی هەژار لە چوونە ناو قاڵبی کەسەکانەوە بە بیری جۆر جۆر هونەرمەندێکی سەرسوڕهاوەرە لە قاڵبی سۆفەیسدا لە مەلای جزیری و ئەو شیعرانەی بە خانەقای بورهان هەڵدەڵیٚ، لەقاڵبی چەپێکدا لە سرێك شیعرەکانی بەرەو موکریان لە قاڵبی ڕووناکبیرێکی ئایینی لەوەرگێڕانی نووسراوەکانی شەریعەتی. دوای شۆڕشی ئێران کە مامۆستا هەژار نیشتەجێی کەرەج بوو پڕوپاگەندەی ئیسلامی هەموو جێی تەنییەوە وەك ئەدیب و وەرگێڕێك تووشی بە تووشی نووسەری شۆڕشگێڕ و ڕووناکبیری ئایینی ئێرانی دکتۆر عەلی شەریعەتی هات چەند نامیلکەی ئەوی وەرگێڕایە سەر کوردی، بەڕاستی بە ئەوپەڕی تواناوە چۆتە قاڵبی ڕووناکبیرێکی ئایینیەوە هەروەها شارەزایانە جێگە شیعاوییەکانی لیٚ لابردووە بەبیٚ ئەوەی پەیامی نووسراوەکان زیانێکی پیٚ بگات بەدڵنیاییەوە دەڵێم ئەو ئەزموونە بۆ هەژار تازە بوو، بەڵام دیاریش نییە کە چ کاریگەری لەسەر هەژار بووە، ڕەنگ بیٚ

ئەزموونی ئەو دواییانەی هەژار لەگەڵ ئایین لە کەشوهەوای ئایینی حکوومەتی ئەزموونێکی چاك نەبووبێ، بۆیە لە چێشتی مجێوردا برێك بە توورەییەوە لەگەڵ ئایین و کەسایەتییە ئایینیەکان ڕووبەڕوو دەبێتەوە(٥) هەرچەند کەسانێکی وەك سەید محەمەدی حەمیدی لە دەورەی فەقێیەتی، یان عەلائەدین سەجادی لە دەورەی دەربەدەریدا، یان بابا مەردوخی ڕوحانی و کاك ئەحمەدی موفتی زادە لە دوای شۆڕشی ئێران بە باشی ناو دەبا، بەڵام ئەگەر سەرجەمی وتەکانی سەبارەت بە ئایین و کەسایەتییە ئایینیەکان لە چێشتی مجێور بخەینەوە سەر یەك جەمع و تەفریقێکی لێ بکەین زیاتر بە زیانی ئایین دواوە (با ئەوە کە کام ئایین بیخەینە دواوە) بەڵام زیاتر لەزمانی خەڵك دڵ ئێشترین و ئازار دەهەندەترین تەشەر و توانجی حەواڵەی کەسایەتییە ئایینیەکان هەر لە جوبرائیلەوە بگرە تا پێغەمبەر تا خولەفای ڕاشیدین تا ئیمامی شافیعی کاك ئەحمەدی سولەیمانی تا مەلا خەلیل و حاجی بابە شێخ و مەلا حوسێنی مارونسی کردووە، چۆن لە زمانی خەڵکە خۆشی لێ نەکردۆتە ساحیب. گریمان وابووبێ ئەوکەسانە ئەو شتانەیان لە قەپێلکی گاڵتە و گەپدا گوتبێ گەڕاندنەوەی بە عەینی لەفز کە جنێوە وا نازانم دروست بێ. ئەما چی لێ دەکەی

هەژارە و خۆشەویستە و ئازار چێشتووە، توورە و دڵی ناسکە. جا ئەلێرەڕا دەچێنە سەر باسێکی ئیجگار گرینگ ئەویش ئەوەیە:
ئێمە ئایین بە چ دادەنێین تا لەوە بڕوانین چ شتێك و چ کەسێك لە ئایین و ئایین نزیکە دیارە ئایین دیاردە ڕوحی و کۆمەڵایەتی، تاکی و گشتی عەقیدەتی و فیکری، مادی و مەعنەوی، ئاداب و ئەخلاقە، ئێمە ئەگەر ئایین تەنیا بە چەند قسە و بەڵێنی سەر زمانی و بڕێك ئاداب و ڕسووم و مەناسیك دابنێین، دیارە ئی وەك مامۆستا هەژار بەو سەرەڕۆیی قەڵەمەوە ناچێتە خانەی ئاییندارى و موسڵمانییەوە، سەدان کوفرى دەتوانى لێ هەڵدەی. بەڵام ئەگەر ئایین هەر بە ڕواڵەت و ناو نەزانین بەڕاستی و دروستی و سوود گەیاندن بە خەڵك و بەرەودان بە ئەخلاق و ئینسانییەت بزانین، ئەوکات قسانێکی نەگونجاو لەگەڵ ئایین کە کردوویەتی، یان تەوس و پلارێکی لە خراپێك، فریودەرێك، گوتووە گۆشە ئایینیشی گرتووە، ئەوانە وەك تەپوتۆز و ژەنگ و چڵکێکی سەرشتەکان دەزانین هەرکە لادراو دەستی پێدا هێنرا بریقە و جەلای ئەو شتە وەدەردەکەوێ دڵێکی پاك و نیازێکی خاوێن دەکرێ قەرەبووی زۆر وتە و نووسراوەی تاڵ و تفت بکاتەوە پاکانە بۆ مامۆستا هەژار ناکەم و ڕەخنەی توندیشم لەسەر

چێشتی مجێورەکەی هەیە، بەڵام ئەو قسانەی لە کۆتاییدا گوتم، دەکرێ ببێتە پێوانەیەك بۆ قسە ڕەق و دەق و دوغر و قیناوییەکانی دیکەشی سەبارەت بە کەسایەتییەکان، هەر بەوەندەی مەبەستێکی نەپێکایان چاکە لە کەسێك دارنی ناحەزی بە کەسێکەوە لکاند، خراپەی دیت و چاکەی نەدیت، چاکەی دیت و خراپەی نەدیت لە گێڕانەوەی نەقڵ و بەسەرهاتێك پاش و پێشی و چەوت و چەوێڵی خستە ناو ڕووداوەکانەوە نابێ گشتی بیرەوەری و بۆچوونەکانی خزمەت و جزیا کێشانی لەبیرکەین و ژێر لچی خەین، هۆمیدوایە ئاخرین سات و کاتەکانی ژیانی کە لەخزمەتی قورئاندا بردوویەتە سەر قەڵەمی لێبوردنێك بێ کە خوای ئینس و جن، خوای هەژاران و لێقەوماوان خوای خاسان و ڕاسان بەسەر عەیب و عار و قسە دڵ ئێش هێنەرەکانیدا هێنابێ ئێمە نازانین چ شەو و ڕۆژەکانی لەگەڵ کەلامەکەی خودادا بردۆتە سەر و بە بیرکردنەوە لە ئایەتەکانی خوا و خستنە نێو وشە و ڕستەی کوردییەوە تێپەڕی کردووە، چەندی لە تەك خوای خۆیدا قسە کردووە پێغەمبەر فەرموویەتی: (من أراد أن يتكلم مع اللة فليقرأ القرآن) ئەو کارە گەورەیە لە ئاخری ژیانی خزمەتێکی گەورە بووە بە ئایینی ئیسلام بە قورئان و بەزمانی کوردی، کە

بۆشی بوو بە مۆری پایانی نامەی عەمەلی ئەو دنیایەی خوای گەورە ڕووسووری ئەو لاشی بکا، لەنێو گەلەکەشمان وێنەی ئەو زیاد بکا، کە ئەگەر خراپەشی کرد و گوتی لەبەر خزمەتە زۆرەکانی لەبەرهەست و خوستی پاکی خودا و خەڵك لێی ببوورن (اذا مروا باللغو مروا کراما) رحمە الله علیە بمنە و کرمە.

پەراوێز:

(٥) ئەوەشمان لە یادا بێ لەکاتی هەڵچوونی وزەی شیعری هەژار (قانیع)ی شاعیری بەناوبانگیش سەردەمێك لەناوچەی موکریان بووە.

(٥) شیعری مەخابن کە لە پەسنی کەسایەتی ناوداری حکوومەتی دانراوە جێگای گومانە و لێکۆڵینەوە دەری دەخا داخوا چۆن بووە.

هەژار، خەییام
وەرگێڕان، هێرمێنۆتیک

سەلاحەدین حوسێن پەناهی- سنە

مەبەستی سەرەکی لەم لێکۆڵینەوەیە

مەبەستی سەرەکی ئەم وتارە زەق کردنەوە و بەرچاو خستنی ئەم ئامانجەیە کە مامۆستا هەژار بە کەڵك وەرگرتن لەو کەرستانەی کە هەوڵی خوێندنەوەی سەرلەنوێی چوارینەکانی خەییامی پێ داوە. لەو تارەدا هەوڵ دەدەین چاوێك بەگرنگترینی ئەم کەرەستانەدا بخشێنین کە بریتین لە:

1- ڕێبازی هێرمێنۆتیك وەك هونەری تێگەیشتن لە ناخ و بیر و ڕای سەرەکی نووسەری دەق.

2- بیروڕای مامۆستا هەژار دەربارەی کەسایەتی خەییام بۆ ئەوەی لە وەرگێڕانەکەیدا سەرکەوتوو بێت.

3- هونەری وەرگێڕان و تایبەتمەندکردنی وەرگێڕانی چوارینەکانی خەییام.

4- دارشتنی شێوازێکی نویێ بۆ وەرگێڕان لە زمانی کوردیدا. واتە مامۆستا هەژار سەبارەت بە هەر وەرگێڕانێک خوێندنەوە سەرلەنوێی هەبووە.

پێشەکی

چوارینە، یان quartrain کە لە قالبەکانی شیعری سوننەتی فارسی کە لە چوار نیوەدێر پێکهاتووە. لە چوارینەدا نیوەدێرەکانی یەك و دوو و چوار هاوسەنگن، بەڵام جاری واش هەیە کە لە نیوەدێری سێیەمدا ئەم مەرجە ناپارێزرێ. نیوەدێرەکانی چوارینە لە باری ماناوە لێك گرێ دراون و ماکەی سەرەکی پەیام لە دێرەکانی ترەوە بە دەستەوە دەدات.

وشە دژوار و گرێدراوەکان: هەژار، خەییام، مەی، ساقی، هێرمێنۆتیك، وەرگێڕان، چوارینە.

هونەری وەرگێڕان

وەرگێڕان کارێکی زۆر گرنگ و دژوارە و هیچ کاتێك ئاسان بە دەستەوە نایە، مەگەر وەرگێڕەکەی زۆر بلیمەت و لێهاتوو بێت، بۆیە زۆر کەس دەڵێن وەرگێڕان وەك ژن، جوانییەکەی هەڕەشەیە

لەسەر پاکییەکەی و جوانی و پاکی زۆر پێکەوە سازگار نین، بەڵام لە وەرگێڕاندا ئەگەر شارەزاییمان لە نەریت و زمانەکەدا هەبێت، ڕەوشتی بەرهەمەکان، هەم پاك دەبێتت و هەم جوان" ژنەکەش ڕەنگی پاك و جوان و ڕازاوە لەخۆ دەگرێت!

کە باس لە ئاگاداری وەرگێڕ کرا، دەمەوێت ئیدیالێك بێنمەوە، بۆ وێنە پەندێکی سوێدی هەیە کە مانای وشە بە وشەی دەبێتتە (هەموو منداڵان، منداڵی منن). مەبەست لە قسەکە ئەمەیە کە هەراشی ئەو وڵاتە، بەرپرسیارە لە هەموو منداڵانی تر. ئێمە لە کۆمەڵگای خۆماندا وێنەی ئەم وتەیەمان هەیە کە دەڵێین (کوڕی خۆت مەکە بە قوربانی کچی خەڵکی). ئەم وتەیە ئەگەر وەك خۆی بە سوێدی وەربگێڕدرێتەوە ڕەنگە بێ تام و ناحەز بێت، کەچی لەنێو کۆمەڵگای زمانی مەبەست خودی ئەم وشە و دێرە لە سەرەکییەکەی زۆر جوانترە، ئەگەریش وەك دەقە سەرەکییەکە وەربگێڕدرێتەوە دەبێتتە هۆی ئەوەش خوێنەر وابزانێت دەقە سەرەکییەکە ناحەز و وێژەرەکەی نەزانە.

وەرگێڕان

وەرگێـڕ بـۆ سـەرکەوتنی هـەر وەرگێڕاوەیـەك دەبێـت سـێ خـاڵ لەبەرچاو بگرێت:

1- تێگەیـشتن لـە کەلـەپوور و زمـان: وەرگێـڕ دەبێـت لـەنێوان کەلەپووری زمانی سەرەکی و کەلەپووری زمـانی مەبەسـت نەیـەك بەدی بێنێت.

2- ئامانج و مەبەست: وەرگێڕان کە لە سـەرەکیترین شـێوازەکان بۆ نزیك کردنەوەی دوو کەلەپووری جیاواز لە یـەکتر و پـەرەدان و دەوڵەمەند کردنەوەی کەلەپووری مەبەست. هەر وەرگێڕێك جیاواز لـە هـەموو لایەنـەکانی تـر، لـەوەی کـە دەقێـك وەردەگیرێتـەوە مەبەستێکی تایبەتی هەیە، ئەم مەبەستە دەسکەوتنی وەرگێـڕاوە بـاش و هەمـە لایەنەیـە. بـۆ ئـەم کـارە وەرگێـڕ ئـەم چـەند خاڵـە لەبەرچاو دەگرێت:

أ- پـــەرەدان بـــە زانـــستی وشـــەکان، واتـــە زیـــادکردنی جـــەغزی دەستەواژەکان.

ب- نزیك کردنەوەی دوو کەلەپوور لە یەکتر.

پ- بـــەکارهێنانی زمـــانی نزیـــك لـــە زمـــانی مەبەســـت و زمـــانی جەماوەری خەڵکی.

3- بــاش بــوونی وەرگێڕدراوەکــە: وەرگێــڕان هونەرێکــە کــە تایبەتمەنــدی خــاس و جیــاوازی لەگــەڵ هــەموو هونــەرەکانی تــردا هەیــە. تــەنیا کەســێك کــە لــە دوو زمــانی ســەرەکی و مەبەســت شارەزایی هەبێت، دەتــوانێ دەقێـك وەربگێڕێتــەوە، بــەڵام لێــرەدا پرسیارێك هەیە، چ کاتێك وەرگێڕ دەبێتە هونەرمەند و وەرگێـڕان دەبێتە هونەر؟ لە وەڵامی ئەم پرسیارەدا کارێل مەناهوور دەڵێت (وەرگێڕدراو و وەرگێڕ کاتێك بە هونەر و هونەرمەنـد دێنــە ئــەژمار کە هیچ ڕەخنەگرێك نەتوانێ ڕەخنەیان لێ بگرێـت.) هەڵبــەت ئــەم وتەیە بەو مانایە نییە کە هەر وەرگێڕدراوەیەك دەبێت لە سەرووی هەموو وەرگێڕانەکانی تردا بێت، چون هەر دەقێك لەگەڵ دەقێکـی تر جیاوازی هەیە.

یادێك و گەشتێك بە هێندێ
لە بەرهەمەكانی هەژاردا

حوسەین ئیبراهیمی- مەهاباد

ئایا پیاوانی گەورە كە سەدە و هەزارەیان بۆ دەگێرێ و بە دەگمەن هەڵدەكەون، لە چ هەلومەرجێكدا گەشە دەكەن و دێنە سەرێ. ئایا هەروا بە هەوەنتە و هاسانی، یان زۆر بە سەختی و گرانی؟ مێژوو پێمان دەڵێ: تا لەمێژووی مرۆڤ و گەلاندا كەند و لەند و بەرزایی و نزمایی ژیان هەیە، یان بە وتەی مامۆستا هەژار (كۆك و پۆشتەیە و ئەوی دی ڕووت و ڕەجاڵە)، (تا كۆشكی دە قاتە و ئەوی دی وێرانە ماڵە)، زگ پڕ بوونی دایكی نیشتمان بەو جۆرە پیاوانە، نیازی مێژوویی گەلی بن دەست و و ساڵوەگەڕیان جێی شانازی و شكۆدارییە.

گەلۆ، ئەوە یاسای پاك و بێ گەردی سروشت و قانوون و سوننەتێكی ڕەببانییە كە لە تەنیشت كۆشكی هەر فیرعەونێك مووسایەك و لەبن چنگی هەر ئەبولەهەب و ئەبوهلێكدا محەممەدێك هەیە، بێ گومان ئەگەر زوڵم و زۆر و دەستدرێژی تۆرانییەكان نەبا

و قارەمانی و جوامێری و بوێری ڕۆستەم لەبەرانبەر ئەواندا نەبایە، شاکارە بە نرخەکەی فیردەوسی، واتە شانامە، کە ئێستا هەزارەی بۆ دەگێرێ و منەت لەسەر عەجەم دەکا کە بە دروست کردنی ئەو کۆشکە بەرزە، هیچ باو بارانێك گەزەند بە وێژە و ئەدەبێت فارسی ناگەیەنیٰ، بەدی نەدەهات.

ئەگەر عیرفانی بەرز و زەریفی ئیسلام لەلایەك و کوشت و بڕ و بێ ڕەحمی و بێ بەزەیی چەنگیزی مەغۆل و هۆلاکۆ و تەیموور و بەدوای ئەودا گەرم بوونی بازاڕی ڕیا و تەزویر و دووڕوویی خاوەن دینانی بە ڕواڵەت نەبووبا، ئێستە هەرگیز دیوانە قورئانییەکەی حافز نەدەخولْقا کە بە وتەی مامۆستا هێمن لە پەنا دیوانە نالییەکەی ئێمە دەبێت لەسەر تاقەی هەموو ماڵێك هەبێ. کەوابێ کاتێك پیاو دەبێت لە زگ و زاکی نیشتمان و بە وجوود هاتنی ئەو جۆرە مەزنە پیاوانە نائومێد بێ، کە دڵی ژیان و کائینات، لە خوڕپە و چرپە و جووڵە بکەوێ و مرۆڤ بە بە هەشتی بەرین شاد بێ، چونکە ئەوە تەنیا لەوێیە کە هیچ دژایەتی و بەرتەنگی و کێشە و دووبەرەکییەك لەنێوان مرۆڤ و تیرەو بەرەدا نییە و هەمووی سەرگەرمی خواردنەوە و عەیش و نۆش و کەیف خۆشین. تەنیا ئەوکاتە دەبێت فاتیحای هەڵکەوتنی ئەو جۆرە پیاوانە

بخوێنین.

چ جوانیان گوتووە کە (ئاوی ژیان لە دڵی ڕەشاییدایە) و ئەگەر بتەوێ قومێك لە ئاوی هەرمانی ئەو کانی ژینە بخۆیەوە، دەبێت دڵی ڕەشی تاریکایی شەق بکەی. دیارە بۆ ئەو سەفەرە ئەستەمە، خۆ تەیار کردن بە توێشووی هونەر و زانست پێویستە. بۆ بڕینی ئەو حەوت خانی ڕۆستەمە و گەڕانی ئەو حەوت شاری عەشقی عەتتارە، پیاو دەبێت تووش هاتنی هەموو سەیر و سەمەرە و کارەساتێك لەڕێی لە باوەش گرتنی گەوهەری یەکتای مەبەست لەخۆ بگرێ. هەر وەك مامۆستا هەژاری نەمر و هەڵاڵانی هێژای لەخۆیان گرت. بێ گومان ئەگەر مامۆستا هەژاری ڕەحمەتی و هاودێکانی، ملهوڕی و ڕەشەکوژی سەردەمی ڕژێمی پاشایەتی پەهلەوی و نەداری و هەژاری و بن دەستی گەلەکەیان نەدیبایە و لەپێناوی ئەودا شەقیان لە هەرچی بەرژەوەندی و قازانجی مەودا نزیکی دنیا هەڵنەدابا و دووریان نەنواڕیبا و ئاسۆی بەرز و بڵندیان بەڕوونی نەدیبا، ئێستا خەبەرێك لە (بۆ کوردستان)، (مەم و زین)ی موکریانی، (شەرەفنامە)، (خەییام)ی کوردی، (هەنبانە بۆرینە)، وەرگێڕاوی (قانوونی ئیبن سینا) و لەسەرووی هەموان وەرگێڕانی قورئانی پیرۆز بەزمانی شیرینی کوردی کە بەو کارەی،

فەرهەنگ و زمانی کوردی تێکەڵ بە زمانی وەحی و ئیلهام و دەنگی فریشتەکانی ئاسمانی کرد، نەدەبوو. بەڵێ بەو کارە، سەدان وشە و زاراوەی زانستی و ئایینی پێشکەش بە کتێبخانەی کوردی کرد و ئەو زمانەی دەوڵەمەندتر کرد.

هەژار و هێمن لە ئەنگوستە چاوی شەوەزەنگی ڕژێمی پەهلەویدا بە ژەکی شیعر و ئەدەبێت بەرەنگاری. (دوور لە چاوی چەتە) کوردی هێنان فرچکیان گرت و خۆیان ڕاهێنا و بەخۆدا هاتن و بوونە نەمام و شەنگەداری بەری بۆ گەلەکەیان.

مامۆستا لە گەرمێن بووبێ و چ لە کوێستان، کۆك و پۆشتە بووبێ، یان ڕووت و ڕەجاڵ، دەربەدەر بووبێ، یان لەماڵی خۆی، لە خاکی عەرەب بووبێ، یان لە ئێران و ڕۆم. ئازا و ڕزگار بووبێ، یان زنجیر لەمل لە کۆڵانان هەژاری کردبێ، سوێندێکی گەورەی خواردووە کە بێ منەت و تمەن و نان و بەرگ، تا ڕۆژی مەرگ بۆ گەلی بێژی، سوێندی بە ڕەنگی زەردی بێ نانان و نووستووی شەو لەکۆڵانان خواردووە، کە ڕۆژێ دێ، زۆرداران و نەیاران وەکو بەفری پار دەتوێنەوە و لافاوی مێژوو بە گوڕ و تینی خۆی ڕایان دەماڵێ" کە هیچ دوور نییە مامۆستای قورئانزان ئیلهامی لەو ئایەتە وەرگرتبێ کە دەفەرموێ:

(فأما الزبد فيذهب جفاء وأما ماينفع الناس فيمكث في الأرض) سورەی 31– ئایەتی 81

مامۆستا لە وەرگێڕانەکەیدا دەڵێ: (ئا بەم تەرزە خودا باسی ڕاست و دەغەڵ دەخاتە ڕوو، جا کەفوکوڵ لەناو دەچێ و هەر شتێ کە بۆ مەردم بەهرەی هەس دەمێنێتەوە).

مامۆستا لە وتووێژەکانیدا، خۆی بە شاعیر نەدەناساند و زۆرتر خۆی بە وەرگێڕ و نووسەر دەزانی، چونکە بەتایبەتی هونەری وەرگێڕانی لە ئاستێکی ئەوەندە بەرز دابوو، کە کاتێك بابەتێکی وەردەگێڕا لە شکڵ و شێوە و قالبێکی وادا دایدەڕشت کە مەسیحایانە ڕوحێکی دی وەبەر دێنا. بە جۆرێك کە هەر کەس وەرگێڕاوەکانی بخوێنێتەوە، وا هەست ناکا ئەوە بەرهەمی کی ترە و ئەو وەری گێڕاوە. بۆ نموونە، خەییامەکەی، یان کتێبی (عیرفان، بەرانبەری، ئازادی)، یان (دایە، باوە، کێ خراوە)، یان نامیلکەی (یەك لە پەنای خاڵ و سیفری بێ بڕانەوە) و باقی بەرهەمەکانی تری ئەوەندە مامۆستایانە وەرگێڕدراون، کە دەڵێی خۆی داینـاون و لە ئەسڵەکە جوانترن. دیارە خوای نەکردە مەبەست قورئانەکەی نییە، چون ئەو زمانی وەحییە و زمانی بەشەر کورتترە لەوەی شتی وا بڵێ، بەڵام ئەلحەق لەوێشدا دادی

داوە. بۆ نموونە و متفەرِك ئاماژە بەو چەند ئایەتە شەریفە دەکەین کە وەزن و ئاهەنگ و ڕیتمی قورئانەکە وێڕای مانای واقیعی ئایەتەکان وەبەرچاو گیراون. لێرەدا ئایەتێك کە باسی نیتشتنەوەی تۆفانەکەی نوح دەکا، دەفەرموێ:

(وقیل یا أرض ابلغي مائك و یا سماء أقلعي و غیض الماء و قضي الامر و استوت عليَ الجودي وقیل بعداً للقوم العالمین)

(ئەوجا گوترا زەمین ئاوت هەڵقوڕێنە، بەرزایی بەس بباریێنە، ئاو ڕۆچوو بە ناخی ئاخاو کار سەری گرت، لەسەر جودی لەنگەری گرت، وترا تارن ئەوانەی ناهەقی کارن.)

یان لە شوێنێکی تردا دەفەرموێ:

(إن للمتقین مفازا،حدائق و أعنابا، و کواعب أترابا، وکأسا دهاقا)

(بۆ پارێزگارانیش جێگەی بە ئاوات گەیشتن هەیە، باغستان و ڕیزی ڕەزان، پۆلە کیژی مەمك خڕی هاوتەمەنیش، پیاڵەی پڕیش)

ئەگەر هەڵوێستەك لەسەر ئەم ئایەتە بکەین، بۆمان دەردەکەوێ کە مامۆستا، چ مامۆستایانە وشە کورت و پڕ مانا زۆرەکانی عەرەبی، ئەوانەی پێیان دەوترێ (موفرەدات) بە جوانترین و دڵگرترین شێوە لێك داوەتەوە: (حدائق و أعنابا)ی بە باغستان و

ڕیزی ڕەزان، (کواعب) کە کۆی (کاعبە)یە، بـە پۆلـە کیـژی مـەمك خڕ وەرگێـڕاوە. کـە بـەهێنانی پـۆل، مانـا کۆیەکـەی گەیانـدووە و کیژی مەمك خڕیش مانای (کاعب)ەیە. واتای (کواعـب) لەسـەریەك یـانی پۆلـە کیـژی مـەمك خـڕ. (أتـراب) کـە کـۆی (تـرب)ە، واتـا هاوتەمەنەکان. ئەو بەهێنانی تەنیا مانـا موفرەدەکـەی لەسـەریەك دەگەڵ پۆلەکیـژی مـەمك خـڕ جۆشـی داوە، کـە لـە زمـانی تـەڕ و پاراوی کوردیدا دەگەڵ هێنانی پیاڵەی پڕ بۆ (کاسا دهاقا) پڕاوپـڕ بە پێستی تەرجەمەکەیەتی. لە ڕاستیدا هـەر ئەوەندەیـە قاڵبەکـە گـۆڕاوە دەنـا هـەموو تایبەتمەندییـەکانی حـەزی ڕوحـی و هەسـت بزوێنەکانی خۆشی و ئارامی دەروونی بە باشترین شێوەی گونجـاو بۆ خوێنەری کوردزمانی قورئانخوێن گوازتۆتەوە و لە بابەت مانا و چێژەکەی هیچ کەموکورتی نییە، بەڵکو بۆ قورئانخوێنی کـورد بـە زمانەکەی خۆی حەز و خۆزیای زۆر تریشی تێدایە و ئیمان و بیر و بڕوای بە پەنامەکییەکانیش چاکتر لە دڵ و دەروونـدا دەچەسپێنێ. یـان لـە سـوڕەی فـەجردا کـاتێ خـوا سـوێند بـە بەرەبـەیان و دە شەوەکان و تاق و جووتەکان دەخوا، مامۆستا لـە هێنـانی وشـەی ڕەسەن و واتای ناسك و جوان دادی مانای داوە و سیحری حـەڵاڵی خولقاندووە. بۆ نموونە دەفەرموێ:

(والفجر، وليال عشر، والشفع و الوتر، والليل إذا يسر، هل في ذالك قسم لذي حجر)

(سوێندەکە بە بەری بەیان، لە شەوانیشدا بە دەیان، بە جووت و تاك، بەو شەوگارە کە ڕادەبرێ، ئاخۆ سوێندی وەها خواردن بۆ خاوەن ئاوەز بەس نییە).

یان لە سوورەی پڕ پیت و بەرەکەتی (العصر)دا کاتێ دەفەرموێ:

(والعصر، إن الإنسان لفي خسر، إلا الذين آمنوا و عملوا الصالحات و تواصوا بالحق و تواصوا بالصبر)

(سوێند بە هەڕەتی ئێوارە، مرۆ گشتی زیانبارە، مەگین ئەوی بوونەتە خاوەن باوەڕ و کارچاك بوون و یەکتریشیان بۆ کاری ڕاست دنەداوە و بۆ خۆگری ڕاسپاردووە).

بە ڕاستی کاتێك دەقە کوردییەکانی وەرگێڕاوی سەرەوە دەگەڵ دەقە عەرەبییەکەی قورئانە پیرۆزەکە بەراورد دەکرێ و بە وردی سەرنج دەدرێ و لە ڕیتم و وەزن و سەجعدا لێك دەدرێتەوە و ورد دەکرێتەوە و شی دەکرێتەوە، مرۆ تێ دەگا کە مامۆستا چ پسپۆڕانە ئەم وشە ڕەنگین و ئاهەنگینە هەڵبژاردە کوردییانەی لە بەرانبەردا هێناوە، تا بەم جۆرە ڕوح و گیانی وەحی و ئیلهامە قورئانییەکە، وەبەر زمانی کوردی بنێ و تێکەڵ بەدەنگ و چپەی

پـۆلی پـەریانی ئاسمـانی بکـا و سـەرتاپا واتـا و مانـا قودسـییە پیرۆزەکانی ئەم کتێبـە پـیرۆزە، کـە زیـاتر لـە هـەزار و چوارسـەد ساڵە ڕێبواران و زانایانی بوارەکانی پسپۆڕی تەفسیر و حـەدیس و کـەلام و بەلاغـە و ڕەوانبێـژی و عەقیـدە و مـەنتیق و وێـژە و ئەدەبێت عەرەب و عەجـەمی مـات و خولیـای خـۆی کـردووە، بـە باشترین شکڵ و شێوە هێنـاوە و لـەجێی خـۆی گونجاندوویـەتی و هەموو تایبەتمەندی و وردەکارییـەکانی تایبـەت بـە ئـەم پـیرۆزەی بـەجۆرێك دارِشـتووە، کـە خوێنـەری کـوردی قورئـانی خـوا و پێغەمبەر لە بەرانبەر شکۆداری و سەرسامی ئـەم دەزگـا گـەورە و گرانە کە ناوی ئەرز و ئاسمانە و پڕ لە نەزم و ڕاز و نیازە، هەسـت بە گەورەیی خوا بکا و ئەنجا (چ بە وێستان و چ لەسـەر پـشت، چ بەڕازان و لەسەر تەنشت) بە تەواوی وجوودەوە هەست بـەوە بکـا کە ئەمە کاری بەفیڕۆ نییە و لەو دیوی پەردەی پەنامە غەیبەوەیە و بێژێ (ربنا ما خلقت هذا باطلا)، (ئەی پەروەرەنـدەمان تـۆ ئـەم دەزگایەت بە فیڕۆ ساز نەداوە) (س4، ئا 191).

یان لە وەرگێڕانی سوورەی (مسد)دا کە خوا دەفەرموێ:

(تبت یدا أبي لهب و تب، ما أغني عنة مالـة و مـا کـسب، سیـصلي نارا ذات لهب، وامراتة حمالة الحطب، في جیدها حبل من مسد)

(ئەبولەهەب هەردوو دەستی شەلە بێ و عومری نەمێنێ، نە سامانی و نە ئەوەی پەیدای کردووە بەهرەی بۆ دا، هەربینا ئاگری بەگڕ ئەی سۆزێنێ، ژنەکەشی دەستەچیلە بەکۆڵ دێنێ، گوررزەهۆنی سیرمەی دوبادی لە مل دا).

مامۆستا بەم تەرجەمە پەخشانییە لەم سوورەتە نورانییە، کە دەڵێی سیحری حەڵاڵ و ئاوی زوڵاڵ و زێڕی قاڵە لە زمانی خودا بە زمانی کورد، خەسڵەتی دژە ئاپینی و ئینسانی بولەهەب و ژنەکەی بۆ سەرجەم مرۆڤ و بەتایبەتی کەسانی ڕژد و چاوچنۆك بەیان دەکا، کە ئامانج لە ژیانی ئینسان هەر خڕ کردنەوەی ماڵ و سامانی بێ کەڵك و خێر و بێر نییە، کە زۆر جار بەرهەمی دەستدرێژی بۆ سەر هەقی خەڵکانی دیکەیە. پێمان دەڵێ ئەوە نییە ماڵ و سامان بۆ بولەهەب سوودی نەدا و بە وەستانی لەبەرانبەر تەوژمی هەقدا دەگەڵ ژنەکەی کە گوررزەهۆنی سیرمەی دوبادی لە مل دەکرد و دەستە چیلەی بەکۆڵ دێنا تا ئاوری شەڕ و ئاژاوە هەڵگیرسێنێ، لە پەسڵان دەکەونە دۆژەهێش و لە دنیاشدا کەوتنە زبڵدانی مێژوو. کە وابێ لەم ڕوانگە سوننەتە ڕەببانییەدا، کە مزگێنی قورئانییە، ئەوە بەها پیرۆزەکانی وەك ڕاستی و دروستی و داد و خۆشەویستی و برایەتی و پێکەوە ژیانی

ئینسانی و قەبووڵ کردنی یەك و لێك حاڵی بوونە کە هەرچەند، لە سەردەمی بولەهەب و بوجەهلاندا، کزی بینن و زەرد بنوێنن، لە درێژخایەندا زاڵ دەبن و سەردەکەون و گەش دەنوێنن. (وترا تارن ئەوانەی ناهەقی کاران)، (و قیل بعد للظالمین).

پاش تەرجەمەی قورئانی پیرۆز، وەرگێڕانی چوارینەکانی خەییامی مامۆستا سەرنجڕاکێشن، هەرچەند بۆ شی کردنەوەی قووڵی ئەوان لە باری فەلسەفی و کۆمەڵایەتی، بە وتەی حەزرەتی مەولەوی: (دست ما کوتاه و خرما بر نخیل)ە، بەڵام وەك پێشتر باسم کرد، مامۆستا هونەری وەرگێڕانی لە حاندێکی ئەوەندە بەرز دایە، کە کاتێ بابەتێکی وەرگێڕاوە، لە شکڵ و قاڵب و شێوە وادا دایڕشتووە کە مەسیحایانە ڕوحی وەبەر ناوە. بە جۆرێ کە خوێنەر هەست بە وەرگێڕاو بوونی ناکا و وەك بەرهەمێکی سەربەخۆ لێی دەڕوانێ. ئەو مەبەستە لە چوارینەکانی خەییامدا دەردەکەوێ و هەر وەك مامۆستا هەژار خۆی لە ئاخر و ئۆخری سەرەتاکەیدا دەڵێ:

(نەشم ویستووە فارسی فێری کورد بکەم، واتا وشە بە وشە و بەند بە بەندم نەگۆڕیوە، تەنیا بیرمەندی خەییامم بە کەشم و بیچمێکی کوردانەوە خستۆتە بەرچاوی هاوزمانانم. جا ئەگەر چاك

بن، یان چرووك بن... هەرکەس پەڵەم بۆ هەڵگریّ وشەم بۆ پینە بکا، سوپاسی دەکەم.)

نووسەری ئەم دێرانە لە هاوینی ساڵی 1347، کە تازە چوارینەکانی خەییام بە وەرگێڕانی مامۆستا لەلایەن دەزگای شۆڕش لە چاپ درابوون و تازە کەوتبوونە بەردەستی خوێنەران، لە ك لە گوند و زەنوێرەکانی کوردستان، (مارەدویّ)، لەبن سێبەری دارگوێز و هەنجیر و توو، ئەوەندەم خوێندبوونەوە و وەرد دابۆوە کە زۆربەیانم هاتنەبەر، یان ئاگام لیّ بوون. ئێستاش دوای چل ساڵ کە لەو کاتە تیّ دەپەڕیّ، هێندێکیانم هەر لەبەر ماوە و زۆر دەگەڵیان دەڕاوێنم و بە خۆشی و تەڕ و تازەبوونیان سەرسامم و بەخوێندنەوەیان شادم، بۆیە پێم خۆشە چەند نموونەان لیّ بێنم و چ نەبیّ لانی کەم تێیان ڕامێنم.

مامۆستا بەوپەڕی لێزانی و پسپۆڕی پوختە و کاکڵی هێندیّ لەو مەبەستە گریّ پووچکانەی کە باری فەلسەفی، یان کۆمەڵایەتییان هەیە، یان هێندیّ لەو ڕووداوانەی ئەم دەزگا گەورە و گرانە، کە ناوی ئەرز و ئاسمانە و بەسەر بەمۆر ماونەتەوە و جێی مشتومڕی زانایان و پسپۆڕانی بواری فەلسەفی و کۆمەڵایەتین، وەستایانە لەنێوان جەبر و ئیختیار و دیار و نادیار، یان تەمومژدا هێناویەتی

و نیـشانی داون، هەرکەسـەش بـەپێی زەوق و سـەلیقەی خـۆی مەبەستی خۆیان لێ دەردێنێ و بەهرەیان لێ هەڵدەکرێنێ. ڕەنگـە بـاری گـرێ کوێرەکـانی زۆربـەی ئـەم چـوارینانە، دەگەڕێتـەوە سـەرباری نـەبوونی ئاگـایی کۆمەڵایـەتی و نـەوێرانی دەربـڕینی بەڕاشکاوی بیر و باوەڕی بوێری و ئازادی، هەروا دابونەریتیش، لـە بەردەم لێکدانەوەی زانستی ڕێ گرن. نایشارینەوە کـە هێنـدێ لـە خاوەن ڕایانیش پێیـان وایـە، بـڕێ لـە چـوارینەکان بـاری مـەنفی کۆمەڵایـەتییان هەیـە و مـرۆ بـۆ فەلـسەفەی خـۆش باشـی و دەم غەنیمەت ژمێـری، یـان بـێ تـەفاوەتی و دەرفـەت قۆزتنـەوە، جا دەستکەوتەکە بە هەر لایەکدابێ، هـان دەدەن و دەڵێن: تـا هـەی ئەوپـەڕی کـەڵك لـە خۆشـی وەرگـرە، تـۆ مـرۆی، نـە سـەوزە و کەوەری، ئەگەر بەواتا (هێمنانە) بیڵێین: (دۆلار لە برەو نەکەوێ– با کۆڵەوار و بێ داپیرێ). کە ئەو تەرزە بیرکردنەوە، ڕەنگە پیاوی لە تێکۆشان و هەستی بەرپرسی بەرانبەر بەکۆمەڵ، سست و سارد کاتـەوە، کـە ئەوانـە کـەم و بـە دەگمـەنن. شـایەدیش لـە بـاری فەلـسەفییەوە هێـشتا گـرێ پووچـکەی زۆرێـك لـەو باسـانە نەکرابێتەوە. بەتایبەتی لـەو دەور و زەمانـە کـە خـەییام ئەوانـەی تێدا وتووە، گرێ کوێرەی مەسەلەکان دەگەڕێتەوە سـەر مـومکین

نـەبوونی دەربـڕینی بـیر و ڕای ئازادانـە و ڕاشـکاوانە. کـە خـەییام وەها ئاماژەی پێ دەکا:

ڕۆژ زۆر گەورەیە چۆن بەتۆپە قورِ وەیشێرم
زانام بە گەلێ نهێنی خۆ دەبوێرم
زۆر پڕ لە گەواهیراتە دەریای بیرم
دەرخستن و شاندانی بەکەس ناوێرم

شاعیر زۆر بە ڕاشکاوی گلەیی لەوە دەکا کـە نـاوێرێ بیروبـاوەڕی لـە مـەڕ هێنـدێ بابـەتی کۆمەڵایـەتی، یـان فەلـسەفی بـە ڕوونـی دەربـڕێ، بۆیـە زۆرجـاران مەسـەلەکە بـادەدا و دەیپێـچێتەوە و لەدوان بەشێوەی زانستیانە خۆ دەبوێرێ، یان ناوێرێ بـە واتـا تـر زۆر سادە دەڵێ (لایان هەڵەیە لە ژینی خۆشم بدوێم). هێنـدێ لـە چوارینەکان لـە بـاری فەلـسەفی و کۆمەڵایـەتی لـە لووتکـەدان، بـە ئاشکرا پیاو بەرەو تێکۆشان هان دەدەن و دەڵێ گەنجی بێ ڕەنج و گوڵی بێ دڕك نابێ و ئەمە سوننەتێکی ئەم کائیناتەیە:

گەنجت دەوێ ڕەنجی دەوێ وا هات، وا چوو
کێ گوڵ دەچنێ دڕکی لە دەستی ڕاچوو
تا شانە نەبوو لەت لەت و جەرگی و پارە
کەی دەستی بە کاکۆڵی جوانێکدا چوو

هەروا خەییام لە چوارینێکی تردا پیاو بۆ ژیانێکی بێ منەت هان دەدا هەرچەندە برێ پەرگیری و دوورەپەرێزی پێوە دیارە:

هەرکەس کە دەستی بە تیکە نانێ بڕەسێ
لاکۆخێ هەبێ شەوانە تێیدا وەحەسێ
چەند خۆشە ژیانی وا چ ئازادەیە دڵ
بۆ خۆی بێ، نە ئاغا بێ، نە بەردەستی کەسێ

یان دەفەرموێ: (مەردایەتی مەفرۆشە لەپێناو تاوێك).
خەییام لە چوارینێکی تردا لە هەلومەرجی ناجۆردا هونەر و جوانی بەمایەی دەردەسەری دەزانێ و دەڵێ:

گریا گوڵێ بۆ گوڵاو سەر ئاکر نریا
ئەم بۆن و بەرامەیەم نەبوویا بریا
نرخی هونەر و جوانییە دەیبا گەردوون
کێ پێکەنی جارێکی هەزار جار گریا

گوڵ کە لێرەدا هێمای پیاوی هونەرمەند و بەکەڵکە، دەڵێ سەد بڕیار ئەم بۆن و بەرامەم هەر نەبووبا، چونکە ئەوەیە بۆتە هۆی

دەردەسەریم، بۆیە ئاگرم وەبەر دەدەن و دەمکولێنن، تـا عـەتر و بۆن و بەرامەم لێ وەرگرن. کەوابێ ئەوە نرخ و هەزینەی هونـەر و جـوانی منـە. هــەر دابـی زەمانــە وایــە و دەلێــی یاسـا نــەگۆڕی گەردوونە. هەر کەس جارێکی پێ بکەنێ، لە نرخی ئەو پێکەنینەدا دەبێت هەزار جار بگرێ. بۆ نموونە حافزی شیرازی–ش ئەو مانایە دەگەیەنێ و پێی وایە جاری وایە هونەر دەبێتـە مایـەی مـەحروم بوون و بێ بەشی و دەرفەموێ:

عشق می ورزم و امید که این فن شریف
چو هنرهای دگر موجب حرمان نشود

ئێستاش بەهێنانی ك لـە چـوارینەکانی خـەییام کـە تەمومـژی بـێ بـاوەڕی و دوودڵــی لەمــەڕ باوەڕمەنـدی خــەییام بــەخوای تــاك، دەرەوێنێتــەوە، کۆتــایی بـــەم بەشـــەی باســـەکەمان لەســـەر چوارینەکان دێنین:

ڕابرد تەمەنم بە نافەرمانی
نەینوکی دڵم لە چەوتی ژەنگی هانی
هێشتا بە هومێدی بەزەییم چون هەرگیز
پێم وانەبوو دووانی، هەر بەتاکم زانی.

مامۆستا هەژار هەرچەندە خۆی بە شاعیر نەدەزانی و بە هەڵە هێندێك پێیان وایە، زۆرتر نازمە تا شاعیر، بەڵام لەڕاستیدا ئەوانە لە هەڵەدان، چونکە لە شیعری (بەرەو موکریان)دا بیرو خەیاڵی ناسك و سنعەت و بەیانی شیعر بە هەموو وردەکارییەکانییەوە، وەك (تەشبیه و ئیستعارە و کنایە و جیناسی تام و ناقیس و هەموو زاراوە هونەرییەکانی ئەو عیلمە)، دەبێتندرێ. بەڕاستی بەرەو موکریان لە چڵەپۆپەی سنعەت و بەیانی شیعردایە. با چاوێکی کورتی پێدا بگێڕین، داخۆ وایە: مامۆستا کاتێك لەودیوی سنوور (سەیری خاکی موکری دێ بەدڵدا)، لە شەوێکی فێنك و خۆشی هاوینی، یان مانگەشەوێکی بەهاردا، خەیاڵی سواری کەحێلی شنەبا دەکا و سەفەرەکە بەو سەرەتایە دەس پێ دەکا:

شەوە تاریکە کش و ماتە زەوی
کەوتە خەو کێوی، کەوی دار و دەوی
توتەك و گۆین و کوند و شیارن
ڕۆژ وچانیانە بە شەو پڕ کارن
لەو هەموو جانەوەرەی وەردەکەوێ
نازەنینیش هەیە لای لایەی دەوێ

شنە بای وردە گوڵاو دەپژێنێ
پێی سپێراوە گەڵا ڕاژێنێ
خوڕ خوڕی ئاوە لە بەفری سەرکەل
خۆش هەوای تێکەڵە زەنگی سەرگەل
مانگ ئەوا تازە لە ئاسۆ دەردێ
کۆمەڵێ هەورە سپیلکەی بەردێ
ئاوی کانیاوێ کە وێنە نوێنە
دڵی خۆی داوەتێ دڵ بزوێنە
شەوەکی و بولبولە دەچریکێنێ
تا بە لاوك دڵی گوڵ بستێنێ
دە ئەتۆش هەستە خەیاڵی خاوم
من ئەگەر تۆم نەبێ زۆر داماوم
لەم هەژارخانەیە بم هێنە دەرێ
بمبە دەشت و دەرێ بمگێڕە سەرێ
دەست و بردێ شنەبام بۆ زین کە
جێم لەگەڵ خۆت لە هەیلێ دابین کە
سەیری خاکی موکریم دێ بە دڵا
تا نەچوین خۆم و دڵ و تۆش بەگلا

ئەنجا مامۆستا لەو سەفەرە خەیاڵییەدا دێتە دەشتی لاجان و یادی ئەوە دەکا کە کاتی خۆی چاوی کارمامزێك خستوویەتە کەمەند و دەڵێ:

چاوی کارمامزی خستمیە کەمەند
نازی پێدام و دڵ و هۆشمی سەند
هێندە فرمێسکە لەوێ ڕشتوومە
هێندێ لەو ڕازە لەوێ ناشتوومە
بێتە دەر گۆلە لە خوێناو پڕ خوێ
بێتە بەر دڕك و گوڵی لێ دەڕوێ
چاوی من بوو بەدرێژی شەوگار
مەلە بارانی دەگەڵ هەوری بەهار
من و پەروانە دەمانکردە گرەو
کێ لە سووتان بەگڕە من یا ئەو
گڕ و یار کێیە لە کێ جوان چاکتر
شۆقی یار دەردەکەوت ڕووناکتر

ئەنجا پاش یادێك لە (ماسوێ) و (قازیاوێ) و (پردی سوور) و (باغی میکاییل) و (داری خەزایی) و (گڕاو) و (تاقەدار) دێتە

ناوشار و یاد و بیرەوەری ڕۆژگاری تێکۆشانی بەدڵدا دێ.
ئەوجا گەڕەك و کۆڵان و مزگەوت و خانەقاکان و خەڵکی ناو بازاڕ و زۆر شوێنی تر بەسەر دەکاتەوە و یادێك لە دۆست و هاوەڵانی کۆنی دەکا و بۆ نموونە شاعیر و نووسەرەکانی ئەو مەڵبەندە دەدوێنێ و ڕوو لە هەڵاڵی هەرە خۆشەویستی دەورانی لاوی و گەنجی، واتا مامۆستا هێمن دەکا و دەڵێ: (دەبا بیشێلم).

لێم گەڕێ دڵ بە زوخاوو خوێنم
با لە دوور دوورە برام بدوێنم
کاکە مەرجی من و تۆ کەی وا بوون
کەی تیانابوو لە یەك دی جیا بوون
هەرچی دەرد و کوڵە بەر من بکەوێ
تۆش وەکو خۆشی بەجێ مێنی لەوێ
ئەوە چت کردووە بێ من هێمن
تیر و تانەت فرە لێمن پێمن
لێم ببوورە کە ئەوەند بەرلۆمی
شینە بۆ خۆمی دەکەم تۆش خۆمی

کە هیچ دوور نییە ئەو شێلانە هۆ هاندان و ئاوارە بوونی مامۆستا

هێمن و پێك شاد بوونەوەیان لە هەندەران بـووبێ. مامۆسـتا دوای ئەوە لە مەهاباد تێر دەگەڕێ، بە (زاوابووکان) و گونـدی لاچـین-دا دەشتە (شیلاناوێ) و دەڵێ:

شایی هێمن بوو، هەژار هەڵدەبەزی
دۆ هاتە دەس و مێشکی تەزی

ئەنجا بە (سارەوانان)دا تێ دەپـەڕێ و یـادی (یـادێ) واتـە دایکـی دەکا و دەشتە (شەرەفکەند) و (خانەقا). ئـەوجا پـاش یـادی زۆر مەڵبەندی تـر بـەرەو ناوچـەی بۆکـان وەڕێ دەکـەوێ، بـیرەوەری کێوی (تەرەغە) و گوندەکانی دەوروبەر دەکا، دێتـە سـەر حـەوزە گەورەکەی بۆکان و ڕوو بە (قەڵای سەردار) ڕادەوەستێ و دەڵێ:

ئەو قەڵایە کە بەرز وێستاوە
دوور لە ئێستا کە هەوارگەی پیاوە

ئەوجا دوای ئـەوە کـە لـە شـاری بۆکـان سـەیرێکی جـوانی دەکـا، مەبادا ڕۆژ بێتـەوە و (جەزایەرچـی) پـێ بـزانن بـەم جـۆرە دوایـی بەگەشتەکەی دێنێ و ماڵاوایی دەکا:

گیانە مەودا کەمە ئاسۆ سوورە

بیر نەبووژێتەوە ڕێمان دوورە
وەختە لیلایی لەبەرچاو بڕەوێ
خێڵی شەو کۆچەرە ڕۆژ دەردەکەوێ
بە هومێدم کە ڕۆژی ڕۆشن
تیشکی ئازادی، خەمان داپۆشن
ئەی موکریان بەخودات دەسپێرم
یادگار وەرگرە ئەشکی سوێرم
بێ منیش خۆش بە مەکۆی بیرەوەریم
تۆ بەجێ هێشتنە هۆی کوێرەوەریم

هەژار و پەخشانی کوردی

عەلی ڕەزا نوسرەتی– کرماشان

پێشەکی

پەخشان لەمانادا بە مانای پرژ و بڵاوە و لە ئەدەبدا بە وتەیەك دەوترێ کە پێبەندی کێش و پاشڵ نییە و نووسەر بە پەخشان بیری خۆی بۆ خوێنەر دەگوازێتەوە، بە واتا تر پەخشان وتە پرژ و بڵاوە کە لە چاو شیعر لە کێش و پاشڵ بەرییەو لەگەڵ عەرووزدا یەك ناگرێتەوە، هەڵبەت بەهۆیەوە بێت کە جۆرەکانی زانستی مرۆڤ وەکو بیری فەلسەفی، ئایینی، ڕامیاری، کۆمەڵایەتی و بارهێنان لە چوارچێوەی پەخشاندا وتراوە و نووسراوە.

پەخشانی کوردی

بمانەوێ، یان نەمانەوێ مێژوو ڕابردوو بەرچاو بۆ سەرهەڵدانی پەخشانی کوردی بە تایبەت پەخشانی ئەدەبێت لە چاو شیعر دەسنیشان ناکرێت، مامۆستا عەلائەددینی سەجادی سەبارەت بە مێژووی سەرهەڵدانی پەخشانی کوردی دەڵێ: (ئینکار ناکرێ کە ئەدەبێت پەخشان لە دەورێکی کۆنەوە لەناو کورددا هەبووە، با

نەشنووســـرابێتەوە و دەمــاودەم هەرگێڕاویانەتــەوە)، هــەروەها دەڵــێ: (ئــەدەبێت کــورد لــە پێــشدا لــەناو ئەشــکەوتێکا بــوو کــە خێزانێك لە گوێ ئاگردانەکەیانا کۆدەبوونـەوە و باسـی کارەسـاتی ئەو ڕۆژەیان دەگێڕاوە کـە لەگـەڵ درنـدەکانا بەسـەریانا هـاتووە) ئــەوجار کەوتــە خێزانێکــی تــۆزێ ڕێکوپێکــەوە، کەوتــە دەوار و ڕەشمـاڵ، کەوتـە گونـد و ناومـاڵ، کەوتـە نێونیمـچە خوێنـدەوار، کەوتە نێو خوێندەوار و میرزا، کەوتە شار و بازاڕ، کەوتە کۆشـکی پیاوی نـاودار، کەوتـە سـەر کاغـەز و تۆمـار، کەوتـە سـەر چاپ و نیگار، دوایی سەر ڕۆژنامە و گۆڵار.

قۆناغەکانی پەخشانی کوردی

یەکەم: فۆلکلۆر، واتە ئەو بەیت و حەیران و حیکایەتانەی پـشتا و پشت هاتوون و گەیشتوونەتە قۆناغی ئێـستا، ئـەم بەشـە لەلایـەن کەسانێ وەك محەمەد تۆفیق وردی و چـەن کەسـی دی هاتووەتـە سەر کاغەز.

دووەم: پەخشان بەشێوەی دارشتن و نوێ کردنەوەی ئەو بـەیت و باو و حەیران و حیکایەتانە کە بەزمانی نوێ نووسراوەتەوە.

سێیەم: نووسینی ئەو بەرهەمانەی کە لەسەر شـێوازی ڕیالیـستی،

سۆسیالیستی بوون.

چوارەم: وەرگێڕانی شوێنەواری بیانی.

پێنجەم: پەخشانی ڕۆژنامەگەری و پەخشانی ڕامیاری.

شەشەم: پەخشانی ئایینی.

حەوتەم: پەخشانی ئەدەبێت.

پەخشانی کوردی

بە هەست و سۆز و گڕ و گرڵەی دەروونی نووسەر گرێ دراوە و لەگەڵ بەهێزبوونی ناوەڕۆك، قاڵب و قاپێك و فۆرمێکی ڕازاوە و نەخشین دەنەخشێنێ کە چۆنایەتی دەسەڵاتی نووسەر بەسەر زمان و بایەخی وشە لەلای نووسەر تانوپۆی دەتەنێ.

هەژار و پەخشانی کوردی

لە هەڵکەوتەکانی ئەم گۆڕەپانە مامۆستا هەژار کە شێوازێکی نوێ لە ئەدەبێت کوردیدا دەخولقێنێ. مامۆستا سەبارەت بە پەخشانی کوردی دەڵێ: (خۆ دیاریشە پەخشان نووسین بۆ پاراستنی زمانمان لە شیعر و هۆنە باشترە، چونکە مەیدانی نووسینی پەخشان، تا بێژی پان و بەرینە، نووسەر ڕیشی دەبەر

دەستی وەزن و قافیە و هەیت و هووتی تردا نییە، خودا و ڕاستان لەم چەرخی چاردەیەمینی ئیسلامیدا ئەو دەروەشمان لیّ کرایەوە و پەخشان و داستان نووسمان لیّ پەیدا بوون. ئیّستا کە زۆری وامان هەن، بەهۆی نووسینی چیرۆك و کردەوە کۆیی دیرۆکان دەستەبەری هەرمانی کوردیەکەمانن) هەژار لە پەخشاندا وشەکان جووت دەکات و یەك لەدوای یەك دەیانچنیّ و زۆربەی پەخشانەکانی سەروادار، یان موسەجەعن وەکو ئەم ویّنە (نەیارانمان ویستوویانە زمانە زگماکەکەمان لیّ بەربەست کەن لە سایەی بیّ زمانییەوە بە یەکجاری مافی ڕەوای نەتەوەییمان پیّ بەست بکەن، ئەگەر من و تۆ نەزانین ئاغاکانمان باش دەزانن هەر زمانە قەباڵەی بوونی گەلانە، هەر گەلیّ زوانی نەمێنیّ قەت ناکریّ سەرهەڵێنیّ و خۆ بنوێنیّ، مافی ڕەوای خوداداوی وەدەست بێنیّ). پەخشانەکانی هەژار ئەوەندە وەکو شیعرەکانی بایەخی پیّ نەدراوە و توێژینەوەی قووڵ و هەمەلایەنە لەسەر نەنووسراوە و لە هێندیّ ڕۆژنامە و گۆڤاردا بە پرژ و بڵاوی هەندیّ شت نووسراوە کە ئەوانەش باسێکی زانستی نەبوون، کەچی مامۆستا بە شارەزی بیّ ویّنە پێنووسی بۆ پەخشان خستۆتە گەڕ وەکو نووسەرێکی داهێنەر توانایەکانی تاقی کردووەتەوە و پێشتریش ئەم هەنگاوە

لەلایەن پیرەمێردەوە هەڵگێڕاوە، پیرەمێرد دەڵێ و لە سایەی مەتەڵ و ژینەوە، شاعیر زۆر بوون با کۆنە شاعیرەکان جێیان بۆ چۆڵ کەن ئیتر من پەخشان ئەنووسم).

تایبەمەندییەکانی پەخشانی هەژار

یەکەم: شارەزایی لە زمانی کوردی

هەژار وەکو چۆن لە نوێکردنەوەی زمان و ئەدەب پێشەنگ بووە، بەسەر زماندا زاڵ بووە و ڕەوتی هونەری و چێژی جوانکاری و جوان کردنەوە بە وشەی کوردی باش زانیوە و لە هێنانی دەستەواژەی زاراوەکاندا زۆر وەستایە و لە تەواوی بابەتەکانیدا بۆنی ئەدەب و هەستی ناسک تێکەڵاون.

(لاوانی کوردی دەست و دڵ گەرم و خوێندەوار– خوێنەوار بە زمانی بێگانە–کە زمانە زگماکەکەی بابو باپیرانی خۆیان وا لەبەرچاو کەوتبوو، لایان وابوو لە زمانە مردووەکانە و هەر بەشی شوان و گاوان و دەشتییەکانە و ڕووی مەجلیسی یارانی نییە و چڵکە هەورێکی هاوینە و هومێدی بارانی لێ ناکرێ و ئەوەندە لاواز و داڵ گۆشتە ئەگەر مار مێلکەشی بە گەروودا کەی نابووژێتەوە و

خۆی بەسەر کاغەزەوە ناگریّ. هاتن چاکی مەردایەتییان لیّ بە لادا کرد و هەرچی زمانی بێگانەکەیە و هەرچی زمانی شوان و گاوانە خۆماڵییەکەی خۆشمانە بە گەسك و بێلّ ماشتیان و ناشتیان و سەرلەنویّ کەوتنەکار و زۆر بە کارامەیی زمانێکی سەربەخۆی ئەوەندە سەیر و سەمەرەیان بۆ ئیجاد کردین کە سەری فیل و نەهەنگیشی تێدا گێژ دەبێت، کوردییە و کوردیش نییە! تەرجەمەی عەرەبییە و تەرجەمەش نییە! و عەرەبیش نییە! ئەدی چییە).

دووەم: هەژار و بایەخی وشە

هەژار زۆر بە وردی بایەخی وشەی زانیوە و هەولّی ئەوەی داوە لە پەخشانەکانیدا بە کاری بێنیّ، کەس ناتوانیّ لە دێرێکی ئەو پەخشانانە وشەیەك دەربـاویّ و وشەی تری لە جیّ دانیّ و سەردێرەکە تێك نەچیّ، ئەو کارەی کەوا نالی لە شیعردا کردوویەتی، هەژار بۆ دەربڕینی مەبەستی لەبارترین وشە، تەلّ چن دەکات و لە هەڵبژاردنی وشەدا تالّاوکە ناکا و هەولّ دەدات وشە وا هەڵبژێریّ لە زار و گویّ خۆش بیّ، بۆ وێنە لە یادی مامۆستا سەجادی وا دەنووسیّ (لەپاش سالّیّ سلّاو مالّیّ وەخۆ کەوتن بۆ

یادی فایەق بێکەس و پیرەمێردی گردی یارە و مەرگی گۆران میوانی و نان و خوان درا.ڕووپەڕ بە جارێ وەرگەڕا دەبێت لەبیرتان بچن، دەشێ ناشتنی لاشەیان ئەم هەموو کردە باشەیان لەلای ئێمەی ڕۆشنبیر کە لە کوردی پەرستیدا ئاوی شەوێ شلوێ ناکەین وەبیر حەشاماتی مەردم بخرێتەوە، دەتگوت مەولوودنامە دەکەن، بەر دەرك و بان و بێلایی ئاو ڕشێن کەن، بەڕان ڕاخەن سەنێر و پاڵەپشت داخەن، شتی بۆنخۆش بسووتێنن، چرا و مۆمان داگیرسێنن، دنیا بکەنە چراخان، چەند کەس هەر گوڵاو بپرژێنن، کابانی دەستاوخۆش بانگ کەن با چەور بێ کشمیش و خورماشی تێکەڵ خۆرشت و ترشك زۆرخۆش، بێ وێڕای هاوسای کۆك و پوشتە و دەر و جیران، لەو ڕووتانەش بگێڕنەوە کە دەم دەشیعران وەردەدەن و زۆر تامەزۆن. با خێری مردووەکە تێر بخۆن، هەموو ڕۆژێ هەڵناکەوێ کفتەی مفتە وا بەلاش و بە لێشووبێ و... سا ئەوانیش لەسەریانە و بە وتاری بایەخدار و شیعری تەڕ و ئاوداریان کۆڕەکە بڕازێنێتەوە.

سێیەم: پەخشان و نیشتمان

نیشتمان بایەخێکی بەرچاوی هەیە لە پەخشانەکان نووسەردا

هەیـە، هەسـت و بیروبـاوەر و ئەندێـشەی هـەژار لەسـەر جـەغزی نیـشتمان دەخولێتـەوە، کەچـی بابـەتی زۆربـەی پەخـشانەکانی دڵەڕاوکێی نووسەرە لەسەر ئەو خاڵە، ئەگەریش بـە وردی سـەرنج بدەینــە تــانوپۆی پەخــشانەکانی دەردەکــەوێ کــە نیــشتمان و سروشــت و مــرۆڤ ســێ کوچــکەی نووســراوەکانیەتی و خــاوەن پــەیامێکی تایبــەتن، ئــەویش پاراســتن و ڕاگــرتنی بەرژەوەنـدی نیشتمان و هاوڕێ لەگەڵ خۆشەویستی و جـوانی سروشـت و مـافی مرۆڤ، بەرزی پێکهاتـە و دەنگـی زمـان و زەبـری پێنـووس هـاوڕێ لەگەڵ جوان و خۆشەویستی نیـشتمان یـەك دەگرنـەوە بـۆ خـۆی دەڵـێ: (سـەر لـە هەوەڵـەوە لـەو شـاگرد گارسـۆنیە زۆر بەخۆمـدا شکامەوە بە تەقیەوە ئامان و دەفرم لە پـێش موشـتەری لادەبـرد بزەشم بەخۆمدا دەهات. بەیتێکی مـستەفا بـەگی کـوردیم هاتـەوە بیر:

سەبا یارانی مەجلیس گەر دەپرسن حاڵی زارم لێت
بڵێ کێشایە مەیخانە دووچاوی بێچووە عەییارێك

بێـچووە عـەییاری ئـەو شـاعیرە، بەچـکە ئاغـا لووسـکەڵە بـووە، بێـچووە عـەییاری مـن کوردسـتان و چـەندین ملیـۆن کـوردی لـێ قەوماوە، بۆشی بچمە سووچی مەیخانە و لەوەش ڕەزیلتر بم جێـی

شانازیمە، ئیتر بە ڕاستی ئەم بەیتە شیعرە شەرم و تەقیەی لابردم و زۆر بە ڕاشکاوی کاری خۆم دەکرد).

چوارەم: جەماوەر

بۆ پەخشانەکانی هەژار گەلێك سەرچاوە دیاری دەکرێ کە لە هەموویان گرنگتر پێوەندی بە جەماوەرەوەیە، لە ڕاستیدا پەخشانەکانی لەباری ناوەرۆکەوە تێکەڵاوی ئەندێشەی جەماوەرە هەروا کە دەنووسێ: (ئەگەر مێژووی کەون و تازەی ئەو میللەتە، لێقەوماوە و لانەوازە، سەرفیرازە شی کەینەوە و بە وردی لێکی دەینەوە و لە هەر خەلوارەی لاوێمێك بۆ نموونە بێنینەوە کتێبێك وەك تەوراتی لێ چێ دەبێت).

پێنجەم: نووسەرێکی جیاواز

هەژار ئەگەر پلە بەرزی لە پەخشاندا دەست کەوتووە، زۆرتر ئەوە بووە وازی لە ڕێبازی کۆن هێناوە و هەوڵی ئەوەبووە گۆڕانێکی بنچینەیی لە پەخشانی کوردیدا بەدی بێنێ، ئەگەرچی تائێستاش کەسانێك هەن کەم تا کورتێك پەخشانی جوان دەنووسن، بەڵام دوای ئەوەی هەژار گۆڕەپانی پەخشانی کوردی

بەرهـەمی وامـان نـەدیوە کـە بگاتـە ئاسـتی بەرهەمـەکانی هـەژار، شارەزایی بەسەر مۆسیقای کەلام و هەروەها ڕەچاوکردنی ڕێبـازی نـوێ، لـە هـەژار نووسـەرێکی وەهـا دەخـولْقێنێ (لەبیرتـە جـارێ هاوکاری قیت و زیت و لـە بـاری چـاویلکە لـە چـاو، بـەنێو خێـوێ کۆشـێك شـادە و بڕوانامـەی پلـەی ژووروو، زۆریـش گـەرمی کوردایەتی تەوس و توانجی دە مەم و زینەکەم دەگرت کـە بۆچـی (ببتە) نووسیوە و نەتزانیوە شـێوەی هـەولێر نارەوانـە؟! عـەرزم کرد چۆنم نووسیبا ڕەوانـتر بـوو، فـەرمووی ئـەبوا (ببێتـە وانـێ) بووبایەت کە شێوەی سلێمانییە، وەنا شکوری خـودا نـەوێ ئـەم نەخۆشـینە گرانـە لـە مـەهاباد، سـلەیمانی، لای هێنـدێکیش نووسـەرانی بادینـانی لـە تەشـەناکردنایە، ئەگـەر زۆر زوو چـاری نەکەین، لەم شەڕە شار و شەڕەکانە دەس بەر نەدەین ئەم شـەڕە شاخە وێڵ نەکەین– دەبێت خوا بەو ڕۆژە نـەکا– ئەوەنـدە کۆکـە زمانەش لە چوار پەلان گوێی سـاغە و ئـاهێکی پێـوە نـەماوە، لـە ناخی ئاخدا بنێژین و ئەلفاتیحای بە عەرەبی بۆ دابدەین).

شەشەم: ئاوێنەی کۆمەڵگا

نـاوەرۆکی پەخـشانەکانی هـەژار بـاس لـە ڕەسـەنایەتی،

تایبەتمەندی، سروشت و دابونەریتی کوردەواری دەکەن و دژی هەر چەشنە نەزانین و ستەمێکە بێ گومان تا ئاخرین چرکەکانی ژیانی لەسەر ئەو ڕێبازە بوو کەوا سوێندی پێ خواردبوو یەکە یەکەی وشەکانی هەڵگری خەم و ئەوین و نهێنییەکانی دەروونی مرۆڤی کوردە (دەبێتنین لە دێیەك بووك ئەهێنن، سوار سوار بووە ڕمبازی ئەکەن داوەت دەگەڕێ کەسك و سوور تێکەڵ بووە، شادییە، بووکێکی تەواو بە تاراییی سوورەوە بۆ ماڵی زاوا دەگوێزرێتەوە، زاوایەکەی زەبەلاحی چوار شانە گیڵەی سمێڵێ دێ و دەچێتە پاڵ بووك، بەرهەمی ئەو هەراو گرمە و بەزم و ئاهەنگە پاش چەن ساڵێك چەن منداڵێکی زیت و خونچیلانەیە، مناڵیش لەگاڵتەی خۆیاندا لاسایی ئەوان دەکەنەوە، پەڕۆیەك بەسەر کچکۆڵێکدا ئەدەن و کیش ناودەنێن زاوا و چەند مناڵێکیش سواری قامیش لە قەستی ئەسپ و بووك ئەبەن، بەڵام پاش تاوێك بڕوانە هەر خۆشیان لەبیریان چۆتەوە چییان ئەکرد).

حەوتەم: پەخشانی ئایینی

ئەو چەشنە، پارچە ئەدەبێتکی پەخشانە کە سەبارەت بە بابەتێك لە بابەتەکانی ئایین دەدوێ. زۆربەی پەخشانە ئایینییەکانی مامۆستا هەژار لە وەرگێڕانی قورئانی پیرۆزدا دەبێتنرێ، زاڵ

بوونی بەسەر زمانی عەرەبی و شارەزایی بێ وێنە لە زمانی کوردیدا پەخشانێکی سەرکەوتوو، خولّقاندووە و شێوازێکی تایبەت وە بەردەگرێ و زۆربەی نووسراوەکانی لەم بوارەدا دەخرێتە یانەی پەخشانی سەروادار، یان (نثر مسجع) لەم نووسراوانەدا پاشبەندەکان تەراز دەکرێن و سەجعێکی جوان پێکدێنن.

(سۆند بە هەژار، بە زەیتونیش،- سۆند بە تۆزی سینایە- بەم بازێڕەش کە مەترسی وەبەرنایە- ئێمە مرۆن لە ڕێکترین شێوەدا وەدی هێناوە- پاشان گێڕاومانەتەوە بۆ پلەی هەرە بەرە ژێر- مەر ئەوانەی باوەڕدار و ئەکار چاك بوون کە پاداشتیان دوایی نایە- ûسا ئەی مرۆ چی تۆی دەسخەڕۆ کردووە کە ژینەوت پێ درۆیە؟. ئاخۆ خودا لە هەموو فەرمانڕەوایان باشتر بە کاریان ڕا ناگا).

ئەنجامی باسەکەمان ئاوا بەرەو کۆتایی دەبەین کە بەبێ دوو تایبەتمەندی. یەکەم (تایبەتی بوونی پەخشان) دووەم پێوەندی لقە سەرەکییەکانی ئەدەب لەگەڵ یەکدا کە لەوانە پەخشانە، دەبێت سەرنجی نووسەران بۆ لای خۆی ڕابکێشێ، قوتابخانەی هەژار لە پەخشاندا قوتابخانە دەوڵەمەندە، ئەو پەخشانانەی

مامۆستا کە وتارەکانیدا پرژ و بڵاون، کۆبکرێتەوە و لە فێرگە و زانستگاکان بخرێنە بەردەست خوێندەواران و پێویستە هاورێ لەگەڵ توێژینەوە و تاووتووی پەخشانەکانی، باس لە قووڵی ئەندێشە و تێڕوانین و دەست و بازووی هەژار لە پەخشاندا بکرێت هەر بەو هۆیەوە هەوڵ بدەین هزر و بیری کوردی خوێندەواران بخەینە چوارچێوەی پەخشان..

سەرچاوەکان:

1- چێشتی مجێور، هەژار، چاپی یەکەم، 1997.

2- گۆڤاری ڕۆڤار 34، چاپی دووەم.

3- گۆڤاری سروە، ژمارەی 133، 179.

4- پیرەمێرد و نووسین و ڕۆژنامە، سەباحی غالیب.

5- وەرگێڕانی قورئان، هەژار، چاپی یەکەم بڵاوگەی سروش.

6- هۆشیاریمان، فوئاد تاهیر سادق، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2001.

7- هەنبانە بۆرینە، هەژار، چاپی سێیەم، بڵاوگەی سروش.

8- بۆ کوردستان، هەژار، بڵاوگەی ئاراس.

9- خەییام بە کوردی، هەژار، چاپی دووەم، بڵاوگەی سروش.

10- تاریک و ڕوون، هێمن، زنجیرەی 75، ساڵی 2001 بنکەی ئەدەبیاتی پێشەوا.

11- وتار، محەمەدی ئەحمەدیمان، مەهاباد.

هەژار و ئایین

محەمەد ئەحمەدیان

بەشـێکی زۆر لەنووسـەران و هەسـتیاران و ڕووناکبیرانی کـورد دەگەڵ ئەوە ڕێبازی سـەرەکییان نەتـەوە دۆسـتی و گـەل ویـستی بووە، لەو پـەنجا ساڵەی ڕابـردوودا، لـە حانـد ئـایین و بیروبـڕوای ئـایینی بـەڕێز و حورمـەت دواون، بـەرد و کلـۆ و گلمـەتیان نەهاویشتۆتە بڕواداران و فڕو تانـە و تەشـەریان لـەبیروڕای ئـایینی نەداوە، بـەپێی ویـستی ڕۆژ چـەپ و چـیر نەسـووڕاون، ئەگەرچـی ئامانجی سەرەکییان کوردایەتی بـووە، بـەڵام لـەو ڕاستییە حـاڵی بوون کـە ئـایین وەك ئـەخلاق و یاسـا بەشـێکی گـرنگ و بنـەڕەتی دەسـەڵاتی کۆمەڵایەتییـە، ئـایین وەك خـاك و ڕەچـەڵەك و زمـان، پاڵپشت و پێناسە نەتەوایەتییە، بەو هۆیەوە لە حاند ئـایین بـەڕێز و حورمـەت هەڵـسوکەوتیان کـردووە، وێنـەی ئـەو کەسـایەتییانە زۆرن وەك مەلا ئەحمەدی فـەوزی و سـەیف و هـەژار و خاڵـەمین و ئاوات و ئیدی...

ئەگـەر لـەو دەلاقـەوەڕا بڕوانینـە کەسـایەتی مامۆسـتا هـەژار،

دەبێتنین نووسەرێکی بەهێز و خامەڕەنگین و نیشتمان دۆست و خوداپەرستە، هەژار هەڵکەوتە کوردی موکریانە، لە حوجرەی فەقێیەکانی موکریان پەروەردەبووە، لەو حوجرانەی بەدرێژایی سەدان ساڵ بێ پسانەوە لە دڵی تاریکە شەودا سەدان خۆریان لێ هەڵاتووە و چاوگەی هەڵقوڵینی ڕووناکبیر و نەتەوە خواز و هەستیار و خاوەن زمان و قەڵەم بووە، هەر بۆیە مێژووی نەتەوەی کورد شانازی بە حوجرەوە دەکا، مامۆستا هەژاریش ئەو شانازییە لەسەر شانی خۆی هەست پێ دەکا و بیرەوەری حوجرە لەبیر ناباتەوە و لە پێشەکی قانووندا دەڵێ: پدر روحانی بود، درعلوم عربی مهارت داشت، ازدسترنج خود می زیست و کشاورزی راپیشه می کرد... به مفاد مپل عرب: جوجەو غا ز بایدشنا یادبگیرد، پدر پسرانش رادرس می داد کە ماهم روحانی شویم، شمەای ازمبادی عربی راپیش پدرێموختیم، پس مرا روانەو مدارس دینی کرد،... ما (فقێ) هابایستی هرروز بعداز نمازعهر درخانە های مسلمانان روستایی را بکوبیم وێدای بلند سردهیم (نانی فەقێ ڕەحمەتی خودا و لێ بێ)، مامۆستا هەژار لە چێشتی مجێوردا لە چەند جێ باسی حوجرە و فەقێیەتی خۆی دەکا و دەڵێ: (زەبیحی وەك من فەقێی دایمی و ڕەسمی نەبوو، دەرسی

دەخوێند و دەگەڕاوە ماڵە خۆی. بابم زۆری کەیف هات کە دەگەڵ (فەقێکان) بچمە خانەقا کە شوێنێکی پیرۆزە و خوێندنی ئەوێ بەرەکەتی هەیە.. لە خانەقا لە حوجرە بەرتەنگ دامەزراین و خوێندن دەستی پێکرد، لەگوڵستان دەچوومە بوستان، دەرسی عارەبی لە (تەسریفی رەنجانی و عەوامیل) ڕا بەرەو (نموذج و سەمەدیە) ڕۆیشت ، شێخ محەمەد– کوڕی شێخی بورهان – بۆ خۆی دەرسی ئوسووڵ و هێندێك شەرعی شافیعی پێ گوتم. پاش ماوەیەك چوومە تورجان و لەوێرا هاتمە سابلاغ لە مزگەوتی بازاڕ بوومە فەقێ لەلای مامۆستا مەلا حوسێنی مەجدی، ئەو کەسایەتییەی دوایە لەکۆماری مەهاباد بوو بە وەزیری داد. جگە لەدەرسی سەرف و نەحو، قەسیدەی (بانەت سوعادەی کەعبی ئیبنی زوبەیر) و (لامیەتولعەرەب)ی (ئیبنولوەردی)م لای خوێند و لەبەرم کرد... دوایە چووینە وشتەپەی خوار بۆکان و (شەرحی سیوتی لەسەر ئەلفییەی ئیبنومالك) و (ئەدەبیێتاتی فارسی و حیسابم خوێند. مامۆستا هەژار دەیان ساڵ دوای فەقێیەتی لە وشتەپە یادی ئەو سەردەمە دەکا و دەڵێ:

وشتەپە داخوا فەقێلەی دێنێ

یان لەجێی ئێمە پەپۆ دەخوێنێ

لەدرێژەی باسی حوجرە مامۆستا هەژار لە لاپەڕەی 32ی چێشتی مجێوردا دەڵێ: (بابم دەیفەرموو، ئاواتم ئەوەیە کوڕی من ببێتە مەلا و بە کەوای شۆڕەوە ببینم کە دوو فەقێی لەدواوە دەڕۆن).

گێڕانەوە و هێنانە گۆڕی ئەو ڕووداوانە چ ڕوون دەکەنەوە؟ ئەو مەبەستە ڕوون دەکەنەوە کە مامۆستا هەژار لە حوجرە پەروەردە بووە وەك بۆ خۆی لە پێشەکی قانووندا دەڵێ: (نە دانشگاهی دیده ام و نه به پایگاهی رسیده ام که مرا دکتر خطاب کنند) کەسایەتی مامۆستا هەژار لە حوجرەدا شکڵی گرتووە، ئەو ڕووداوانەن کەسایەتی هەژار دەخوڵقێنن و بیروبڕوای لەگەڵ دەردێنن و خۆناسین و خوداناسین و دوایە ئازایەتی و مەردایەتی و کورردایەتی بەرهەم دێنن.

بۆ ڕوون بوونەوەی بیری ئەو کەسانەی زانیاری ئەوتۆیان لە حوجرە نییە دەڵێین: حوجرە خەزێنەی میللی و مەزهەبی کوردستانە، ئەوەی هەمانە و سەردەستە و پێشەنگی هەموو دەستانە بەرهەمی حوجرەکانە لە خانی و مەلای جەزیری و مەولەوی و نالی و مەحوی ڕا تا قانیع و هەژار و هێمن ئەوانە ئەستێرەی پڕشنگداری نێو حوجرەن. مەلا محەمەدی قزڵجی تورجانی زادە، ئەو کەسایەتییەی 90 ساڵ پێش ئێستا

(1340ی مانگی) لە ورمێ ڕۆژنامەی (کورد)ی سەردەمی سمایل ئاغای سەرپەرشتی کرد و بەڕێوەی برد، پەروەردەی حوجرە بوو، هەروا مەلا مەحموودی بایەزیدی، ئەو کەسایەتییەی 34 ساڵ (1846- 1869) هاوکاری ئەلیکساندر ژابای کرد، ڕۆدێنکۆ دەڵێ: گەلی کورد زۆر قەرزداری مەلا مەحموودە، ئەگەر هەوڵ و تەقەلای مەلا مەحموود و ژابا نەبوایە، سەرچاوە گرنگەکانی ئەدەبێت کوردی سەدەکانی ناوەند تا ئەوڕۆ بە نەزانراوی دەمانەوە) حوجرە ئەو جێیەیە کە مامۆستا هەژار لە پێشەکی قانووندا دەڵێ: (زینهار نثنداري كة مدارس مساجد كردستان تحت إشراف دولت يا بودجةمعين ادارة مي شدةاست).

جا کەسێك لە حوجرە پەروەردە بووبێ، بۆ سەیرە ڕێز و حورمەتی ئایینی لەبەربێ؟ مامۆستا هەژار بڕوای وابوو نەتەوەی کورد وەکو چەند میلیارد ئینسانی سەر ئەو عەرزە، لە موسڵمان و گاور و جوولەکە و بودایی ئەو مافەی بۆ خۆی بە ڕەوا زانیوە بیرو بڕوا هەڵبژاردووە و ئیسلامەتی کردۆتە ڕێو شوێنی خۆی، زۆربەی هەرە زۆری ئەو گەلە پەیڕەوی ئایینی ئیسلامە، فەرهەنگی نەتەوایەتی و دابونەریتی کۆمەڵایەتی لەگەڵ یاسا و دابو بڕیارەکانی ئیسلامدا وا تێکەڵ بوون ناسینەوەیان گەلێك دژوارە،

هەر دێ کوردستان تەنانەت ئەو دێیانەی چەند ماڵێکن، مزگەوت و نویژگەیان هەیە، لەسەر هەر کانیاوێك تاتە بەردێك بە وێنەی بەرماڵی سروشتی دابین کراوە تا ڕێورەسمی ئایینی بەهاسانی بەڕێوەبەرن، ڕەنگدانەوەی ئایین لە کولتووری ئێمەدا وەك شین و شایی و جەژن و پرسەو ژن هێنان و جلوبەرگ و تەنانەت خانوو و خوو ڕەوشتەکان بەرچاوە، پێوەندی ئێمە و ئایین لێك بەستراوە و پێك بەستراوە.

مامۆستا هەژار گازندە و ڕەخنەی لە یاسای ئیسلام و دەقی پیرۆز نەبووە، بەڵام لە چنگ موسوڵمانی کەمتەرخەم و زەنگۆڵ زاڵە و ناڵەی هاتووە، یاسای ئیسلامی پێ ڕەوایە و باوەڕی بە ئیسلامەتی و دەقی پیرۆز ئاشکرایە، دەڵێ: (ئەو ئیسلامە کە بەرنامەی قورئانە دەگەڵ ئاکاری ئەوانەی نزیکەی چاردە چەرخە بەناوی موسوڵمانەتی حوکم دەکەن پێکی بگرە! تا بزانی تا کوێ یەکتر دەگرنەوە؟! هەر لە دەورانی ئەمەوی تا سەفەوی، تا دەگاتە ئەو ڕۆژگارەی بۆ خۆمان تێیدا دەژین چەند خاوەن زۆر و هەژار خۆر، بەناوی دین، خواردوویانین و دەمانخۆن هەر ناکەسێك و تەرەفێك دەستی ڕۆیشت، بە زۆری کوتەك و قامچی، خۆی ناودەنێ ڕاسپاردەی ئاسمان و بەڕێوەبەری قورئان و بەرانبەر بە

ئارەزووی خۆی مانای ئایەتان دەگۆڕێ و خۆ بەسەر موسڵماناندا دەسەپێنێ، کێ دەوێرێ هاوار بکا؟ کێ زات دەکا لە دەست زوڵم بناڵێنێ؟ هەر دەسبەجێ ئایەتێکی بۆ دێننەوە و بە کوتك لێی حاڵی دەکەن کە: هەربێژێ لەل، کافرە و ڕەوایە خوێنی برژێنن).

مامۆستا هەژار موسڵمانان هان دەدا بۆ یەکگرتن، ئاگاداریان دەکاتەوە کە فەلە و گاور و جوو ساڵیانی ساڵە پێکەوە شەڕ و هەرایانە ئەوڕۆ لە داخی دوژمنە سەرەکییەکەیان واتە ئیسلام بوونەوەیەك ماڵ و کاکە و برالەیی دەکەن، بڕوانە ئەو مەبەستە چۆن بزەی تاڵ دەخاتە سەر لێو بە ڕاوێژی خۆماڵی و ئایدیۆمی تایبەت بە زمانی کوردی دەڕازێنێتەوە و دەڵێ:

(ان گرت خاچ پەرست و جوو، ڕێزی دوژمنان پتەو بوو، ئیسلام لێك جودابوونەوە بەرەو نەزانی چوونەوە، سڕبوون، بوونە ماران گەستە، بوون بە سەد تیرە سەد دەستە، تێك بەربوون، بە جارێك بێ سەروبەربوون... فەلە زل بوون، جوو بوو بەشت بەشی ئێمەش هەرقت هەرفت، هەرگیز و فت).

ئەوکاتەی مەرامی مارکسی برەوی هەبوو، مامۆستا هەژار ماوەیەك لە سۆڵیەت دەژیا، بەهیچ کلۆجێك ئۆگری ئەو مەرامە نەبوو، لەبەر ئەوە ئەو مەرامە سکڵی خوداپەرستی و گەل دۆستی دادەمرکاند،

نامۆیی لێ دەکرد و لای بۆژۆ بوو، مامۆستا هەژار دەڵێ: (پێم سەیر بوو کە لەشۆرەوی دینێکی سەربەخۆ پەیدابووە، ئەویش بەپیرۆز زانینی لینینە، لاشەکەی مۆمیایی کراوە و ماوە، بۆتە جێگە زیارەتی هەموو کەس، لە زستان و هاویندا هەمیشە بچۆ، بە درێژایی کیلۆمەترێك خەڵکە بۆ نۆرە زیارەت ڕاوەستاون).

لە بەینی ساڵەکانی 1957 تا 1958ی زایینی کە سەرپەرەی کارەسات مامۆستا هەژاری بۆ لینینگراد حەوادا، کە شارێکی ماتریالیستی و ناوەندی کۆمێنتەرن بوو، ئەو مەزنە پیاوە لەباتی ئەوەی وەکو هێندێك لە پیاوە گەورەکانی ئەو سەردەمە بچێتە سەر قەبری لینین و چاوێك بە مانیفیست داخشێنێ، دەچێتە مزگەوتی جومعەی لێنینگراد و دەگەڵ مەلای ئەو مزگەوتە–عەبدولباری– لە بارەی قورئان و ئایین باس دەکا).

مامۆستا هەژار لەشەرەفنامەدا هەڵوێستی خۆی سەبارەت بە ئایینی پاك و بێ گەردی ئیسلام ئاشکرا دەردەبڕێ، بەڵام وەك هەمیشە گازندە لەلایەنگرانی دەگرێ، کە یاسا پشتگوێ دەدرێ و ڕەگەزپەرستی وەبرەو دەخرێ، نەتەوەی بێ هێز وەلا دەندرێ، ئەوە هەڵوێستی مامۆستا هەژارە لە پێشەکی شەرەفنامەدا کە دەفەرموێ: (ئایینی پاك و بێ گەردی ئیسلامەتی کە لەسەرەتاوە

پەیدابووە، تیشکی برایەتی و یەکسانی وەچیاکانی کوردستانیش کەوتووە، تاریکایی ئاگرپەرستی لەسەر ڕەواندووین و چاکان و پاکانی ئیسلامی تێ گەیاندووین کە موسڵمان هەموو پێکەوە بران و ڕەش و سپی و سۆر و زەرد و کەوەیەك لە ئارادا نییە، هەموو ڕەگەز و تیرە و هۆز و نەتەوەیەك لە بەرانبەر بارەگای خودای بەرزدا یەك جۆرن و یەك تەرزن، نەژاد پەرستی ستەمکارانە کاری بەدکارانە و هەوێنی بێ ئاکاری و پەستییە، کەس لە کەس زلتر نییە هەموو موسڵمانێك خاوەنی هەر ڕەنگێك و خێوی هەر زمانێك بێ، لەبەر بەرِ بەرۆچکەی خۆرەتاوی ئیسلامەتیدا بە سانایی دەحەوێتەوە و هیچ بێ هێز و پینێك لە بۆتەی دەستەڵاتداراندا ناتاوێتەوە، پلەی لە پێشی و گەورەیی، بە ئەندازەی ئاکاری باش و لە خواترسانە. کوردیش کە چوونەتە ژێر سێبەری ئاڵای پیرۆزی ئەو ئایینە پاکە، دیتوویانە وەك بیستوویانە وایە و موسڵمان هەمووی پێکەوە برایە و هەموو بۆ یەکتر پشت و پەنایە و ئەگەر جاران بێ کەس بوون وا لە سایەی ئەو فەرمانە ئاسمانییەدا کە قورئانە ماوە زۆر باش حەساونەتەوە).

مامۆستا هەژار دوای ئەو وەباڵکێشانە و ڕاستی هەڵدانەدا، خەم و مەراقی خۆی بۆ لاڕێ بوونی ئیسلام و چەوسانەوەی دووبارە ئاوا

هەڵدەرێژێ و دەڵێ: (بەڵام هـەژار داخ و مخـابن! کـە ئـەو جەژنـە پیرۆزە زۆری نەخایاند و لەشکری خـەم و پـەژارە دووبـارە سـەری لێ دانەوە و بەسەربەسـتی نەمانـەوە.. زۆرداری بـەنێو موسـڵمان، وەك گــورگی کەپەنــە بەشــان خۆیــان نێــو نــاوە شــوان و لــە فەرمانەکانی خوا هەرچی بۆیان نـەلواوە، پـشتگوێیان خـستووە و دەسـتیان کـردووە بـە ڕەگەزپەرسـتی و ملیـان نـاوە لـە نەتـەوە هەڵاواردن و بێ هێز خواردن).

دەروونی ئەو پیاوە مەزنەی کورد ئاورگێك بوو کـە دوو سـکڵی زۆر گــەورەی تێــدا دایــسا کــە ســەڕ ســەڕی کارەســات نــە هــەر نەیدەکوژاندنەوە، بەڵکو زیاتر و زۆرتر دەیگەشـاندنەوە، ك ئـاوری خوداپەرستی و ئەوی دی سـکڵی ئـاوری گـەل دۆسـتی. سـاڵەکانی ئاخری تەمەنی هەموو کارێکی وەلا ناو سەری بەسەر کەلامی خـوا و قورئانـدا گـرت و بـە زمـانی کـوردی تەرجەمـەی کـرد، هـەموو کوردێـك دڵــی پــشکووت ئەوکاتــەی وەرگێــڕاوی کــەلامی خــودای بەقەڵەمی هەژار و بەزمانی کوردی ڕەسەن و پەتی چاوپێکەوت چ هیوا و ئومێدێك سەبارەت بە داهاتووی ئـەو کـارە بەنرخـە هەڵڕژایــە نێــو بیرگەکانــەوە لــەو کاتــەدا کــە پــشوو ســواری نەخۆشییەکانی چاخی زورهـانی بـوو، دەیفـەرموو (تـۆ خـوا– لـێم

گەڕێن، بەڵکو کارەکەم تەواوکەم) دەست بە وەکاز و چاو لە ئاسۆی مەرگ، لە هەورازی پیری وەسەردەکەوت، باری گرانی ئەو کارە خێرەی خستە سەر کۆڵی خۆی و توانی بڵێ: (ئۆخەی ئەوە نەمردم و ئەو کۆڵە قورس و گرانەم وەسەرخست). مامۆستایانی ئایینی کوردستان تێکڕا منەتباری ئەون، مامۆستا ئەحمەدیان لە وتارێکدا نووسیویە: ئەمن بەنێوی کوردێکی بەرپرسیاری ئایینی، بەش بەحاڵی خۆم زۆر پاپای ئەو مامۆستایەم و کارەکەشی زۆر پەسند دەکەم) شێوەی وەرگێڕان و ڕازاندنەوەی ئەو بەرهەمە، خوێنەر بۆ لای خۆی ڕادەکێشێ، کەڵك وەرگرتن لە زۆربەی زاراوە و دیالێکتەکانی کوردی و بەکارهێنانی زمانی پەتی و ڕەسەن بۆ پاراستنی دەسەڵاتی زمانی قورئان، ئەو وەرگێڕانە بەهێزتر دەکا، کاك خالەقی یەعقوبی لە دەنگی بلوورینی دەقدا دەڵێ: مامۆستا هەژار خوێنەری کوردی لە چێژی جوانکاری سەجع و سەروای دەقی عارەبی، بە زمانە خۆماڵییەکەی بێ بەش نەکردووە، پاراستنی وردەکاری و پەردە لەسەر لادانی مەبەستی شاراوە و تێکەڵاوی تەمومژ ئەو وەرگێڕانە بەهێز دەکا، بەکارهێنانی دەستەواژەی خۆماڵی و ئایدیۆمی تایبەت بەزمانی کوردی بەجۆرێك خوێنەر لەکاتی خوێندنەوەدا هەست بە خزمایەتی لەگەڵ

زمانەکە دەکات وەك دەڵێ: ئەبولەهەب هەردوو دەستی شەلەبێ و عەمری نەمێنێ، کەڕن لاڵن، چاویان کوێرە و لەتلیاتی تەڕیش ناگەن، لەپاش تەنگانە فەرحانین، ئەوان کاکە و برالەی خۆیان کرد فێڵی بکەن، زۆر وێنەی دی.

مامۆستا هەژار بەو وەرگێڕانە پردی خۆشەویستی و یەك ماڵ بوونی لەنێوان ئایینی ئیسلام و کورد نۆژەن کردەوە، هەر ئەو پردەی کە لە ڕۆژی هەوەڵی هاتنی ئیسلام جابان (جاوان) گاوانێکی کورد لە کوردستان ڕا بەرەو مەدینە و شاری پێغەمبەری خۆشەویست هەڵیبەستبوو، جێی سەرنج ئەوەیە مامۆستا هەژار ژیاننامەکەشی بۆ وەبیرهێنانەوەی کۆڕی پیاو ماقوڵانی کوردەواری لە مزگەوت و ماڵی خودا نێو دەنێ چێشتی مجێور– مجێور واتە ئەو کەسەی خزمەتی نوێژگە و ماڵی خودا دەکا، مامۆستا هەژار بەدابی موسڵمانان و گەورە پیاوانی کورد وەسیەتنامە دەنووسێ و سەردێری ئەو وەسیەتنامە بە وتار و حەدیسی پێغەمبەر دەڕازێنێتەوە و دەڵێ:

(لەو دنیا هەر کەس دەگەڵ ئەوانە حەشری دەکرێ کە لەسەر دنیا خۆشی ویستوون)

لەدواییدا دەپاڕێینەوە کە خودا ئەو پاڕانەوەیە قەبووڵ کا:

ئیلاهی تۆ، بە زاتی زولجەلالت
خودا تۆ، بەو سیفاتی بێ میسالت
بە هەققی ئەو کەسەی فەرمووتە لولاك
نەبوو مەتڵەب کە بیکەم خەلقی ئەفلاك
بکە ڕوحمێ بەمن بەس ڕووسیاهم
بدە دەورەی سیاهی هەر گوناهم
عبوورم چۆن ئەبێ من لەو سنوورە
کە تێشووی لازمە ئەو ڕێگە دوورە
ئیتر من هەر بەمە ئومێدەوارم
کە تۆ نێوت (کەریم)ە و من (هەژار)م

لە یادی مەرگی هەژاردا

ئەنوەر جاف– سلێمانی

منیش وەك هەر ك لەئێوە دڵنیام ئەو کەسەی کە ئێمەی لە یادکرنەوەی مەرگی خۆیدا کۆکردۆتەوە زۆر لەوە زیاتر هەڵدەگرێ کەبۆی کراوەوبۆی وتراوە ،چونکە ئەو نەك هەر (قەرزی نیشتیمانەکەی لەسەر خۆی نەهێشتووە وەك جەنابی د. کمال مەزهەر فەرموویەتی) بەڵکو زیادە رەوی ناکەین ئەگەر بڵێین : (هەموو کوردی قەرزداری خۆی کردووە)، چونکە هەموو ساتێکی تەمەنە بەپیت وپڕ بەرەکەتەکەی بۆ ڕاژە بەئێمەونەوەکانی داهاتوومان بەخشی و تا دوا هەناسە کە گیانی پاك و بەرزە فڕی بەخوای خۆی سپاردووە کووڕی هەوراز ولێژی تەلانی ئەو ڕێگە سەخت و پیرۆزەی کە گرتبوویەبەر نەك هەرچۆکی پێدانەدا بەڵکو هەنگاویشی پێ شل نەکردوو، سەرباری پیری و نەخۆشی هەر بەهەمان گوڕی یەکەم هەنگاوی دواهەنگاوی هەڵهێنا ،خوای گەورە لێی خۆش بووبێت و بەبەهەشتی بەرینی سپاردبێت .

یـاران و دۆسـتانی بابـه هـەژار ئێمـه وگـشت ئەوانـەش کەبـە(دڵ و گیـان) لێـرەن و لەبـەر هـۆی جۆراوجـۆر نـەیانتوانیوه لەگەڵمانـدا ئامـادەبن وبەجەسـته لەشـوێن و جێگـەی تـرن، هـەر هەموومان پەروانەی دەوری گڕی دڵ و رووناکی بیری مرۆڤێکین که درِ بـەتاریکی نـەزانی ورەشـایی دەروون دەدا،بـەڵی هـەموو ئـەو بەهرەوتایبەتمەندی و خەسڵەت و سیفەته بەرز وجوانانـەی کەلـەم زاتەدا کۆبوبونەوە و گەیاندبویانه ئەو ئاسته بڵنده ، هەر یەکـەیان شایـستەی ئـەوەن بـەووردی لێیـان بکۆڵدرێتەوەولەسـەریان بنووسرێت و بەهەند وەربگیرێـن، لەراسـتی دا هـەر ئـەوەش کـاری هەژارناس و هەژارزاناکانه، کەپێویسته لەسـەر شـاعیر و پەخـشان نوسـی و ووتـارو بابەتنووسـی ئـەدەبێت و مێـژوویی و کـاری فەرهـەنگ و وەرگێـڕی و بـەهرەوتواناو بلیمـەتی و بەهەڵوێـستی و بـوێری و وەفـاداری و بـەهاکانی تـری هەڵوێـسته بکـەن ،و دوای روونکردنـەوەو نرخانـدنی ئـەکادیمی و مرۆیانـه لەرێگـەی کەناڵـه جۆراوجۆرەکانەوە دایبەزێننه ناو رەشایی خـەڵك وهـەموان لێـی بەهرەمەند بن وسوود وچێژ لەبەرهەمه نایابەکانی وەرگرن وئاستی رۆشـنبیری خوێنـەری بەرهەمـەکانی بەرادەیـەك بەرزبێتەوەکـه ژیانیان بگۆرێت بۆ بارێکی باشترو ئاسوودەترین .

من لێرەدا نامەوێت لەسەر بوارێك لەوبوارانەی بابا هەژار بەرهەمی تێدا هەیە ، یان لەسەر ك لەبەهرەو خەسڵەتەکانی بدوێم ، بەڵام دەبێت ئاماژە بۆ ئەوە بکەم کە وەك لەئاسمانی ئەدەبێت کوردیدا خۆرە لەبواری وەرێگڕاندا سەرسووڕهێنەو بەبڕوای من تەنیا قوتابخانەیەکە کە پێویستە وەرگێری سەرکەوتوو بڕوانامەی لێبەدەست بێنێ ، ئەوەش لەبەر زۆر هۆکار کە هەندێکیان لەسەر نوسیوە وزۆر زیاتریشیان لەسەر دەنوسرێت .. مامۆستا هێمن زانیویەتی چی دەڵێ کەلە دوای پێداچوونەوەی وەرگێڕاوی شەرەفنامەدا فەرموویەتی :" هەرکەس لەوەرگێڕان شارەزا بێت ، دەزانێت هەژار لەو هونەرەدا دوانەکەوتووە و زۆریش لەسەرە. ". یان لەبواری پەخشان نووسین کەئەگەر بەهەق بوایە دەبوو خەڵاتی جیهانیی پێببەخشرایە ،خۆلەبواری نوکتە سەنجی وگەپ وگەمەدا ئەگەر خۆی بۆ تەرخانکردباو بەکاری لەپێشتر وپێویسترەوە خەریك نەبا زۆری لە(عەزیز نەسین)ی تورك و رەسوول هەمزەتۆڵی خۆشگوفتو خۆشنوکتەی تێدەپەڕاند ، نەك هەر ئەوەندە لەزۆر بواری تریشدا ئەو پەپوولە ئاسا و بێ تاوانەکەلەئاستی پێویستدا دەرنەکەوتوو و هۆکارەکەشی هەر ئەوەیە کە ڕۆڵەی بەوەفای گەلێکی دەرنەکەوتووە....

لای هەڵۆی بەرزەفڕی بەرزە مژی
چۆن بژی مەرجە نەوەك چەندە بژی

باباهەژاری موکریانی پەیامێکی مرۆڤایەتیەو بەرهەمەکانی بۆ ئەوانە بەجێهێشتووە کەبەتەنگ مرۆڤ و مرۆڤایەتیەوەن ،ئەو جەختی لەسەر دوو خاڵ کردۆتەوەو بەکردەوەەش لەژیانیدا پەیڕەوی کردوون : یەکەم :روونکردنەوەی هۆش و دووەم پاککردنەوەی دەروون ، کەبەراستی ئەگەر ئەم دووانە لەمرۆڤدا کۆنەبنەوە کارەساتە ، و مرۆڤ یان بەستەملێکراوی سەردەنێتەوە یان دەبێتتە دڕندەیەك کە هیچ مارێکی بێ ئامان و گورگێکی برسی ئەوەندەبەزەڕ نابن.

پەیامی بابا هەژار تێمان دەگەیەنێ کە مرۆڤ نەئەبێ ستەملێکراو بێ و نێچیر نەستەمکار بێ ودڕەندە. دەبێت بۆ ئەوەی وەك مرۆڤ بژی هەمیشە دژایەتی ئەو دووسیستەمەبکات ،تەنیا ڕێگەی خۆپاراستنیش لێیان زۆرکردنی زانست وپاککردنەوەی دەروونە. ئەم پەیامە خەڵکی تێدەگەیەنێ کە هەوڵ بدەن بزانن مافی خۆیان لەئاستی تاك و کۆمەڵ و مرۆڤایەتی دا چی یە؟ و چۆن مافی زەوتکراو بەدەست دێننەوە و دەتوانن

بیانپارێزن و وەك مرۆڤ بەئاسوودەیی بژین ،ئاین و داب و نـەریت و یاسا (قەیدن) ڕەهایی ئەوانە سنووردار دەکەن کە مافی مرۆڤی تـر زەوت دەکەن ، کەوابوو کاری مرۆڤی رۆشنبیر ئەوەیە کـە خـۆی و خـەڵکی لـە ڕاسـتی و دادو ڕەوایـی شـارەزاکات ، تـا هـەموو بەئاسوودەیی ئەم ژینە کورتە بەرنە سەر ،نەك (دڕەندە مرۆ) کان بەوەرچـەرخاندن وتـەئویلی دەق و دروسـتکردنی عـورفی خـراپ ودانانی یاسای ستەمکاری لـەژێر نـاوی جۆراوجـۆر وڕەنگاوڕەنگدا ،مافی زۆرینە زەوت بکەن و مام ڕێویانەو دڵپیـسانە هـەموو سنورە پیرۆزەکان بشکێنن و بۆ زیاتر خۆشگوزەرانی خۆیان زێدەتر ژیانی زۆرینە بکەنە دۆزەخ ، بەڵی بابا هەژاری هەڵەموت هەموو تەمەنی خـۆی لـەڕێ ی ئـەم ئامـانج ومەبەسـتەدا دانـا ، هـەموو بەرهەمەکانیـشی جـەختن لەسـەر ئـەو دووخاڵـە ، بەتایبـەتی ئـەو بەرهەمانەی وەریگێـڕاون هـەمووی هەڵبـژاردوون هـەر لـە کۆشـکی بلورینـەوە ،تـا خـەیام و نووسـینە بـەپێزەکانی دکتـۆر علـی شەریعەتی نەمر و قورئانی پیرۆزو تەنانەت مەم وزینـیش کـەخانی خانان بۆخۆی کردوویەتیە بەهانە بۆ دەربڕینی مەبەستێکی گەورە تر .

بەڵێ جۆری ئەو نوسراوانەی کەئەو وەریگێڕاون زۆر جێی سەرنج و بە دواداچوون و باس و خواسن ، دیارە مەبەست بوون، نەك لەخۆوە یان حەز و ئارەزوو ، خۆ (قانون درگـــب)ە کەی (ابوعلی سینا) ئەگەر چی بەتەکلیفیش وەریگێڕاوە ، بەڵام هەموو هەژار ناسێك دڵنیایە کە ئەگەر خۆی ئەو کارە زانستیەی ئەبوسینای لەبەرژەوەندی مرۆڤ نەدیایەو بەئەرکێکی مرۆڤانەی نەزانیبا قەڵەمی لێ نەدەگێڕا..

لەکۆتایی دا ، ئەوەی مامۆستا دەربارەی مستەفاجەوادی مێژوو زان فەرموویەتی کە:" بۆتە پارچەیەك زانست و زانستیش موڵکی هەمووانە " . خۆشی هەروایەو هۆشی مرۆڤ ڕووناك و دەروونی پاك دەکاتەوە وکارێك دەکات ، کە وەك مرۆڤ بژی و بمرێ ، سنووری جوگراف و ڕەگەزو زمان و چین و ماچینیشی بەزاندووەو موڵکی هەمووانە ، چ کورد چ غەیرە کورد .

هیوادارم لەهەژار گەیشتن وهەژار لەخەڵك گەیاندن ئاسوودەمان بکات و گیانی بەرزە فڕی ، بەرزە مژی ئەویش شاد بێ ...

وەرگێڕانی قانوونی ئەبو عەلی سینا

خالید عەسکەری

زاراوەی هۆزو نەتەوەکانی ئەم سەر زەوییە پان و بەرینە هێندە بەرچاو و جۆراو جۆرو نە ناسراوە کە لێکۆڵەرانی هێناوەتە سەر سوڕمان و دۆش دامان، کە چۆنە لەبناری هەرکێویَ لە هەر پێدەشتیَ زاراوە و زمانیَ خۆدەنوێنی ، دانیشتووانی ئەم شوێنانە بە شۆرێکی لەبنە نەهاتوو،بە بیَ گۆرانکاری هەرنەتەوەیەك پشتاوپشت و بەرەبەبەرە زاراوەی خۆی پاراستوە، تێدەکۆشن لەهەڵمەتی وشەی غەوارە بیپارێزن.لەگەڵ ئەوەشا هەموو قەومیَ لە ئێراندا لە کوردەوە بگرە تا ترك،بەلووچ ترکمەن زۆر لە قەومەکانی دیش زمانی فارسییان فێری منالان و تازە پێگەیشتووانی خویان کردووە لەهەموان پتر کورد هەوڵی بیَ وچانی داوە بو ئەو مەبەستە وەك بنەما میللی دا کۆکی لێکراوە هەربۆیە زانا وئەدیب و شاعیری زۆر لەداوێنی ئەو ئەدەبە پێگەیشتوون کە بە دەرسی ئەخلاق ، داب و نەرێت فەرهەنگی خۆیان بپارێزن ، هەر ئەم زانا و دانشمەندە گوم نێوانەن کە ئەم میراتە میللیە بە نرخەیان خەڵاتی بەرەی دوا رۆژی خۆیان کردووە .مامۆستا هەژار رەنگە لێرەدا پێویستی بە ناساندن نەبیَ

با ئەوندە بلّێم لە سالی1300ی هەتاوی لە شاری سـابلّاغ هاتۆتـە دنیاوە،سـەردەمی منـالّی لـە حـوجرەو مزگـەوتی شـار و لادێ خوێندوویـە تـا گەیشتۆتە هـەأەتی لاوی وێـرای بنـە مالّەکـەی لـە سابلّاغ باریان کردووە و لە گوندی تەرەغەی سەر وەشاری بۆکـان نیـشتەجێ بـوون.بـەهۆی زەخـت و دژایـەتی حوکمـات لەگـەلّ گەلەکەی هەر لەتاق لاویدا هەستی نەتەوەیی پـشکووتن و کەوتـە أێبـاز و رێـچکەی سیاسـی.هـەر بـەو تاوانـە لـە ئێرانـەوە رووی کردۆتـەعێراق.لەوێنـدەرێش لـەبری حەسـانەوە ، نەخۆشـی تـینی بۆدینی،دوای تەنگ و چەلّەمە زۆر دەچێتە لوبنـان، پـاش دو سـال دەچـێتە سـوورییە3 سـالّیش لـەوێ دەمێنیتـەوە تـا دەگاتـە کوودەتای عبـدالکریم قاسـم دەگەرێتـەوە بۆ عـێراق لـە مـاوە زۆر کەمدا لە رێکخـراوەی پارتیـدا دبێتـە ئەنـدام لـەو چـاخەدا دەنگـی شیعرەکانی هەژار لەکوردستانی رۆژهـەلّات بـە تایبـەت موکوریـان بلّاو دەبێتتـەوە نـاوی ئـەو وەك شـاعیرێکی میللـی بـەگوێی هـەمو ولّات دەگا.

لەهەمان کاتیشدا لە بەغدا وەك ئەندامێکی ئاکادێمی عیلمی کـاری کردووە لەوێ دبێتە خاوەن مالّ و حالّ و کتێبخانە باش ، مخـابن بە فەرمانی حوکمـاتی بەعـسی بەغـدا تالّـان دەکـرێ ئـەم رووداوە

دبێتە هۆی گەرانەوەی بو ئێران. لە ئێرانیش دەوسییەی رەش بوو لـە لایـەن شـای ئێرانـەوە فـەرمانی کـوژرانی درا بـوو.لـەو پـەری نەداریدا دەژیـا.برێك لـەهاوە ڵـانی لـە لای شـای ئێـران تێکۆشـان حـوکمی دەوسـییەکەی پووچـەڵ کەنـەوە بـەڵام شـا کوتبـووی بەخـشین لـە گۆرێـدا نییـە بـەڵام دەوسـییەکەی دەر مەخـەن.بـۆ پێداویـستیّ ژیـان و بەرێـچوون رووی کـردە ناوەنـدە ئـەدەبێت و زانکۆکان بو خزمەت بە فەرهەنگی وڵاتیّ.

لـەو ناوەندانـە پـاش لێکۆڵینـەوە و توێژینـەوەی رابـردووی بۆیـان دەرکەوتبوو کە شارەزایی ئەوتۆی بەسەر زمانی عـەرەبی بادیـە و عەرەبی پاش ئیـسلام دا هەیـەو هـەروەها ترکـی ئـازەری و ترکـی ئێستەمبوولی بە باشی زانیوە و بۆ فارسیش پەردەیەك لە گۆرێـدا نەبوو زۆربەی

زاراوە کوردییەکانیش لەلای وی هـەر بـە لێـوان بـوو.بـەو هۆیـەوە ئاغای فەرەوەشی پێشنیاری پێکرد(قانون در طب)ی شێخ الرئیس ئەبوعـەلی سـینا وەرگێرێتـە سـەر زمـانی فارسـی.دەفـەرموی لام وابوو وەرگێڕانی عەرەبی بە فارسییە رازی بـووم.بـەڵام کـە بـرێکم سەر لە گەل سوو بـۆم دەرکـەوت زۆر دژوارە.گەرامـەوە لای گـوتم زانستی من پتر لە بواری عەربیدایـە و تێگەیـشتن لـەو شـاعیرانەی

وەك متـبنیّ وابونـواس بەحتەریدایـە و لـە ئـەدەبێتاتی جاهلیەتـدا شـارەزام. وەرگێڕانـی ئـەم کتێبـە لـە وزەی مـن بـەدەرە دکـتر فەرەوەشی کوتی ماندو مەبە هـەر مانگـە لاپـەرەش وەرگـیری بـو ئیمە کەم نییە لە ئاکامدا شانیدا بەری و میللـەتێکی لـە منـەتباری عەرەب رزگار کرد،لێی دەپرسن چۆن بوو کتێبی قانوونت وەرگێـرا دەفەرموێ:

مـن دەردی نـەزانیم زۆر بـەلاوە دەردێکـی گرانـە و ئـەو نەقڵـە دەگێرێتەوە.عەرەبێکی خێڵەکی سەحرا نشین لە تاوڵی دیوەخـانی شێخ سوێند دەخوا کە لەو دنیایەدا هیچ شتێ لـە حـەلاوە خوشـتر نییە (حەلاوە جۆرە شیرینیەکە لـە خورمـا سـاز دەکـرێ.کوتیـان خواردووتە؟ کـوتی بـۆ خـۆم نـا بـە ڵـام کـوڕی مـامم قاقەزەکـەی لستۆتـەوە کە گوایە قاقەزێ بووە کە حەلاوەی تـێ پێـچراوە.بۆیـە بە ئاشکرا ئەم راستیە دەردەخا کە هەزار سال و ئەندێکـە ئێمـەی ئیرانی شانازی بە بوونی شـێخ الـرئیس دەکـەێن بۆتـە هـۆی سـەر بەرزیمان ئەگەر لێمان بپرسن بەرهـەم و ئاسـەواری ابـن سـیناتان دیوە یـان چیـشتووتانە؟هەر وەڵـامی ئامۆزاکـەی کـابرای حـەلاوە بەدەستمانەوەیە.

من ویستم ئێرانییەکانی هاو ولاتیم پارسی زانان لە دەرەوەی ولّات بچنە کارگەی قەندی ئەبوعەلی سینا لەو حەلاوە رەنگاو رەنگە تا کەی ، کە هاتنە دەرەوە هەر نەبێ کی لێ بچێژن ئیتر واز لەلستنەوەی کوتە قاقەزی ئەورووپا بینن.

مامۆستا هەژار بەوزمانە پاراوەی کە بریارە ولامی گۆڕی پێبداتەوە ئەمجارەش لە خۆبا ییە و دەڵی ئەگەر کورد نەبوایەم بی گومان نەمدەتوانی لە وەرگێڕانی قانوونی ئەبوعەلی سینا دا سەر کەوم لەو بەڵگانەی زۆر بە قەوەتن ئەوەیە کە ابن سینا کەڵکی فرەی لە زمانی کورد وەر گرتووە وشەی کوردی دەکار هیناون هەروەها دەفەرموی من ناڵێم ابن سینا کورد بوە بەڵام بە هوی مانەوەی لە هەمەدان و نزیکی حەشرونەشری کوردان چ لە رێگەی ئاساییەوە چ لە رێگەی کەسەوە لەگەڵ کورد دیوناسی بووە. زۆربەی ئەو وشانەی لەم کتێبەدا هاتوون لە عەرەبیدا نین بۆ نموونە وشەی ماست لە عەرەبیدا هەر نییە بگرە لە بناغەوە سیغەیەکمان نییە کەبە(م،س،ت) دروست بووبێ. هەروەها وشەگەلی وەك(مستفاد،مستفید)ئاوالی ئەسلی

وشە نین.بگرە لاوە کین و زیادەن.ابن سینا لەو شوێنەی لە وشەی ماست کەڵك وەردەگرێ دەڵێ:(الا اِذا افرَط في الماست) واتا ئەگەر

ماستی زۆر خواردبیّ.لە کاتێدا ماست لە ناو عەرەبدا چەند ناوی هەیە میسرییەکان دەڵێن(لَبنُ زُبدی)لەناو عێراقدا(روبەرائب)عەرەبستان(خاطر)لە سوورییە و لبنان(یوغورت)ی پێدەڵێن.ابن سینا وشەی رووسی(کیسڵی ملکوی)بەمانای شیری ترش لە بری ماست کە برێك رووالەتی رەمز بەخۆ بگریّ هیناوە .نمونە دیکە کەمن تووشی هاتووم(قیام الْکَبَدي) بوو دیارە قیام لە عەرەبیدا واتا هەستان کە هەستانی جەرگ مانای نییە جەرگ هەڵناستیّ.ئەوی راست بی لەسەر ئەم وشەیە زۆرم بیر کردەوە،تا لە نەکاو بە مێشکمدا هات کە زۆرم لە ژنە کوردان بیستووە بە هۆی زەبرێك دارێك ،بەردێك شونێکی منال یام گّەورە هەڵدەستیّ یا دەماسیّ لە بەریەکم رونان هەر ئەوقسەیە بوو کە ئەوان دەیانکوت.تیگەیشتم کە مەبەست لە هەستانی جەرگ،ماسینی جەرگە کە لە عەرەبیدا قەت نالێن جەرگ هەستاوە .ئەوە لە کوردیدا باوە دەڵێن هەستاوە واتا ماسیوە.هەر وەها لە وشەی(علی الّرأس) ابن سینا مانای باز،(از سر گرفتن) بە مانای لەسەرر یان سەر لە نویّ لە ناو عەرەبیدا مانای ئەوەنییە بەڵکە مانای لە سەر سەر أۆنانە.دەقاودەق دەبێتە= لە سەر سەر دانان.دەگیرێتەوە لە زانکۆ مامۆستا لێبوو بەناوی

مامۆستا(موێلح)کەلە قانووندا زانیاری ئەو تۆی هەبوو رۆژێکی ک لە زانستگای(فوأده) وە هاتە ئێرە کەوانە بلێتەوە.کابرا خاوەکی و سارد و سأ بوو وتم چون؟وتی دەگەیشتە وشەی(علی الّرأس) تێکدەچوو دەیکوت دەلێی ابن سینا لە هیچ تێناگا چونکا ئێمە لە عەرەبیدا(علی الّرأس)ێکی بەو مانایەمان نییە.دەفەرموێ لە ولامدا کوتم ئەو کابرایە کورد بوایە یام کوردی زانیبا قەتی قسەی وا نەدەکرد نەیدەگوت ابن سینا هەلەی کردوە یان نەیزانیوە من چونکا کوردی و عەرەبیشم دەزانی برێك لە فارسیشدا ئارام هەبوو توانیم کلیلە کەی بدوزمەوە.لام وایە ئەگەر ك بیهەوی ئەو کتێبە وەرگێرێتە سەر زاراوە دیکەی وەك انگلیسی یان فەرانسە لەگەڵ چ کەندو کوسپێك بەرەنگار دەبێت چونکا هەر زانینی عەربی بەس نییە کەم وا هەیە وەرگێر فارسی و کوردی وەك یەك بزانێ.با ئەم راستییە دەرخەم ئەوە جێگەی سەرنجە ئەوەیە کە ابن سینا عەرەبی زۆر باش زانیوە.بەڵگەش ئەم رەمزاوی بوونەی لەنووسیندا ئەوە بووە.لەو سەردەمەدا دزی ئەدەبێت زۆر بووە بۆیە ئەم شێوازەی هەڵبژاردووە وئەم قفلەی لێداوە کەس تەماعی دزینی وەبەر نەیا لەبەرهەمانی رۆ نەیەن رەمزی کردنەوەی ئەم قفلە هەر لە لای خۆی بێ لەناوە ناوی لاپەرەکانی کتێبەکەیدا

وشە گەلێکی هەڵبژاردووە کە لەهەردووك قەوارەی مێینەوە دێ. وەك وشەی(لابد) کە دەکرێ بە(دەها)وبە(هۆ) واژە بکرێ کە بە راستی دەبێتتە هۆی سەر سورماوی و گێژاویك و کاتێکی زۆری دەوی کە مرۆڤ تێبگا کە مەبەستی کامیانە بۆ نمونە لە لاپەرەی یەك دا وشە هێناوە، هەواڵە کەی لە دە لاپەڕەی دوایەدا باس دەکا.رۆژێکی مامۆستا جەمیل رۆژ بەیانی هاتبوە لام بە پیویست دەزانم بیدرکێنم بە ئاشکرا بڵێم کەئەو پایە بەرزە مامۆستا تەراز ئەوەلی عەرەبییە لە راستیدا من شاگردی ئەوم بە کورتی مەتڵەبێکم لە کتێبە کە بۆ خوێندەوە، داوام لێکرد بۆم وەرگێڕی پێم بڵێ ئەم قەوارەیە واتا(ضمیرە)ی لە وێدا دەرکەوتووە دەگەرێتەوە بۆ کوێ؟پاش چەند جار خوێندنەوە و وەرگێڕان گرفتەکە ئاشکرا نەبوو.لە ئاکامدا مامۆستا رۆژ بەیانی ماندوبوو .تووڕیدا بو قوژبنێك کوتی ئەوە عەرەبی نییە و کاری من نییە و لە دەست کەسیش نایا .بە کورتی ئەو رۆژە ئەوان رویشتن پاش چەند رۆژێ چوومە خزمەتی وتم نەبێتە زەحمەت ئەو مەتڵەبەم وەرگێڕاوە بۆم وەخوێنە بزانە هیچ دەگەیەنی یام نا:هەڵبەت عەرەبییە کەشم نووسیبوو ئەویش خوێندیەوە و پاشان پرسیاری لێکردم تۆ لە هەڵدانی مەتەڵۆکان شارەزاییت هەیە وتم بەڵێ

لەکاتی خوێندن دا جارجار مەتەڵۆکانم هەڵدەدان فەرمووی بۆیە دەمکوت ئەوە عەرەبی نییە.مەبەستم ئەوەیە لەوەرگێڕاندا زۆر بەکاو وخۆ بووم،لە سەرەخۆ بەوردی بە هەستێکی تایبەتەوە دەستمدایە توێژینەوە.لە هەوەڵێوە زۆری لی ئازا نەبووم بە2شەو لاپەرەیەکم وەردەگێرا پاشان بەرا هاتن لە بواری شێوازی کتێبەکەو وشە بەکار هاتووەکانم دۆزییەوە شەوی وا بوو دە لاپەرەم وەردەگێرا لە ئاکاما فەرمووی بەشوکری خوا ئەرکەکەم بە جێ هێناو تەواوم کرد.

سەرچاوەی ناوەرۆکی ئەم وتارە:

لێکوڵینەوە وەرگێڕانی وت وێژی فارسی مامۆستا هـەژارە لەگـەل هـەواڵنێری(کیهـان فرهنگـی) سـالی پێنجـەم خـەرمانانی 62ی هەتاوی لە سەر چۆنیەتی وەرگێڕانی قانوونی ئەبو عەلی سینا.

وتارە فارسییەکان

بررسي سبك ادبي هەژار در « چێشتی مجێور »

و مقايسەي آن با سبك نوشتن در روزنامەنگاري

ابراهيم محمد

حسيني *

چكيده :
مقاله **حاضر** به **منظور** بررسي سبك ادبي هەژار دركتاب « ضيَشتي مجيَور » و مقايسه اين سبك با سبك نوشتن در روزنامەنگاري براي ارائه به «يادمان دو روزه ماموستا هەژار با نگاهي به حقوق فرهنگي» به انجام رسيده است .سبك ادبي عبدالرحمان شرفكندي (هژار 1300-1369 ه . ش) در اين كتاب - كه مجموعه 581 صفحەاي از سرگذشت خود نوشت خويش است – از لحالَ سبك شناسي جمله ، متن داراي جملەبندي و

جملاتـــي كوتـــاه و از**نظـــر** فكـــري ، برونگراســـت و نويسـنده **با سطح** پديده‌ها تماس دارد ولي موضـوع را موشـــكافي و بـه عمـق آنهـا **نفـوذ** مـي‌كنـد . از ديدگاه ادبي نيز ، متن بـا زبـاني سـاده و همـه فهـم نوشـته شـده اسـت .از ديگر مختصات سبكي ايـن اثـر هـــژار ، اســـتفاده از انـــواع ادبـــي ، چـــون زندگينامـــه نويسـي ، خا**طر**ه‌نويسـي و سـفرنامه‌نويـسـي اسـت .در اين مقاله- كه نمونه‌اي به **طو**ر تصادفي ازترجمه فارسـي كتاب چيشـتي مجيور انتخـاب شـده اسـت - سـبك ادبي هژار نيز با سـبك نوشـتن در روزنامه‌نگاري مقايـسـه و بـه ايـن نتيجـه منتهـي شـده اسـت كـه شـباهت هايي در ايـن راسـتا مـشـاهده و محـسـوس است .

واژه‌هاي كليدي :

سـبك ، سـبك ادبـي هـه‌ژار ، سـبك روزنامـه‌نگـاري ، سـبك شـناسـي ، چيشـتي مجيور .

به عنوان مقدمه : مقاله پيش رو در ابتدا به تعريفـي كوتـاه از سـبك مـي‌پـردازد و سـپس روش سـبك شناسـي متون را از سه ديدگاه زبان ، فكر و ادبيـات بررسـي ميكند و متن انتخاب شده از كتاب چيـشتي مجيـور را بـر اسـاس روش فـوق ، تجزيـه و تحليـل ميكند . اين نوشتار در ادامه به مقايسه سبك ادبـي هـژار بـا سـبك نوشـتن در روزنامـه‌نگـاري خواهـد پرداخت.

تعريفي كوتاه از سبك :

سبك؛ حاصل نگـاه خـاص هنرمنـد بـه جهـان درون و بيرون است كه لزوماً در شيوه خاصي از بيـان تجلـي مي‌كند

1 سبك ، ادراكي است از واقعيـت و بازتـاب آن ادارك در نوشته . سـبك ، بازتـاب **ذات** نويـسنده اسـت.... شيوه خاص يك اثر است

2 وحـدتي اسـت كـه در آثـار كـسي بـه چـشم مي‌خورد .

3يك روح ، ويژگـي يـا ويژگيهـاي مـشترك و متكـرر در آثار كسـي اسـت

4سـبك ، نام گوينده را جـار مـي زنـد....خـود شـخص اســـت . ســـبك شـــيوه ديـــدن اســـت . ســـبك ، قيافه‌شـناسـي ذهني صاحب قلم اسـت

5 مي‌توان اين تعاريف را در تعريفي واحد جمع كـرد و گفت : سـبك ، عبارت اسـت از زبـاني ويـژه كـه تحـت **تاثير** ديدي خاص **يا ذاتي** خاص به وجود آيد ....

در سـبك شـناسـي بيـشتر زبـان مـورد تاكيـد اسـت و همواره « چگونه گفتن » مورد توجه قرار مي‌گيـرد تـا چه گفتن

روش بررسـي سـبك شـناختي متون

براي آنكه بتوانيم متني را به لحالَ سـبك شـناسـي ، تجزيه و تحليل و بررســي كنـيم بايـد روشــي داشــته باشـــيم . يكـــي از ســـاده‌تـــرين و در عـــين حـــال ، عملي‌ترين راهها اينسـت كه متن را از سـه ديـدگاه ؛ زبان ، فكر و ادبيـات مـورد دقـت قـرار دهـيم تـا بـدين وســيله بتـوانيم بـه اجـزاي تـشكيل دهنـده مـتن ،

اشراف پیدا کنیم و ساختار متن را با توجه بـه رابطـه اجزا با یکدیگر دریابیم .

1- **سطح** زباني (literally level)

سطح زبـاني مقولـه گـستردهاي اسـت ... [کـه در این مقاله ، فقـط] **سطح** نحـوي یـا سـبك شناسـي جمله[را به شـرح زیر بررسـي ميکنیم] .

بررسـي جملـه از نـلَر محـور همنـشیني و دقـت در ساختهاي غیرمتعارف ، کوتاه یا بلند بودن جملات ، کاربردهاي کهن دستوري از قبیـل ... آوردن دو حـرف اضافه در پس و پیش متمم و ....

گاهي ... نحوه بیـان **مطلـب** بـه لحالَ جملـه بنـدي جلب توجه ميکند .... **مثل** جملهبنـدي هـاي جـلال آل احمد که کوتاه و **مقطع** اسـت یا جملهبندي هاي **محیط طباطبایي که طویل و مفصل است ....**

2- سطح فکري (philosophical level)

آیا اثر درونگرا و ذهني است یا برونگـرا و عینـي ؟ بـا بیرون و **سطح** پدیـدهها تمـاس دارد و یـا بـه درون و عمق پرداخته اسـت ؟ شـاديگرا اسـت یـا غـم گـرا ؟

خردگرا است يا عمق گرا ؟ چه فكـر خاصـي را تبليـغ مـي‌كنـد ؟ آيـا نويـسنده ، احـساسات خاصـي **مـثلا احساسات ملي**گرايانه **يا مذهبي دارد ؟**

در برخي از نوشته‌ها اصـلا فكـري **مطـرح** نيـست ، **فقــط** عبــارت‌پــردازي و لفــالَي اســـت يــا تكــرار مكررات‌است ....

3- سطح ادبي (Literary level)

توجه به مسائل علم بيان از قبيل تـشبيه و اسـتعاره ، سمبل و كنايه . مسائل بديع معنوي از قبيل ايهـام و تناسب . به **طور** كلي زبان ادبي **اثر** و انحراف‌هاي هنـري و خلاقيــت ادبــي در زبــان .... جــز ايــن‌هــا ، بررسـي نوع ادبـي اثـر (حماسـه ، تـراژدي ، غنـا) و وفاداري يا تصرف نويسنده در قراردادهاي ادبـي ، ... ايجاز و اطناب ... راهگشا هستند ....

سبك شناسي ادبي ، عوامل ادبي سازنده سبك را مورد دقت قرار مي‌دهد . عوامـل ادبـي يـا فكـري .... نسبت **ذهنيت** و عينيت ، فرديت و كليت ، سـادگي و پيچيـــدگي ، ســـكوت و حركـــت ، يكـــساني و

تبــاين....البتــه ... مختــصه ســبكي ، آن مختــصه تكرارشونده يا غير متعارف يا منحصر به فـردي اسـت كه يا جالب است و توجـه خواننـده دقيـق را بـه خـود جلـب مـي‌كنـد و يـا در لابـه‌لاي اجـزاي گونـاگون اثـر پنهان است و **فقط** حس مـي‌شـود .... و بايـد توجـه داشــت كـه نمـي تـوان فهرســت دقيـق و كـاملي از همـه مـوارد را در پـيش چـشم داشــت و در **اثـر** بـه دنبال يكايك آن گشت ....

پس سبك شناس ، با تجربه و كياستي كه دارد ، در هر مـتن بـه دنبـال نكـاتي مـي‌گـردد كـه قابـل توجـه باشد و منجر به نتيجه‌اي مي شود....6

بررســي ســبك شناســانه بخــشي از كتــاب « ضيَشتي مجيور **» به عنوان نمونه**

الف – معرفي چيشتي مجيور

چيشتي مجيور ، سرگذشت خودنوشت عبدالرحمن شرفكندي «هـژار » اسـت كـه در سـن 63 سـالگي آنرا به قلم تحرير درآورد و در سال 1997 بـه همـت و

سرپرستي تنها فرزند پسرش ، خاني ، در پاريس به چاپ رسيد .
هــەژار هــدف از نوشــتن زندگينامــه خودنوشــت (بيوگرافي نويسي) خويش را اينگونه بيان مي كند :
« مدتهاســت كـه بـسياري از دوســتان و آشــنايان از من مـي خواهنـد كـه سرگذشــت زنـدگي خـويش را بنويسم تا بدانند چه حوادثي بـر سـرم آمـده اسـت ....
شايد بازگويي اين گذشته پرفراز و نـشيب ، لااقـل براي فرزندم « خاني » بي بهره نباشد ، تا از گرمـي و سردي و خوشي و ناخوشي‌هايي كه بر سـر مـن آمـده اسـت درس بگيـرد ، يـا اينكـه در تلخـي هـا و سختي‌ها نااميـد نگـردد و فكـر نكنـد راه رسـتگاري و رهـايي ، بـسته شـده اسـت .... بنـابراين مـن روي سخنم با اوست
هر چند هم پخش و پلا باشـد ، شـايد بتوانـد تجربـه هايي از آن كسب نمايد يا اگر دوسـت و آشـنايي آن

را بخواند دست كم بدين سخنان هيچ و پوچ بخندد 7» .

اين كتاب ،آغاز تولد، دوران طلبگي ، دوران شاعري ، زندگي با بزرگاني چون بارزاني و **قاضي** محمد ، بازديدها ، سفرها ، كار در راديو ، شيوه زندگي مردم روسيه و... تا سفر به پاريس در سال 1986 را در بر مي‌گيرد .

اين **اثر تنها اثر منثو**ر استاد هەژار است كه در آن « انواع ادبي » چون بيوگرافي نويسي ، سفرنامه‌نويسي و خا**طر**ه‌نگاري به چشم مي‌خورد .

وي بيوگرافي خويش را با **نثري** شيوا و روان ، استفاده از توصيف‌ها ، شخصيت شناسي ،شناساندن آداب و رسوم،استفاده از **مثل**ها **و** **ضرب‌المثل**ها براي خواننده بازگو مي‌كند .

ب - بررسي سبك‌شناسانه اثر ...

يك نوع **مطالعه** سبك شناسانه ، **مطالعه** زمينه كوچك micro – context است و آن بررسي

سبك‌شناسانه يك شعر يا داستان كوتاه و نلَاير آن است در مقابل زمينه بزرگ mocro – context كه **مطالعه** سبك شناسانه تمام آ**ثا**ر يك هنرمند يا يك دوره ... است 8

در اين نوشتار بخشي از سرگذشت هژار (سفر به شوروي) كه-به **طور** تصادفي از ترجمه فارسي كتاب چيشتي مجيور انتخاب شده است - در ذيل مي آيد را در مقام زمينه كوچك بررسي مي‌كنيم .

شيوه زندگي

شايد هزاران كتاب و مقاله در مورد شيوه زندگي شوروي **توسط** نويسندگان بزرگ به رشته تحرير درآمده باشد . من در مورد ماركسيسم و تجزيه و تحليل آن چيزي نمي دانم و نمي‌گويم ، لكن مي‌خواهم آنچه را كه خود شخصا ديده‌ام بنگارم ، چرا كه من سرگذشت خويش را مي‌نويسم نه تحليل و تشريح ماركسيسم را . چنانچه در ايران و عراق اتوبوسهاي داخل شهري متعلق به دولت است و پول بليت به دولت مي رسد و رانندگان سر

ماه حقوق خويش را از دولت دريافت مي‌كنند ، در شوروي همه چيز مال دولت است بهره كار هر كس به دولت مي رسد و همه از دولت حقوق مي‌گيرند . حقوق از ماهي پانصد روبل تا....تغيير مي‌كند .

بعضي از نويسندگان در سال يك ميليون روبل درآمد دارند . پس اگر **طبقه ثر**وتمند زمان «نيكلا» از ميان رفته بود ، **طبقه** ديگري با درآمد فراوان جايشان را گرفته بودند ، اما فرق در اينجا بود كه هيچكس هر چقدر هم پول داشت نمي‌توانست از ديگران كار بكشد و خود تنبلي و بيكاري پيشه كند . كسي كه پول فراوان داشت ، تنها مي‌توانست **اثاثيه** گرانقيمت ... بخرد و خوب بخورد و خوش بگ**ذ**راند . نيازهاي اوليه **مثل** خوراك و پوشاك ، ارزان قيمت و نيازهاي **ثانويه** در نهايت گراني بود . مثلا ماشين مسكوويچ در بغداد به قيمت شانزده هزار روبل فروش مي رفت اما براي خود مردم روسيه پنجاه هزار روبل بود .

حقـوق ماهيانـه پزشــكان ، هفتـصد و پنجـاه روبـل ، مهندسـان كشاورزي ... و كارگران كارخانجات دوهـزار و سيـصد روبـل بـود . بهـاي يـك راديـوي چنـد مـوج ، دوهـزار و پانـصد تـا سـه هـزار روبـل ، يعنـي برابـر بـا حقوق

چهار ماه يك پزشك بود . اما راديوي تك مـوج را - كـه تنهـا مـسكو را مـي‌گرفـت - بـه بيـست و پـنج روبـل يعني قيمت دوازده استكان چاي مي فروختند .

از دولت ملت دزدي هم مي‌شـد . مثلا براي خياطـان مشخص كرده‌انـد كـه يـك دسـت لبـاس را بـه بهـاي دويست روبـل بدوزنـد . مـشتري كـه بـه مغـازه مـي رفت ، خياط مي‌گفت كه هفت ماه ديگر نوبـت شــما مي‌رسد !

- فـردا پـس فـردا زمـستان مـي آيـد و از سـرما مي‌ميرم ، چطور هفت ماه ديگر ؟!
- همه چيز به نوبت !
- فكري ، چاره‌اي ، راه ديگري نيست ؟

- اشکال ندارد ، به خاطر شما در خانه خودم برایت مي‌دوزم ، اما باید هشتصد روبل بدهي! صدها تلویزیون با برچسب دولت در مغاره بود ، اما وقتي به مغازه مي رفتي ، اسمت را يادداشت مي‌كرد تا نوبتت برسد .
- اگر پول بیشتري بدهم چي ؟
- اشکال ندارد یکي از آنها را بردار ، صاحبش را راضي مي‌کنم !

نزد یك سلماني موي سرم را تراشیدم ، شش روبل گرفت . سلماسي پرسید : .... اما هر چقدر دزدي شود به دارائي دولت زياني وارد نمي‌شود چون همه‌اش به جیب دولت برمي‌گردد ....

سه مسئله مهم در روسیه حل شده بود : بیمه همگاني ، تعلیم همگاني و تامین شغل براي بیکاراني که در جستجوي کار بودند . مسئله مسکن هم در حال حل شدن و قرار بود که تا سال 1970 این مشکل نیز رفع شود . به تماشاي

ساختمانهاي در دست احداث رفتم . ديوار قالب زده‌اي را در كنار سه ديوار و يك سقف آماده قرار دادند و در آن يك اتاقي ساختند .

مي‌گفتند كه گاه طبقه‌اي را بر روي زمين مي سازند و به صورت آماده بر روي طبقه ديگري مي‌نهند .

البته من اين را خود نديدم . ساختمانهاي بسيار بزرگند و گاه صدها خانوار در يك آپارتمان زندگي مي‌كنند . در هر راهرو چند خانوار زندگي مي‌كنند كه درهاي اتاقها روبروي يكديگرند و اگر كسي بخواهد اندرون خانه‌اش از بيرون پيدا نباشد ، بايد در اتاقش را ببندد . در سرما و گرما ، مترو و هتل و بازار از مركز ، گرم و خنك مي شود .

روسها بالعموم و مسكويي‌ها و لنينگراديها بالخصوص ، از لباس زيبا خوششان مي‌آيد و بسيار خوش‌پوشند . سرگرمي مورد علاقه‌شان سينما و تاتر است .

روسها به شدت تشنه مطالعه هستند . کتابها نیز ارزان قیمتند . روز جلوي در تئاتري کتابي را به نام«چند حکایت کردي » دیدم ، سلماسي نگذاشت آنرا بخرم و گفت : بعد از تماشاي نمایش آنرا ميخریم وقتي از تئاتر برگشتیم ، نمانده بود . بهانه گرفتم که باید برایم پیدا کني ، به جاهاي زیادي سر زده اما گیر نیاورده بود . در عرض یك روز تمام شده بود .

میان مردم شهر و روستا تفاوت زیادي وجود داشت . روستائیان معمولا کهنهپوش و پابرهنه بودند، اما خانههاي روستایي – که در میان باغها و ازچوب ساخته شده بود – در نظر من زیباتر از خانههاي شهري جلوه ميکرد . با خود ميگفتم : اگر خانهام در روسیه بود ، در روستا زندگي و در شهر کار ميکردم!

در روسیه آزادي فکر و قلم وجود ندارد و کسي نميتواند از دولت انتقاد کند ...

روزي در باغچه آسايشگاه ، زني كه پزشـك كودكـان بود ، مشتي علف برداشت و گفت : در عراق چنـين چيزي هست ؟! ....

حمزه مي‌گفت : يكي از آن افـسران ايرانـي كـه از « قلعه مرغي » فرار كرده بودند ، تعريف مي‌كرد :....

نمايـشگاهي از كالاهـاي صـنعتي آمريكـا در مـسكو برپا شـده بود . افراد زيادي از آسايشگاه به آنجا مـي رفتند در برگشت مي گفتند : ....

روزي كه اولين ماهواره شوروي بر روي ماه فرود آمـد ، به دكتر ارمني گفتم ....

درماركسيسم كه جايي براي ديـن نيـست ، عجيـب بود كه دين مـستقلي در شـوروي لَهـور كـرده بـود. ايـن ديـن، « اعتقـاد بـه مقـدس بـودن لنـين » بـود . جـسد لنـين را در گـوري شيـشه‌اي نهـاده و آنـرا موميـايي كـرده‌انـد، هـر روز هـزاران نفـر در صـفهاي طويل به انتلَار زيارت وي مي ايستند .

دو نفـر دو نفـر وارد مـي شـوند و بعـد از زيـارت از در ديگر خارج مي‌گردند . هنگامي كه كتابهـاي درسـي

مدارس روسيه را مطالعه مي‌كردم ، سخنان زيادي را از لنين در آنها يافتم كه سالها قبل آنرا حفلَ كرده بودم ، حديث پيامبر (ص) را گفته لنين كرده بودند !

روزي در مسكو به كتابخانه لنين رفتم . دم در كتابخانه جزوه‌اي در اختيارم نهادند كه حاوي اطلاعاتي در مورد چگونگي استفاده از كتابها بود . اين جزوه تعداد كتابهاي موجود در كتابخانه را بدون احتساب مجلات ، بيست ميليون جلد ذكر كرده بود . من به بخش فارسي و از آنجا به بخش كردي رفتم . مسئول بخش كردي زني بود با موهاي سفيد . وي گله مي‌كرد كه كردها در فرستادن كتاب تنبلي مي‌كنند . من گفتم : ايرادهاي خودتان را هم بگوييد .

.... بنا به درخواست خودم با علي‌اف به تاشكند رفتم .... به سمرقند رفتيم. 9

بررسي متن در سطح زباني (سبك شناسي جمله)

- كوتاه يا بلند بودن جملات / نحوه بيان مطلب به لحالَ جملەبندي :

هەژار نه تنها در اين متن به عنوان نمونه بلكه در سراسر چيشتي مجيور از جملەبندي ها و جملات كوتاه استفاده مي‌كند . به عنوان مثال ؛ روس‌ها به شدت تشنه مطالعه هستند . كتاب ها نيز ارازن قيمتند. در شوروي همه چيز مال دولت است . از دولت و ملت دزدي هم مي شد .

بررسي متن در سطح فكري

- درونگرا (ذهني) يا برونگرا (عيني) :

در اين متن ، هەژار با مردم سروكار دارد ، به تماشاي ساختمانها مي‌رود به كتابخانه مي‌رود ....

لذا وي از نزديك با موضوع دست و پنجه نرم مي‌كند و گزارشي عيني به ما ارائه مي‌كند . نمونەاي از اين برونگرايي را ببينيد : به تماشاي ساختمان‌هاي در دست احداث رفتم . روزي در مسكو به كتابخانه لنين رفتم . نزديك سلماني موي سرم را تراشيدم و ....

- با بیرون و سطح پدیده‌ها تماس دارد و یا به درون و عمق پرداخته است ؟

شرفكندي در اين اثر ، در وهله اول با بيرون پديده‌ها تماس دارد و سپس به موشكافي موضوع مي پردازد و به عمق آنها نفوذ مي‌كند و روايت ديدار از روسيه را به شيوه‌اي ارائه مي‌دهد كه انسان فرض مي‌كند وي يك جامعه‌شناس يا تاريخ‌دان روسي است . توضيح و بازخواني اينكه چگونه همه چيز مال دولت است . قيمت ماشين در آنجا . چگونگي دزدي از دولت كه وي دو روايت از آن ارائه مي دهد و... به عنوان نمونه وي مي آورد : سه مسئله مهم در روسيه حل شده بود :.... مسئله مسكن هم در حال حل شدن بود قرار بود كه تا سال 1970 اين مشكل نيز رفع شود .

بررسي متن در سطح ادبي :

سادگي و پيچيدگي : مرحوم در اين اثر ، موضوع‌هاي پيچيده را در نهايت سادگي و به زباني روان و ساده شرح مي‌دهد . گويا وي خود يك

روسـي اسـت كه سالها در آن كشور زندگي مي‌كند و بر همه موضوع‌ها تسلط دارد .
ايـن تـسلط تنهـا بـر موضـوع نيـست و بـه گفتـه بابـا مردوخ روحـاني (شـيوا) : «نثـر هـەژار در عـين آنكـه بسيار بـي‌تكلـف و روان اسـت بـه تناسـب موضـوع ، وزن و آهنگي خاص دارد كـه حـاكي از ذوق سـرشـار نويـسنده و احاطـه‌ي فـوق‌العـاده وي بـر ايـن زبـان [كردي] اسـت»10 .و ايـن از ويژگيهـاي بـارز سـبكي هەژار در اين اثر است . از ديگر مختصه‌هاي سـبكي در چيشتي مجيور ، حركت است كـه بـا اسـتفاده از روايت هاي كوتاه ، جريان داشتن زندگي در آن كاملا محسوس است . همچنين هژار ايـن اثـر را در دوران سالخوردگي خويش به نگارش درآورد و از خصوصيات نثر آن دوران وي ، به روايت احمد قاضي،
« استفاده از زبان ادبي فراگير »11 است .

- **انواع ادبي در متن :** در اين اثر ، انواع ادبي از جمله ؛ زندگينامەنويسي ، سفرنامەنويسي و خاطرەنويسي مشاهده ميشود .

زندگينامەنويسي :

يك نوع از آثار ادبي ، نگارش شرح حال زندگي رجال ادب و هنر است .... البته ممكن است كسي خود ، زندگينامه خود را بنويسد كه به آن utobiography A[زندگينامه خودنوشت] گويند ...12. كه آن اغلب در سالهاي كهولت يا دوراني كه فرد احساس سالخوردگي ميكند نوشته مي شود . گويا ميخواهد با نگارش زندگينامه ي خود ، خاطرات گذشته را زنده كند و دست كم ، نوعي آرامش دروني براي خود فراهم سازد . 13

هەژار در ابتداي متن« شيوه زندگي» مي آورد : .... من سرگذشت خويش را مينويسم نه تحليل و تشريح ماركسيسم را .

و همانطور که در بخش‌هاي پيشين اين نوشتار آمد ؛ اصولا اين کتاب و متن بر پايه زندگينامه نويسي است .

سفرنامه نويسي :

ادبيات سفرنامه‌نويسي نوعي از ادبيات ميان رشته‌اي است که تلفيقي از ادبيات ، تاريخ ، جغرافيا و جامعه‌شناسي است که به دو صورت ... نلَم يا نثر نوشته [مي‌شوند] و به لحالَ زباني [شيوه بيان] با نگارش ادبي يا گفتاري شکل[مي‌گيرند]....

اين نوشته‌ها ... ارزشمندند زيرا دور از خيال پردازي ، غرض‌ورزي ، ملاحلَه ، دفاعيه يا تصورات باطلند ... سفرنامه‌ها ، اسناد مکتوبي در شناخت تاريخ روابط خارجي ، تاريخ سياسي ، شيوه زيستن و فرهنگ عامه‌اند و از اين جنبه بسيار سودمندند .14

هەژار در سفر به شوروي در مورد شيوه زندگي مردم ، نحوه گذران زندگي ، حقوق طبقات

مختلف مردم و مقایسه آنها با یکدیگر ، وضع مسکن و ..... و سفر به شهرهاي آن مي‌نويسد .
بـه عنـوان مثـال ؛ .... بنـا بـه درخواسـت خـودم بـا علي‌اف به تاشكند رفتم .... به سمرقند رفتيم .
شـيوه بيـان وي در ايـن مـتن ، شـيوه‌اي گفتـاري و نوشتنش شبيه حرف زدن است كه بـدون هـر گونـه ملاحظه‌اي در مـورد روسـيه مـي‌نويسد . بـه عنـوان نمونه ، از دولت وملت دزدي هم مي شد .... اما هر چقدر دزدي شود به دارايـي دولـت زيـاني وارد نمـي شـود .... در ماركسيـسم كـه جـايي بـراي ديـن نيست....

خاطره‌نويسي :

يكـي از فـروع زندگينامـه‌نويـسي ، خـاطره‌نويـسي است ، زيرا اين دو معمولا با هم درآميخته‌اند15 .
«جـورج مـور»- خـاطره نگـار ايرلنـدي 1933 م - خـاطره‌نگـاري و بيـوگرافي نويـسي را «پنـدآموز» و خـدماتي بـزرگ بـه جامعـه مـي‌دانـست و توصـيه مي‌كرده است كه افرادي كـه در ايـن كـار سررشـته

دارنـد ، « خامـان گمنـام » هـستند و نبايـد فرامـوش شـوند.16

از خـلال ايـن نـوع نوشــتههـاي پرجاذبـه ، شــيرين و خواندني ميتوان به اطلاعاتي گرانبها دسـت يافـت . خـاطرهنويـسي و يادداشــت روزانـه عـلاوه بـر ثبـت و ضبط رويدادها، نوعي تمرين و مهارت در نويـسندگي اسـت .17

هـژار در ايـن بخـش از چيـشتي مجيـور از خـاطرات خويش سخن ميگويد هر چند محور اصلي بـه طـور كلي خودش نيست .

وي مـي آورد : ميـان مـردم شــهر و روســتا تفـاوت زيادي وجود داشت ....

اگـر خانـهام در روسـيه بـود ، در روسـتا زنـدگي و در شـهر كار ميكردم !

[يا] روزي در باغچه آسايشگاه ....

مقايسه سبك ادبي هەژار با سبك نوشـتن در روزنامهنگاري

سـبك روزنامـهنگـاري بـيش از هـر چيـز ايـن هـدف را دنبـال مـيكنـد كـه كـار خوانـدن و فهميـدن را بـراي خواننـده عـادي آسـان مـيسـازد . هـدف ديگـر .... دلپذير سـاختن مطالعـه و تبـديل خواننـده بـه شـاهد غيرمستقيم وقايع است .

[در اين سـبك ، قواعـدي هـست] كـه مـيتـوان آنـرا در سه اصل ؛ سادگي ، واقعيت و زنده بودن خلاصه كرد .

سـادگي ، خصيـصه چيـره در سـبك نويـسندگي و روزنامهنگاري است .

همه مقالات بايد به صورتي كه براي كـم سـوادترين خوانندگان نيز درك شدني باشد ، نوشته شود....

رعايـت سـادگي در قواعـد دسـتوري و شـيوه جملـهبنـدي نيـز ضـروري اسـت وبايـد از بكـار بـردن جملههاي دور و دراز و پيچيده.... خودداري كرد .

در خصيصه واقعيـت .... هـدف روزنامـهنگـار آن اسـت كه آنچه را شخـصاً از مـاجرايي ديـده ، حـس كـرده و شـنيده اسـت عيناً به خواننده نشان بدهد و به گوش او برسـاند ....

براي آنكه سبك كاملا زنده باشـد و توجـه خواننـده را جلب كند ، بايد ..... بـا اسـتفاده از مقايسـه‌هـايي ، حالت جان‌دارتري به آن[موضوع] داد .

سـبك نگـارش مطبوعـات [بـه ويـژه] .... در گـزارش نويسي و عوامل تشكيل دهنده ساختار گـزارش .... شـامل مـوارد هـشتگانه زيـر مـي باشـد : آمـار ، اطلاعات مبتني بر داده‌ها ، روايت‌هاي كوتاه ، رنگ و توصـيف ، تاريخچـه وپيـشينه ، مقابلـه و مقايـسه ، تـصاوير ، اسـتدلال و نقـل قـول18 در ايـن سـبك ، روزنامـه‌نگـاران .... همـواره ، ادبيـات محـاوره‌اي و غيركتابي را ترجيح مي‌دهند .

آنان عين گفته‌هاي ديگران را براي استحكام بخشي به منطق بياني خود ، يا ايجاد تنوع و جذابيت به كـار مي‌گيرند ....

در سنت قراردادي روزنامه‌نگاري ..... نگـارش خـوب ، بيشتر بازتاب طرز حرف زدن است تا بازتاب آمـوزه‌هـا و مهارت‌هاي جداگانه ديگر كـه ممكـن اسـت ادبيـات

مصنوعي و آرايش يافته داشته باشد و برخودآگاه نگارنده فشار آورد19 .

نثر ژورناليستي [روزنامەنگاري] اگر چه به قول ماركز- نويسنده كلمبيايي . تولد 1928 م - « يك ژانر ادبي است » اما ادبيات نيست بايد به زبان مردم صحبت كرد 20 .

هەژار در اين متن اصل سادگي ، واقعيت و زنده بودن را رعايت كرده است . وي طوري مي‌نويسد كه هر خوانندەاي با هر سطح سوادي مي تواند راحت مباحث موضوع را دريابد .

وي حتي پيچيدەترين موضوعها را به زباني ساده با آوردن آمار و ارقام ، روايت هاي كوتاه ، توصيف محل ، مقابله و مقايسه و نقل قول تشريح ميكند .

مقايسه اتوبوس‌هاي داخل شهري روسيه با اتوبوس‌هاي ايران و عراق ، استفاده از 9 روايت مانند بحث خياطي ، موضوع سلماني ، توصيف وضع مطالعه ، كتابخانه ، ساختمان و آرامگاه لنين ، نقل قول ها و گفتگوهاي گوناگون ، مقايسه و آمار حقوق

طبقـات مختلـف بـه عنـوان نمونـه ؛ حقـوق ماهيانـه پزشـكان هفتصد و پنجاه روبل بود . بهاي يـك راديـوي چند موج ... برابر با حقوق چهار ماه يك پزشـك بود.

جــدا از ايــن مــوارد ، بــا عنايــت بــا اينكــه يكــي از محورهاي نوشـتاري و انواع ادبـي اسـتفاده شـده در اين متن ، خاطرەنويسي است ، مي شود اسـتدلال كرد :« ..... وزن اصلي خاطرەنويسي را ميتـوان بـه ويژگيهاي گـزارش نويـسي [از انـواع نوشــتارها در روزنامەنگاري] نزيك دانست چه در شـكل درسـت و منــصفانه آن مــيتوانــد بيــانگر كــم وكاســتي واقعيتهاي اجتماعي و رويدادهاي جاري يا گذشـته باشـد»21 .

كه هەژار نيز در اين اثر ، روايت گر واقعيتهايي چون فاصله طبقاتي ، پرستش لنين و علاقه مندي شديد مردم به مطالعه اسـت .

و ايـن از ديگـر شـباهتهـاي سـبك ادبـي هـەژار در چيشتي مجيور با سبك نوشـتاري در روزنامـەنگـاري اسـت .

همچنين در گـزارش نويـسـي بـين گـزارش از سـفر و سـفرنامەنويـسـي تفـاوت اسـت ولـي هـەژار در ايـن متن يك گزارش از سـفر – از انواع گـزارش در گـزارش نويـسـي – ارائـه مـي دهـد . چـون « محـور بلامنـازع تمــام گــزارش نيــسـت » 22 و آوردن جزئيــات ؛ خواننده را دچار كسالت نمي‌كند .

مـي‌تـوان افـزود ؛ ويژگـي ذكـر شـده فـوق از ديگـر شـباهت‌هـاي سـبك هـەژار در چيـشتي مجيـور بـا سبك روزنامه نگاري است .

پي نوشت ها :

1- شميسا ، دكتر سيروس . كليات سبك شناسي ، انتشارات فردوس ، چاپ سوم ، 1374 ، ص
2- آرشيو سايت www. Sid . ir (مقاله سبك ادبي يا مكتب ادبي ، عليرضا معين‌زاده)
3- منبع شماره 1 .
4- منبع شماره 1 ، ص 18 .
5- منبع شماره 2 .
6- منبع شماره 1 ، صص 160 – 153
7- هەژار ، چيشتي مجيور . ترجمه رضا كريم‌مجاور (تاپو) با عنوان « شلم شوربا» انتشارات كردستان ، چاپ اول ، 1382 ، 236 ص . ص 1
8- منبع شماره 1 ، ص 161 .
9- منبع شماره 7، صص 189 – 184 .
10- جمعي از نويسندگان ، كنگره بزرگداشت فرزانگان كرد (مجموعه مقالات) ، جلد دوم ،انتشارات صلاح‌الدين ايوبي ، چاپ اول ، 1377 ، ص 575 .
11- روحاني (شيوا) ، بابا مردوخ . تاريخ مشاهير كرد ، جلد دوم ، چاپ دوم – 1382 صص 282
12- شميسا ، دكتر سيروس . انواع ادبي ، انتشارات فردوس ، چاپ دهم ، 1383 ، ص 282

13- غلامي نهاد ، جمشيد . آيين نگارش ادبي ... ، نشر نيايش ، چاپ دوم ، 1385 ، ص 137 .
14- كراچي ، روح انگيز . ديدارهاي دور و پژوهشي در ادبيات سفرنامه‌اي .... ، انتشارات چاپار 1381 ، ص 9
15- منبع شماره 11
16- تارنماي www.8ftab.it
17- ذوالفقاري ، حسن . كتاب كار نگارش و انشاء (1) ..... انتشارات اساطير ، 1371 .
18- مسعودي ، اميد . مباني نگارش رسانه‌اي ، انتشارات خجسته ، چاپ دوم 1382 ، صص 20-17 و صص 33- 32 .
19- آدامز سالي و ديگران ، مهارت هاي نوشتن براي مطبوعات ، ترجمه : علي‌اكبر قاضي‌زاده انتشارات نويد شيراز ، 1386 ، ص 21 و صص 188 – 187 .
20- توكلي ، احمد . مثلث طلايي نوشتن براي مطبوعات ، انتشارات ثانيه ، 1383 ، ص22 .
21- « گزارش نويسي «چشم عقاب » روزنامه‌نگاري» ، محمد مهدي فرقاني ، رسانه (ويژه‌نامه آموزشي شماره 1) 1373 ، ص 83 .
22- منبع شماره 21 ، ص 81

*– كارشناس روزنامه‌نگاري و دانشجوي كارشناسي ارشد علوم ارتباطات اجتماعي دانشگاه علامه طباطبايي

کل مي‌توان به سه مفهوم در اين راستا دست يافت که عبارتند از:

«1- حقوق فرهنگي به معناي برخورداري و بهره‌مندي افراد، گروه‌ها و اقشار مختلف از کالاهاي فرهنگي که در قالب رسانه‌هاي مختلف نوشتاري، ديداري و شنيداري قابل تصور است؛

2- حقوق فرهنگي به مثابه‌ي حق تعلق به فرهنگ خاص و سهيم شدن در شکوفايي آن که بحث فرهنگ‌هاي مختلف و مشارکت فرهنگي را مطرح مي‌کند؛

3- حقوق فرهنگي در قالب عناويني از قبيل: حق تکثير، حق تاليف، حق اختراع و... قرار مي‌گيرد»

با اندکي تأمل در سه تعريف فوق مي‌توان حقوق فرهنگي را تلفيقي از هر سه مفهوم تلقي نمود چراکه در بند (1) از تمتع افراد، در بند (2) از احساس تعلق و مشارکت و بالاخره در بند (3) از مصاديق تمثيلي حقوق فرهنگي ياد شده است. به هر تقدير آنچه که در اين خصوص از اهميت شاياني برخوردار است، مساله وجودي پديده‌اي به نام

ملـي و همكـاري بـين‌المللـي حقـوق اقتـصادي، اجتماعي و فرهنگي خود را كه لازمه‌ي نحو آزادانه‌ي شخـصيت اوسـت بـا رعايـت تـشكيلات و منـابع هـر كشور به دست آورد. در اين ماده همـان گونـه كـه از محتواي آن پيداست در سايه‌ي امنيت اجتمـاعي بـر تحقق حقوق فرهنگـي افـراد در جامعـه تأكيـد شـده است. تحقق اين حقوق آن گونه كه پيداست -منـوط بـه فعاليـت و تـدابير حاكميـت‌هـا در چهـارچوب ملـي است؛ لذا بايد تلاش دو طرفه‌اي از جانـب فرمـانروا و فرمانبر جهت احقاق آن به عمل بيايد. مـصداق ديگـر حقوق فرهنگي ماده 26 اعلاميه اسـت كـه بـر حـق آموزش كه از مهمترين و بنيادي‌ترين حقوق فرهنگي تلقي مي‌شود- تأكيد نموده است. آموزش مفهومي موسع و فراخ است كه در بطن خود زير شـاخه‌هـاي متعـددي از موضـوعات فرهنگـي نـظير آمـوزش زبـان مادري ملت‌ها، موسـيقي، شـعر، ادبيـات، سـينما و غيـره را دربـر مـي‌گيـرد. مـاده‌ي 27 اعلاميـه نيـز در همين راستاسـت بـه طـوري كـه بنـد (1) آن از حـق بودن افراد براي مشاركت در زندگي فرهنگي سـخن رانده است. بند (1) به صورت صريح مقرر مي‌دارد:

حقوق بشر برخورداري يكايك افراد از حداكثر آزادي و حيثيت اســت. بـراي تحقـق ايـن مقـصود قـوانين هـر كـشوري بايـد آزادي بيـان، آزادي كـسب اطلاعـات، آزادي مـذهب و ايمـان و نيـز حـق شـركت در حيـات سياسـي، اقتصادي، اجتمـاعي و فرهنگـي كـشور را براي عموم افراد صرف نـلَر از نـژاد، زبـان، مـذهب يـا اعتقاد سياسـي تأمين كند.» بند 13 همـين اعلاميـه اعلام مي‌دارد: «چون حقوق و آزادي‌هـاي اساســي بشر غير قابل تفكيك‌اند تحقق كامل حقوق مـدني و سياســي بــدون بهــره‌منــدي از حقــوق اقتــصادي، اجتماعي و فرهنگي امكان‌پذير نيـست.» اعلاميـه‌ي تهران نيز به خوبي بر اهميـت حقـوق بـشر بـه ويـژه حقوق فرهنگي تأكيـد ورزيـده اســت و نـوعي ارتبـاط ناگسـستني را ميان نسل اول حقـوق بـشر (حقـوق مدني و سياســي) و نـسل دوم حقـوق بـشر برقـرار كرده است به طوري كه تحقق هر يك را بدون تـأمين و تحقـق ديگـري غيـر ممكـن مـي‌دانـد اعلاميـه‌هـاي مذكور هر دو جنبه اخلاقي و نزاكتـي داشــته و فاقـد هر گونه ضـمانت اجـراي حقـوقي مـي‌باشـند بعـد از تصويب اعلاميه جهاني حقوق بشر بـه عنـوان سـند

ما در دولت‌ها اقدام به تصویب اسناد الزام آور دیگري نمودند این اتفاق در سالي 1966 با تصویب میثاقین حقــوق مــدني و سیاســي و حقــوق اقتــصادي، اجتماعي و فرهنگي به وقوع پیوست. میثاق دوم در خصوص موضوع مطروحه مقرر مـي‌دارد کـه: «کمـال **مطلوب** انـسان آزاد رهـایي یافتـه از تـرس و فقـر در صورتي حاصل مي‌شود که شرایط تمتع هـر کـس از حقــوق اقتــصادي، اجتمــاعي و فرهنگــي خــود و همچنین از حقوق مدني و سیاسـي و ایجاد شـود». ماده 13 میثاق از حق آموزش و پرورش سـخن رانـده و در بنـد 1 خـود آمـوزش و پـرورش ابتـدایي را بـراي همگان اجباري دانسته است. در بند ج همـین مـاده میثاق بر تعهد دولـت‌هـا بـه ایجـاد فرصـت‌هـاي برابـر جهت دسترســي بـه آمـوزش و پـرورش عـالي بـراي همگــان تأکیــد نمــوده اســت. (کــه بــدون تردیــد برخورداري از آموزش عالي یکي از پـیش شـرطهـاي بسیار حیاتي و مهم جهت رشد و اعتلاي فرهنگ‌هـا تلقي مي‌شود و همگان بر این نکته‌ي لَریـف اذعـان دارند). ماده 15 میثاق حقـوق افـراد را در مـوارد ذیـل به رسمیت مي‌شناسد که عبارتند از:

الف) شرکت در زندگي فرهنگي
ب) بهره‌مند شدن از پيشرفت‌هاي علمي
ج) بهره‌مند شدن از حمايت مادي و معنوي ناشي از هر گونه اثر علمي، ادبي يا هنري که منصف (يا مخترع) آن است (که موارد مذکور در زمره حقوق فرهنگي است)؛

در بند (2) اين ماده به صورت ضمن به تعهد و اقدامات دولت‌ها جهت تأمين حفلَ و توسعه و ترويج علم و فرهنگ اشاره شده و در بند سوم اعلام مي‌دارد که: «کشورها به فوائد حاصل از تشويق و توسعه‌ي همکاري و تماس‌هاي بين‌المللي در زمينه علم و فرهنگ اعتراف مي‌نمايد» که اين مساله نيز دال بر تعهد دولت‌ها به اين مقوله‌ي مهم است. يونسکو به عنوان متولي تخصصي سازمان ملل در امور علمي، تربيتي، فرهنگي و آموزشي ارتباط تنگاتنگ و مستقيمي با حقوق فرهنگي داشته و اصولاً براي اعتلاء، تقويت و ترويج فرهنگ‌ها، ايجاد گفتمان و روابط دوستانه ميان تمدن‌ها و فرهنگ‌ها و نيز حفلَ آثار فرهنگي و ملي ملت‌ها بنيان‌گذاري شده است حقوق فرهنگي و مباحث تابع آن در

اعلامیــه‌هــا، بیانیــه‌هــا و بعــضاً کنوانــسیون‌هــاي پیشنهاد یونسکو جایگاه ویژه‌اي دارند که از آن جمله مي‌توان بـه بنـد اول اعلامیـه‌ي یونـسکو در خـصوص نژاد و تبعیض نژادي 1978 اشاره کرد نکتـه‌اي کـه در اینجا حائز اهمیت است این مهـم اســت کـه حقـوق فرهنگي، حقوقي است که حقوق فرهنگي حقوقي است که در قلب زمـان جاریـست و هیچگـاه متوقـف نمي‌شود، لذا چـه در زمـان صـلح و آرامـش و چـه در زمان جنگ باید مورد حمایت و محافـلَت قـرار بگیـرد. سـوالي کـه مطـرح مـي‌شــود اینـست کـه در زمـان مخاصـمات مـسلحانه و اصـولاً بـه هنگـام جنـگ آیـا حمایتي از حقوق فرهنگي و مصادیق تابعـه‌ي آن بـه عمل مي‌آید یا خیر؟

پاسـخ مثبـت اســت، چـرا کـه قـرارداد حمایـت از اموال فرهنگي هنگـام جنـگ (مـصوب 14 مـه 1954) لاهه در این راستا به تصویب رسیده است. ماده (1) این قرارداد اموال فرهنگي را در وهله‌ي اول طي (دو بند الف و ب تعریف کرده است ماده (2) ایـن قـرارداد در خصوص حمایت از اموال فرهنگي بوده و مـاده (3) مخـتص بـه حفـالَت از امــوال فرهنگـي مـي‌باشــد

مادەي (4) مربوط به محترم شمردن اموال فرهنگـي و بالاخره ماده (5) قرارداد ياد شـده مربـوط بـه بحـث اشغال و تعهدات دولـت يـا دول اشـغالگر در راسـتاي حفلَ آثـار و امـوال فرهنگـي اسـت بـدين صـورت كـه اشغالگر متعهد به حفلَ آثار و اموال فرهنگي است.

حقوق فرهنگي، دولـتهـا و سـازمانهـاي جامعەي مدني: تعهدات و مسئوليتها

توجــه بــه بخــش فرهنــگ- بــه عنــوان يكــي از مهمترين و اساسـيترين ركنهـا و لايـەهـاي درونـي هـر جامعـەاي- و تحقـق حقـوق فرهنگـي مـستلزم همكاري، مساعدت و اقـدامات مـؤثر حاكمـان و خـود ملتها اسـت. در اين رابطـه حقـوق فرهنگـي در يـك سـوي معادلـه قـرار مـيگيـرد و دولـت بـه عنـوان سياستگزار، مجري و نالَر و حافلَ نلَم عمـومي در سوي ديگر معادلـه قـرار دارد اخيـرًا و طـي نـيم قـرن گذشته هم وجـود و تـشكيل سـازمانهـاي مـدني و غيره دولتي در دل جوامع و از بطن مـردم ايـن پديـده را نيز مبدل به يك كنشگر فعال، پويا و البته تأثيرگذار در اين حوزه كرده است.

بـا رسـميت شـناخته شـدن حقـوق فرهنگـي در

چهارچوب اسناد و معاهدات بین‌المللي و نیز قانون اساسي كشورها سوالي كه مطرح مي‌شود این است كه تعهد دولت‌ها و مسؤولیت آنان در قبال تحقق حقوق فرهنگي اتباع خود كه اكثراً تركیبي از فرهنگ‌هاي متعدد و مضاعف و متنوع هستند- چیست و چه اقداماتي را باید در این راستا انجام بدهند؟

ضمانت اجرا و تبعات سوءعدم وفاي به عهد از جانب دولت‌ها كدامند؟ و بالاخره چرا دولت‌ها باید در قبال حقوق فرهنگي ملت‌ها پاسخ‌گو و مسؤول باشند؟ تردیدي نیست كه اكثریت قریب به اتفاق كشورها -خواسته یا ناخواسته- به یك مجموعه معاهدات بین‌المللي در این خصوص تن داده و آن‌ها را پذیرفته‌اند، بنابراین نخستین دلیل دنیاي تعهدات بین‌المللي است كه در صورت تحقق منجر به عدم مسؤولیت و مهم‌تر از آن كسب وجهه و پرستیژ براي آن كشورها خواهد بود. و همچنین اصل وفاي به عهد به قوانین اساسي داخلي است چرا كه به جرأت مي‌توان گفت كه قوانین اساسي تمامي كشورها اعم از دموكراتیك و غیره دموكراتیك اهمیت

فرهنگ و حقوق فرهنگي را به خوبي درك كرده و آن را به رسميت شناخته‌اند و تفاوت كشورها در اين خصوص فقط در كميت و كيفيت اين حقوق است كه البته مسأله‌اي بسيار مهم تلقي مي‌شود. اما در مورد اقدامات مطمئنًا دولت‌ها بنابر تعهداتي كه دارند مولَف به انجام و اتخاذ تدابير سازنده موثر براي تسهيل كردن هرچه بهتر تحقق حقوق فرهنگي مي‌باشند بخش فرهنگ و توجه و انجام اقدامات ضروري لازم در اين از ولَايف و تكاليف هر دولتي تلقي مي‌شود؛ فلذا هيچ كشوري نمي‌تواند از اين مهم رويگردان باشد مگر اين كه واقعًا بخواهد فرهنگ و حقوق فرهنگي را انكار كند. در صورتي كه دولت‌ها به مسؤوليت‌ها و تكليف خود عمل نكنند بدون شك اولين نتيجه آن ايجاد بي‌اعتمادي در عرصه‌ي داخلي موجب ايجاد مسؤوليت در عرصه‌ي بين‌المللي خواهد شد. (مشروط بر اين كه ضمانت اجرايي جهت اين موضوع پيش‌بيني شده باشد) از بين رفتن يا تضعيف وجه و پرستيژ (كه بدون شك از مهمترين و تأثيرگذارترين موضوعات در روابط بين‌المللي براي هر كشوري تلقي مي‌شود) كشور

ناقص یا سهل‌انگار شاید مهم‌ترین نتیجه‌اي سوءعدم ایفاي تعهد باشد، چرا که از بین رفتن یا تضعیف پرستیژ یك دولت در صحنه‌ي بین‌المللي و از دست اعتبار و اعتماد لازم در عرصه‌ي داخلي از زمره‌ي مواردي است که تبعات ناشي از آن به مراتب بدتر و سهمگین‌تر از نداشتن پرستیژ است و بالطبع بر کلیه‌ي روابط آن کشور با دنیاي بیرون و نیز ایجاد رابطه و ارتباط موثر و سالم با اتباع و مردم خود تأثیر مستقیم مي‌گذارد. کاملاً طبیعي و نرمال است که رعایت حقوق فرهنگي ملل در داخل یك ساختار کشوري به صلح، ثبات، آرامش و امنیت در داخل کشور و نیز قدرت فزاینده و استقلال خارجي کشورها کمك شایاني مي‌کند، چرا اگر معتقدیم کشور و جامعه از آن مردم و متعلق به آن‌هاست و سهیم در قدرت بوده از قدرت محسوب مي‌شوند. منطقي است که به حقوق و ارزش‌هاي پذیرفته شده‌ي آن‌ها نه تنها احترام بگذاریم، بلکه به عنوان دولت زمینه‌ي تقویت و ایفاي آن‌ها را فراهم آوریم، چرا که حقوق فرهنگي و به طور کلي و فرهنگ و مسائل مربوط بدان قلب تپنده‌ي جامعه تلقي

فرهنگـي مـورد توجـه و اقـدام قـرار بگيـرد بـه همـان اندازه و بالطبع بيشتر، كرامت آن‌ها به طريق اولـي و ثبـات سياســي حاكميــت‌هــا از پايــداري بيــشتري برخـوردار خواهـد بـود و جـان كـلام ايـن كـه رعايـت و ترويج حقوق فرهنگي ملت‌ها برابر است بـا آرامـش، صلح، امنيت و سعادت ملت‌ها.

منابع و پاورقي‌ها:

1- «مباني انسان‌شناسي»، دكتـر محمـود روح‌الامينـي، انتشارات عطار، ج دهم، ص 124، 1380.

2. Copyright

3- «فرهنـگ‌شناســي و حقـوق فرهنگـي»، دكتـر عمـاد

افروغ، موسسه فرهنگ و دانش ص63 ، 1380.
4. Cultural rights.
5- «حقوق اساسي جمهوري اسلامي ايران» دكتر سيد جلالالدين مدني، جلد 7 صفحات 19- 18.
6- حقوق بينالملل و حقوق اقليتها، ياتريك ترنبري، ترجمه آزيتا شمساري و علياكبر آقايي، انتشارات پژوهشكده مطالعات را بهبودي، ص 93 ، 1379.
7- «اعلاميههاي حقوق بشر، هوشنگ ناصرزاده، مؤسسه انتشارات جهاد دانشگاهي، (ماجد)، چاپ اول، صفحات 61-60- 559 ، 1372.

***كارشناسي ارشد حقوق بشر**

نسبت حقوق فرهنگي و حقوق شهروندي

نگارنده: محمد كريمي

نخست جهت تبين نسبت دو مقوله حقوق فرهنگي و حقوق شهروندي كه از مفاهيم مهم مدرن و عصر روشنگري هستند ميبايست هر كدام

از آنهـا را بــه لحــالَ زيرســاختهاي بنيــادي مفــاهيم جامعه‌شـناسـي واكـاوي نمـود، سـپس بـه تناسـب و ارتباط تنگاتنگ في‌مابين دو مقوله فوق پرداخت.

بنـابراين نگارنـده بـر آنـسـت ابتـدا بـه مفـاهيمي همچـون حقـوق بـشر، حقـوق شــهروندي، حقـوق فرهنگي و ارتباط آنها با همديگر مورد بحث قـرار داد، سپس به مطالب اصلي تحت عنـوان نـسبت حقـوق فرهنگي و حقوق شـهروندي پرداخت.

مفهوم شهروندي و حقوق بشر

در دنيـاي معاصـر رشـد و توسـعه حقـوق بـشر اغلب واقعيت‌ها و مفاهيم حيـات اجتمـاعي را تحـت تأثير قرار داده اسـت. حقوق بشر كه با امضاء منشور سـازمان ملل متحد در سال (1945) و صدور اعلاميـه جهـاني حقـوق بـشر در سـال (1948) بـه تـدريج از جنبه‌هاي هنجاري و نلَارتي پيشرفت قابـل تـوجهي كرده اسـت. رابطه حكومتهاي ملي و اشـخاص تحـت حاكميت را سخت تحت تأثير قرار داده است تـا آنجـا

بهره‌مند گردد . در اين فرايند دولت مولَف به حفلَ و تأمين حقوق افراد به لحالَ فرهنگي و شهروندي در جامعه است. در واقع مي‌توان گفت حقوق شهروند از يك سو بر مدنيّت انسان و از سوي ديگر بر انسانيت وي تكيه دارد و به تعبيري ديگر حقوق شهروندي همان حقوق بشر افراد است.

حقوق شهروندي چيست؟

واژه شهروند كه معادل واژه انگليسي Citizen قرار گرفته، مي‌تواند داراي دو مفهوم باشد.

مفهومي كه به يك منشاء تاريخي باز مي‌گردد. يعني زماني كه انقلاب‌هاي سياسي بورژوازي در قرن نوزدهم اتفاق افتاد و دولت‌هاي جديدي بوجود آمدند كه مدّعي شدند مشروعيت خود را ديگر از طبقه بالاي جامعه مانند كليسا يا طيف اريستوكرات زمامدار حكومت همچون دولتهاي گذشته نمي‌گيرند. بلكه از پايين يعني «مردم» يا «ملّت» مشروعيت حاكميت خود را بدست مي‌آورند. از اين

زمـان بـود کـه شــهروند نیـز بـه مثابـه واحـد تـشکیل دهنده مردم یا ملّت بوجود آمـد. در ایـن پـارگراف واژه شهروند يك مفهوم كاملا سياسـي و حقـوقي اسـت که در قوانین تمام دولت‌هاي ملّي به آن اشاره شـده اسـت. ایـن واحـد یـا کنـشگر اجتمـاعي بـر اسـاس گروهي از قراردادهاي اجتماعي يا همان قـوانين کـه در حوزه‌هاي مختلف زندگي وجود دارد با دولت پيوند مي‌خورد با دولت پیونـد مـي‌خـورد ایـن قـوانین بـراي شـهروند. گروهـي از حقـوق و گروهـي از ولـايف را مـشخص مـي‌کننـد کـه وي بایـد از آنهـا برخـوردار و پایبنـد باشـد. در غیـر اینـصورت و بـا تخلـف از قـوانین مدِّون در رابطه با حقوق شـهروندي فرد مي‌پذيرد کـه جامعـه بـا وي رفتارهـاي تنبيهـي داشـته باشـدو آيـا مي‌شـود براي اين مقوله چيزي تحت عنـوان فرهنـگ شـهروندي تعريف كرد؟

فرهنگ شـهروندي مانند بسـياري از ديگر مـواردي که ما از فرهنگ در رابطه با يك موفقيـت يـا کـارکرد و ولَيفه اجتماعي بحث مي‌كنيم نوعي عموميت يافتن

و رایج شدن آن در زبان عام است و لزوماً تعریفي دقیق از نقطه‌نظر فرهنگ‌شناسان و یا علوم اجتماعي ندارد.

آنچه مورد بحث است وقتي از فرهنگ چیزي صحبت به میان مي‌آید این فرهنگ نه لزوماً مثبت است و نه لزوماً منفي، بلکه بیشتر به ساز و کارها و شرایط شکل‌گیري تحوّل و دگرگوني آن توجّه مي‌شود ورابطه‌ي آن را با سایر پدیده‌هاي فرهنگي و اجتماعي مدّنلَر قرار داده مي‌شود. متأسفانه در کشور ایران امروزه گروهي از پژوهشگران علوم اجتماعي به تبع آن دولتمردان کشور وقتي که پاي صحبت از فرهنگ شهروندي و حقوق شهروندي مي‌شود تداعي فرهنگ گسترده و شهروندي را به یکي از شاخصهاي ضعیف آن که «اخلاق» است تقلیل و کاهش مي‌دهند و عمدتاً آن را جوري تعریف مي‌کنند که به سنخیّت اطاعت شهروندان در قبال نهادها و دستگاههاي دولتي لطمه وارد نشود. با توجه به ملاحلَات قوانین شهروندي آنان را ناگذیر به

سرسـپردن و اطاعـت از نهادهـاي دولتـي و مـديران شهري مي‌کنند.

ایـن‌گونـه اسـتفاده از واژه فرهنـگ بـراي چيـزي ماننـد »فرهنـگ شـهروندي« تنهـا جنبـه مثبـتش اينست کـه تعـداد بيـشتري از مـردم متوجـه مباحـث مطـرح شـده شـوند و بتواننـد خـود را در زمينـه‌هـاي اخلاقـي و يـا رعايـت حقـوق و اسـتفاده درسـت از فناوريهاي شهري منطبق کنند، امّا لزوماً ربطـي بـه مفهـوم فرهنـگ کـه معنـايي عميـق‌تـر و گـسترده‌تـر دارد، نـدارد. چـون خـود مفهـوم فرهنـگ پهنـه‌هـاي شناختي بسيار گسترده‌تري را در برمي‌گيرد. حقوق شـهروندي کـه مجموعـه‌اي از مناسـبات اتبـاع يـك کـشور در حـوزه‌هـاي مختلـف اقتـصادي، اجتمـاعي، فرهنگـي، مـدني و سياسـي اسـت از يـك سـو بـا رابطه اشخاص حقيقي بـا دولـت مواجهـه اسـت و از سوي ديگر رابطه اشـخاص اسـت بـا يکـديگر. رابطـه دولت با شهروندان و رعايت حقوق شهروندي عموماً در کـشورهاي جهـان سـوم بـا نقـض اساسـي

روبروســـت. ایـن مفهـوم صـرفاً یـك رابطـه سیاســـي است تا حقوقي .

در چنین وضعیتي اشخاص در شمایل و تکلیفـي لّاهر مي شوند. امّا در کشورهاي غربـي ایـن رابطـه در کلّیت خویش کاملاً حقوقي اسـت. رابطه حقـوقي دو سویه و مبتنـي بـر بـه رسـمیت شـناختن حقـوق خصوصي و عمومي اشخاص بـوده کـه طبعـاً حقـوق بــشر و آزادي‌هــاي اساســي توســط دولــت‌هــا بــه رسمیت شناخته مي‌شود. اگرچه حقوق شـهروندي بیشتر یك رابطه ملّي است. امّا اسـناد حقـوق بـشر بیانگر آنست جـایي کـه قـوانین دولتهـا در تعـارض بـا حق «مصرحه » و ذاتي انان قرار گیرد، از نلَر شوراي حقوق بشر به رسمیت شناخته نمي‌شـود. بنـابراین جهان شمولي بودن حقوق بشر و ملّي بودن حقوق شـهروندي به نوعي تقسیمبندي اعتبـاري بـوده و در تعارض با هم قرار ندارند.

حقوق بشر و فرهنگ‌ها در رابطه با حقوق شهروندي

در سال 2005 یونسکو کنفرانسي را برگزار کرد و در آن با ارائه طرحي پیرامون تنوّع فرهنگي از تصویب طرح خود در رابطه با تنوع فرهنگها صحبت کرد و آن را به رسمیت شناخت و خواستار احترام به فرهنگها و خُرده فرهنگها شد. آنچه در پي مصوبه یونسکو در مورد به رسمیت شناختن تنوع فرهنگي ملل جهان مي‌آید، ما را در برابر این پرسش قرار مي‌دهد که دلیل این اقدام یونسکو چیست؟ و آیا منلور از آن مصوبه توجه و اهمیت به فرهنگ‌هاي بزرگ و بزرگتر است یا خرده فرهنگها و فرهنگ اقلیت‌هاي ملي ـ مذهبي در کشورهاي جهان مورد توجه قرار گرفته است.

بیش از همه فرهنگ‌شناسان در نوشتن اعلامیه‌ها و بیانیه‌ها نقش بسزایي داشتند که بعد از جنگ جهاني دوم شروع شد واهم آن در سال 1970 بود که بخشي از مردمشناسان در مورد

اقـوام، مردمـان بـومي و فرهنگـي‌هـاي مختلـف كـار كردند و به اين نتيجه رسـيدند كه برخـي مردمـان بـه دلايل مختلف خود را بالاتر از ديگران به لحالَ نژادي و ژنتيكي مي‌پندارند و مي‌خواهند ديگران را همـشكل خـــود ســـازند بـــه نـــوعي آنهـــا را در راســـتاي همسان‌سـازي فرهنگهـاي برتـر تطبيـق دهنـد. آنـان چنين مي‌پندارند اگـر بـا زبـان خـوش نـشد بـا جـور و جنايت. كه سرانجام اين تفكر كه در آستانه 1940 در بخش وسيعي از دولهاي غربي اتفّاق افتاد منجر بـه لَهـور جنــگ جهــاني دوّم و بــروز اســتعمار گــشت. استعمار نيز دو جنبه داشــت. يكـي ايـن بـود كـه بـه منــابع طبيعــي مردمــان ديگــر بــه واســطه غــارت دسترسي پيدا كند و ديگر اينكـه بـه لحـالَ فرهنگـي بالاتر از آنان هستند و به واسطه اين برتري بايد آنهـا را غارت كرد. در نلَامهاي غير دموكراتيك كه بيشتر بـا نگــاهي ابزارمنــشانه بــه حقــوق بــشر مــي‌نگرنــد مفاهيمي چون تنوّع فرهنگي و فرهنگ اقليـت‌هـا در بطن اين نلَامها مورد بحث و جدال قـرار مـي‌گيـرد. در

این نوع نلَامها تنوع فرهنگي مطرح مـي‌شـود امّـا آن را ابــزاري در راســتاي رســيدن بــه اهــداف خــود مي‌بينند. آنان كه در اصل. اعتقادي به مباني حقوق بشر ندارند تنوع فرهنگي را مطرح مي‌كنند تا اعمـال سركوبگرانه‌ي خود را در برابر ديگـران توجيـه كننـد در واقـع حـرف حقّـي را مـي‌زننـد كـه اراده باطـل از آن دارند. ناگفته نماند اين جور نگاههـا (نگـاه ابـزاري بـه حقوق بشر) تنها مربوط به نلَامهـاي غيـر دموكراتيـك نيست لكن برخي از نلَامهاي دموكراتيك هـم مبـاني حقـوق بـشر را بـه مثابـه ابـزار قـدرت و سـلطه بكـار مـي‌گيرنـد و برخـي از آنـان نيـز بـه حقـوق بـشر سياسي و ابزاري مي‌نگرند. ايـن جـور نگاههـا (نگـاه ابزاري به حقوق بشر) خاص فرهنگ شـرق يـا غـرب نيست برخي از نلَامهاي دموكراتيك بيش از آنكـه بـه فكـر تعـالي حقـوق بـشر باشــند آن را مستمـسك اهداف و نزاع‌هاي سياسي مي‌كنند.

نسبت حقوق فرهنگي با حقوق شهروندي

شاخصهايي كه تعيين كننده حقوق فرهنگي يك ملّت است بسيار پيچيده‌تر و گسترده‌تر از حقوق شهرونديست. از حقوق حفلَ زبان مادري و ترويج و گسترش آن در سيستم نلَام آموزشي كه از اهم حقوق فرهنگي يك ملت و يا يك اقليت اتنيكي به حساب مي‌آيد تا حق حفلَ ارزشهاي فرهنگي. گرچه به نسبت فرهنگ ديگري آنها ضد ارزش و در تعارض باشند امّا نبايد فراموش كرد ارزشهاي فرهنگي يك ملت يا يك اقليت خاصي كه در تعارض با مفاهيم حقوق بشر و حقوق شهروندي باشند آنها ضد ارزش هستند. ترويج و گسترش هويت فرهنگي كه مبيّن تفاوتهاي يك جامعه نيز هست.

ـ حق حفلَ صيانت از آرمانها و ارزشهاي والاي فرهنگي به مانند هويّت تاريخي، فرهنگي، ملي، زباني و نژادي.

ـ حق مشاركت در فرايند مسايل اجتماعي، سياسي مدني و حقوقي ... به منلَور ارتقاء شاخصهاي تعيين كننده حقوق فرهنگي.

ـــ حــق آزادي در تأســـيس و بنيـــان ســـازمان و نهادهــاي اعــم از مــدني، اجتمــاعي و فرهنگــي در راســتاي حفــلَ و تعــالي شاخــصهاي تعيــين كننــده حقوق فرهنگي.

ـــ حــق آزادي در بــازپروري مــسائل فرهنگــي و روشــنگري در عرصــه اجتمــاعي از طريــق نهادهــاي مدني و سازمانهاي غير دولتي در راستاي گسترش حقوق فرهنگي در سطح جامعه.

موارد فوق بخش مهمي از اركان حقوق فرهنگي يك ملّت و يا اقليّت خاص ملي را تـشكيل مـيدهنـد كه با مفاهيم حقوق شهروندي و شاخصهاي تعيـين كننده حقوق شــهروندي از جملـه آزادي بيـان، آزادي قلــم و انديــشه، آزادي مطبوعـــات و خلاصـــهوار در بهـرهمنـد بـودن از تمـام مزايـاي حقـوق شــهروندي نسبتي ا گانيك دارد.

بنابراين نمي‌توان گفت حقوق فرهنگي مـشتمل بـر حقـوق شــهروندي نيــست ويـا بـرعكس. چــون شاخصهاي تعيين كننده حقوق فرهنگي يـك جامعـه

همان شاخصهايي است كه حقوق شهروند ي بر آنها تكيه دارد و شاخصهاي تعيين كننده حقوق فرهنگي نيز متكي بر فاكتورهاي تعيين كننده حقوق شهروندي است. بنابراين نسبت حقوق فرهنگي با حقوق شهروندي نسبتي پويا أرگانيك و زنده است و نمي‌شود يكي از دو مقوله فوق را از ديگري جدا كرد. به تعبيري ديگر نسبت حقوق فرهنگي با حقوق شهروندي نسبت استزلامي بوده يعني رابطه في‌مابين حقوق شهروندي و حقوق فرهنگي رابطه لازم و ملزوم مي‌باشد.

منابع وماخذ

1-رویکردهـاي نلَـري هفتگانـة دربررسـي مـسایل اجتماعي/مارتين واينبرگ/ترجمه صديق سروستاني

2-جامعــه شناســي كجــروي/علــي ســليمي-محمدداوري/پژوهشگاه حوزه دانشگاه

3-جامعه مدني چيـسـت؟/تـدوين وگـرداوري مـريم پيرنلَر/تهران 1379

4-آسـيب شناسـي اجتمـاعي/جامعـه شناسـي انحرافات اجتماعي

5-همان منبع ص 30 – 25- 176-183

6-فصلنامه فرهنگـي سياسـي-حقـوقي((مـاف)) فايل جهاني شدن و حقوق اقليتها سال اول پاييز84

7-فصلنامه فرهنگي/ادبي/اجتماعي زريبـار فايـل دموكراسي وجامعه مدني ژ(56-57)

8- ره هه ند ژ16-17 بابـه تـي (كوردهـا بـه دولـت ميهني نيازمندند) ازجورج طراييشي

9-ديباچـه اي برجامعـه شناسـي سياسـي ايـران /حسين بشيريه چاپ 1384

10-كانون انديشه گفتگووحقوق بشردر ايران

11-حقوق بشروحقوق شـهروندي ديالكتيـك جديـد برابري وازادي / آتين باليبار/برگردان ب.كيوان
12-سايت خبري كنشگران